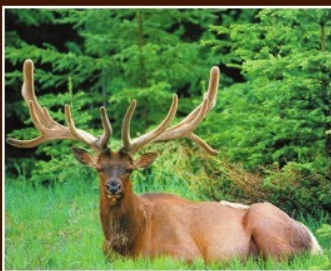

Валентин ГОВОРУН, Олексій ТИМОЩУК, Наталка АНТОНЮК

РИБИ, ЗЕМНОВОДНІ, ПЛАЗУНИ І ЗВІРІ ХМЕЛЬНИЧЧИННИ

ОСОБЛИВОСТІ ТІЛОБУДОВИ
І РОЗМНОЖЕННЯ, СЕРЕДОВИЩЕ
ПРОЖИВАННЯ, ХАРАКТЕР ПОВЕДІНКИ,
ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ

**Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр
учнівської молоді**

**РИБИ,
ЗЕМНОВОДНІ,
ПЛАЗУНИ,
І ЗВІРІ
ХМЕЛЬНИЧЧИНІ**

**Серія: „Фауна Поділля”
Випуск другий**

**м.Хмельницький
2009**

ББК 28.693.32

УДК 597

Г 57

Рецензент

М.Д. Матвеев – кандидат біологічних наук, декан природничого факультету, доцент кафедри біології та методики її викладання Кам'янець-Подільського державного університету.

Відповідальний за випуск

В.В. Климчук – директор Хмельницького ОЕНЦУМ.

Рекомендовано до друку методичною радою Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (Протокол №45 від 07.03.2007 р.)

Говорун В., Тимощук О., Антонюк Н.

Г 57 Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: „Фауна Поділля”.
Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. –
Хмельницький, «Поліграфіст», 2007. – 140 с.

ISBN 978-966-8819-13-1

У посібнику, присвяченому 55-річчю створення Хмельницької обласної станції юннатів та 85-річчю юннатівського руху в Україні, вміщено різноманітні відомості про фауну Поділля – риб, земноводних, плазунів і диких звірів, що водяться поряд з нами у лісах і полях, у ріках і озерах, у водосховищах і ставах, у містах і селах Хмельниччини.

У популярній формі тут подаються не лише розповіді про тварин загальновідомих, але і про тих представників нашої фауни, які дуже рідко потрапляють на очі людям, хоча й живуть постійно поряд із нами, і про тих, які колись жили на Хмельниччині, але в результаті господарської діяльності людини, більше не зустрічаються на цій території. Дохідливий стиль подачі матеріалу автори поєднали з великою кількістю цікавих фактів із життя звірів.

Книга розрахована на широке практичне використання вчителями, школярами, викладачами вузів і технікумів, студентами та любителями природи рідного краю.

А ще книга „Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини” – найкращий та найцінніший подарунок для подільських мисливців і рибалок.

Посібник надруковано для забезпечення закладів освіти області згідно з рішенням XIX сесії п'ятого скликання Хмельницької обласної ради від 28 січня 2009 року №6-19/2009 за кошти обласного фонду охорони навколишнього природного середовища в рамках обласної акції “Шкільна екологічна бібліотека”.

ББК 28.693.32

УДК 597

ISBN 978-966-8819-13-1

© Говорун В.Д., Тимощук О.О., Антонюк Н.І., 2009

Взятися за написання цієї книги змусило бажання з'ясувати, які риби, земноводні, плазуни і звірі проживають на території Хмельниччини. Адже переважна більшість людей, особливо тих, хто мешкає у містах, навіть не уявляє, що поряд з ними триває життя і в дикій природі. Тільки допитливим і спостережливим вдається іноді зазирнути у таємницю буття братів наших менших. Бо ж звичайним відвідувачам лісів і полів іноді може здатися, що ніяких звірів поряд нема. Але якщо вони не потрапляють людям на очі, то це не означає, що з лісової гущавини чи з лугової трави за нами не спостерігають сторожкі очі, не дослухаються чутливі вуха, не напружують гострий нюх треновані носи. Так уже повелося у природі, що звірі намагаються уникати зустрічі з людиною. Звичайно, є й такі представники фауни, які пристосувалися до життя поряд із нами. Але від цього вони не стали менш дикими. Вони продовжують поводитись так, як і їхні близькі родичі, що мешкають далеко від людського житла. Саме про характерні особливості диких тварин Хмельниччини, їх поведінку в різних ситуаціях, реакцію на зустріч з хижаками, словом, про все те, що зазвичай людям не доводиться спостерігати, розповідає ця книга.

Містить ця книга відомості і про тих тварин, яким загрожує повне зникнення, і які занесені до Міжнародної Червоної книги. А таких на Хмельниччині, як виявляється, чимало. У 1992 році Верховною Радою України ухвалено Положення про Червону книгу України. Нині до Червоної книги України занесено 382 види тварин. Якщо ж врахувати, що за офіційними даними з 1600 року на земній кулі зникло близько 150 видів звірів та птахів, переважна більшість яких – лише за останні п'ятдесят років, то необхідність збереження і охорони тваринного світу стає очевидною. За шкоду ж, заподіяну червонокнижним видам, передбачається адміністративна відповідальність.

Сподіваємось, що книга ця викличе інтерес не лише дітей, але й дорослих, котрі цікавляться природою рідного краю.

АМУР БІЛИЙ

Довжина тіла до 100 см, маса – до 32 кг. Батьківщина – річка Амур. На Хмельниччині акліматизований у ХХ столітті. Харчується водною рослинністю.

РИБИ ЗДАТНІ РОЗМОВЛЯТИ

Учені Гавайського університету з'ясували, що у коралових рибок є ціла система звукових сигналів, тобто майже справжня мова. Іхтіологи упевнені, що близько тисячі риб здатні сприймати і виробляти звуки. Потенційно спектр підводних засобів спілкування – різноманітний шепіт, бурчання, глухий шум. Звуки допомагають риbam знаходити одна одну, навіть якщо вода каламутна. В ході експерименту іхтіологи досліджували групу особин, кожна з яких охороняла свою територію. Розшифровка даних, записаних за допомогою надчутливого мікрофону, показала, що непрохані гості і господарі спілкувалися за допомогою широкого спектру звукогенеруючих рухів, в результаті чого виходив короткий звук, який тривав не довше 10-150 мілісекунд.

АМУР БІЛИЙ (*Stenopharyngodon idella*) на Хмельниччині зустрічається переважно в стоячих водоймах – водосховищах, ставках, озерах і старицях. Білий амур належить до родини корошових. Його батьківщиною є річка Амур, але він поширений у Східній Азії від річки Амур до Південного Китаю. В Україні та й на Хмельниччині він акліматизований у двадцятому столітті. Нашим рибним господарствам білий амур, ймовірно, сподобався тим, що він швидко росте, має смачне, ніжне і соковите м'ясо. Його часто використовують для біологічного очищення водойми від надмірної водної рослинності.

Білий амур – досить велика риба, до 1 метра завдовжки, масою до 32 кілограмів. Тіло в нього валькувате, видовжене. Голова широка, рот напівнижній. Спиночка зеленкувато-сіра, боки темно-золотисті, а черво – світло-золотисте, плавці темні. На голові виділяються виразні жовті очі.

Дорослі особини білого амура, в основному, тримаються глибокої води, ям на середині водойми. Біля поверхні водного плеса з'являються вранці та увечері. Дуже активна ця риба вночі. У цей час вона з'являється поблизу берега серед водної рослинності, де інтенсивно харчується вегетативними частинами рослин. У разі небезпеки швидко повертається на глибоку воду і до місця, де була налякана, певний час не повертається, а вибирає якесь інше. Молоді білі амури – менш безпечні. Вони плавають біля берега на світанку, вранці та увечері, а в похмурі дні проявляють неабияку активність і серед білого дня. Коли зростає небезпека, то молодь розсипається в різні сторони. Є й такі особини, які зариваються миттєво в мул.

Нерест у білого амура на Далекому Сході починається в червні-липні, коли добре прогріється вода, достатньо рослинності. Перед нерестом самці здійснюють своєрідну розвідку сприятливих місць для розмноження, а саме головне – оптимальних умов для розвитку потомства. Повернувшись, декілька самців обирають самицю і гуртом пливають до обраного місця. Воно, як правило, має бути не дуже глибоким, з добре прогрітою водою та рослинністю. Зробивши декілька кругів у воді, самці попарно, по черзі з обох сторін підпливають до самички, і її тіло неначе стискають зліва та справа. У самички виділяється у воду ікра, а самці у цей час поливають її молоками. Таким чином у воді відбувається зовнішнє запліднення. Настає інкубаційний період, який залежить від температури води. Розвиток ікри в амура білого триває кілька діб. Зародок розвивається за рахунок жовтка, який багатий на поживні речовини. Після того, як личинка залишає оболонку ікринки, вона попервах живиться залишками жовтка, а згодом переходить до самостійного харчування. Личинки спочатку живляться планктоном, а потім їжею, яку споживають дорослі риби.

Оскільки у природних умовах Хмельниччини, та й України, цей вид риби розмножуватись самостійно не може, то його розводять штучно у рибних господарствах і випускають у водойми. Людина розробила та продовжує вдосконалювати систему штучного розведення білого амура. Це дає змогу за короткий період збільшити запаси цінної промислової риби у природі

й підвищувати обсяг рибної продукції. На Хмельниччині добре розвинене ставкове рибне господарство. У ставковому рибництві виділяють два типи господарств: тепловодні та холодноводні. У перших розводять теплолюбних риб – білого амура, коропів, товстолобиків, линів, карасів, у холодноводних – форель.

На Хмельниччині зловити білого амура можна лише у тих водоймах, де його штучно розводять. А для цього необхідно придбати квиток або дозвіл на риболовлю. За теперішніх умов це не так дешево коштує.

Найкращою порою року для вудіння білого амура є кінець липня і серпень. Інколи він вудиться навесні та восени. Але активність його ловлення залежить значною мірою від стану водойми: температури води, атмосферного тиску, кількості водної рослинності у водоймі, чистоти води. Досвідчені рибалки обирають місця для вудіння на ямах, але поблизу рослинності. Білий амур найкраще клює під час свого харчування, тобто на світанку, вночі та увечері, дуже рідко серед дня. Принадою для цієї риби може бути розпарене жито, пшениця, горох. Уже біля річки до принади додають анісову олію. В якості наживки використовують червоного гнойового черв'яка, дощових черв'яків та опариша. Молодь амура білого дуже добре вудиться біля берега серед рослинності. Клює білий амур по-різному: на світанку – миттєво тягне поплавок у воду, так клюють великі особини; під обід – в'яло колише поплавок, наче смакує наживкою. Дрібніші особини після декількох кивків поплавка тягнуть його не у воду, а в сторону, як правило, в зілля, верболіз.

У зв'язку зі зростаючими потребами людей у харчових продуктах, з удосконаленням методів і знарядь лову, з погіршенням екологічного стану багатьох водойм чисельність популяції білого амура, на жаль, скорочується. Для збереження цієї риби її популяції необхідно підтримувати шляхом штучного розведення. Бажано встановити термін вилову білого амура, повністю заборонити згубні способи ловлення – остроги, хімічні методи, електрошок, глушіння вибухівкою, вилову сітками. Потрібно правильно визначити промислові розміри вилову білого амура, заборонити скидання різних відходів виробництва у воду, вести контроль за стічними водами, боротися із задухою на водоймах у зимовий період.

АМУР ЧОРНИЙ

Довжина тіла до 120 сантиметрів, маса – до 30 кілограмів.
Батьківщина – південна частина басейну річки Амур.
Харчується переважно моллюсками.

АМУР ЧОРНИЙ (*Mylopharyngodon piceus*) – риба родини коропових. Тіло помірно видовжене, покрите великою щільною лускою. Уздовж бічної лінії – від 39 до 43 лусок. Спинний плавник трохи попереду черевного, в ньому три негіллястих і 7-8 гіллястих променів. В анальному – 3 негіллястих і 8 гіллястих променів. Рот кінцевий. Горлові зуби масивні, дроблячі, однорядні. Дуже рідкі дворядні: в другому ряду – лише один зуб.

НАЙШВИДША РИБА

У ході серії випробувань, проведених в риболовецькому таборі Лонг-Кі, штату Флорида (США), рибопарусник проплив 91 метр за 3 секунди, що дорівнює швидкості 109 кілометрів на годину.

НАЙГЛИБОКОВОДНІША РИБА

Вважається, що зі всіх хребетних на найбільшій глибині живуть риби басогігаси. З науково-дослідного судна Джону Еліоту вдалося упіймати басогігаса на глибині 8000 метрів.

НАЙБІЛЬША РИБА

Мільйон років тому, тобто вже за життя первісної людини, вимер вид акул, представники якого сягали 35 метрів у довжину і важили більше 100 тонн. У цієї величезної хижаки риби було декілька рядів гострих зубів завдовжки 20 сантиметрів.

ПІРАНІЇ В СИБІРУ

Несподівана і дуже зубаста здобич чекала двох молодих людей, що закинули сітку в спокійні води річки Бердь, що протікає в околицях Новосибірська. У невеликому затоні, де рибаки зазвичай ловлять мальків, риболови зловили... піранію, яка встигла вкусити одного з ловців. Те, що кусючі мешканки сибірської річки насправді належать до південно-американської екзотики, підтвердив директор зооцентру "Акваріум" Євген Береснев. "Це піранії nattereri, – сказав фахівець. – Їх батьківщина – басейн Амазонки". Як припускають експерти, хижакі можуть цілком комфортно жити і розмножуватися і в сибірських умовах.

Батьківщиною цієї риби є південна частина басейну ріки Амур. Амур чорний належить до теплолюбивих, так званих "домашніх риб", яких досить успішно розводять у ставках та водосховищах. Зовні він дуже схожий на амура білого, але відрізняється значно темнішим забарвленням і будовою глоткових зубів. Великих зграй не утворює. Розмноження його в природних умовах вивчено недостатньо. Відомо лише, що статевої зрілості амур чорний досягає не раніше, ніж в 7-9-річному віці при довжині тіла більше 70 сантиметрів.

У Приамур'ї нереститься він у червні, коли температура води сягає 26-30 градусів. У цей час він тримається поблизу дна. Нерест одноразовий. Ікра плавуча, мальки розвиваються під час спливання за течією.

Харчується амур чорний переважно молюсками, раковини яких легко дробить могутніми глотковими зубами, а також личинками комах (бабок, хирономід) й іншими донними мешканцями. За добу чотирирічний амур може з'їсти 1,4-1,8 кілограма молюсків дрейсени. З цієї причини близько ста тисяч мальків його у 2005 році було запущено у водосховище-охолоджувач Хмельницької атомної станції. Дрейсена у водосховищі ХАЕС розмножилась у таких кількостях, що двічі призводила до зупинки енергоблоків. Крім того, у ставкових господарствах, поїдаючи молюсків, які є проміжними ланками у циклі розвитку багатьох паразитів, він може бути корисний і для профілактики ряду паразитарних захворювань риб.

У своїх природних умовах амур чорний росте дуже швидко, досягаючи на першому році життя довжини 9-10 сантиметрів, на другому – 20-21 сантиметра. У 5-річному віці виростає до 52 сантиметрів, у 8-річному – до 66 сантиметрів. У старшому віці лінійні прирости складають 3-5 сантиметрів на рік. Максимальний розмір цієї риби сягає 120 сантиметрів, а вага – 30 кілограмів. У водоймищах Хмельниччини росте ця теплолюбива риба значно повільніше.

Найкраще ловиться амур чорний літом, коли дозрівають плоди черемхи. Ловити його слід на мілководді, використовуючи для наживки м'ясо річкових молюсків. Найактивніше клює ця далекосхідна риба на світанку. Дещо гірше ловиться амур чорний восени. У цей час для наживки краще використовувати черв'яків, а також м'ясо молюсків. Зимом не ловиться взагалі.

БИЧКИ

Довжина тіла до 12 сантиметрів.
Харчується переважно дрібними ракоподібними, личинками комах, мальком риб, черв'яками, молюсками.
Тривалість життя 3-4 роки.

БИЧОК (Proterorhinus marmoratus) є досить поширеною рибою у водоймах Хмельниччини. Він зустрічається не тільки в річках, але дуже часто і в ставках, водосховищах і старицях, тримаючись зарослих і злегка замулених ділянок. Це невелика довжиною до 12 сантиметрів рибка зі стиснутим з боків тілом. Голова велика та звужується до рота. Ніздрі у бичків мають вигляд маленьких висиків, що ледь помітно звисають з верхньої губи.

Ця риба, як правило, тримається дна, коли пливе, то дуже часто торкається черевним плавунцем його поверхні. А тому й забарвлення бички-цуцики мають маскує: сіре або бурувато-сіре, з кількома поперечними плямами на боках. Живиться бичок-цуцик донними тваринами – дрібними ракоподібними, личинками комах, ікромію і мальком риб, черв'яками і навіть деякими моллюсками.

Найкращою принадою для цієї риби є дрібно нарізані дощові черв'яки: їх можна кидати у воду за годину перед вудінням. На дуже швидкій течії річки бички-цуцики вудяться погано, тому потрібно обирати розширені місця русла біля кущів верболозу і зілля. Удосвіта ця риба клює слабо, а інтенсивно вудиться з восьмої до одинадцятої години ранку. В обід вона клює в'яло, та й то в затінку, під кущами верболозу. Поновлюється клювання лише після шостої години вечора і триває майже до десятої. А далі знову спостерігається раптове зниження активності.

Найкращою наживкою для бичка-цуцика є дощовий або гнойовий черв'як. Як правило, ця риба клює у наших водоймах паралельно або по черзі з карасем, пліткою і окунем. Під час клювання бичок-цуцик виділяється активними і настирними рухами поплавка – своєрідним його «танцем», після чого поплавок різко пірнає у воду. Якщо рибалка своєчасно реагує на сигнали поплавка, то бичок-цуцик обов'язково потрапить на гачок.

На ловлення цієї риби, інтенсивність її клювання впливає погода. Спостерігається така закономірність: коли атмосферний тиск високий і гарна сонячна погода, бичок-цуцик вудиться слабо і майже не ловиться в обідню пору. За умови низького тиску, коли йде тихий дощ, нема вітру і тепло, бички-цуцики, як правило, вудяться добре.

Ще одним цікавим представником з родини бичкових, який мешкає у річках басейну Дніпра, Дністра та Південного Буга є бичок-бабка. До особливості його поведінки можна віднести те, що тримається він дна, переважно на піщаних косах, але інколи зустрічається в замулених місцях. На піщаному дні закопується в пісок, при цьому залишає на поверхні тільки очі та рот. Оскільки він має світло-жовте або сірувато-бурувате, а іноді й зеленкувате забарвлення, що відповідає кольору піщаного або мулистого дна, то й стає непомітним для хижих риб – щуки та окуня.

Бичок-бабка – невелика рибка завдовжки до 18-20 сантиметрів. Тіло у нього струнке, голова видовжена, а рильце видається дещо загостреним. Якщо придивитись, то можна помітити, що висота другого спинного й анального плавців поступово знижуються спереду назад. Біля кінця першого спинного плавця є велика чорна пляма, а по боковій лінії можна нарахувати до 55 лусочок.

Живиться бичок-бабка, як і бичок-цуцик, дрібними водяними тваринами – безхребетними. Нереститися починає в квітні – червні. Нерест відбувається на мілководді. Цікаво, що під час нересту самець набуває чорного забарвлення: світлою у нього залишається лише облямівка країв його плавців. Для родини бичкових характерним є те, що вони, турбуючись про своє потомство, будують примітивні гнізда, виконують нерестові «пісні». Про свою готовність до нересту самиця повідомляє самця коротким сигналом, який нагадує писк. Дуже часто самець охороняє гніздо з ікромію. Вступає в бій з хижакком, при цьому піднімає непарні плавці, настовбурчує зяброві кришки і видає звуки схожі на тріскотіння. Як правило, самці доглядають ікру, рухами плавців сприяють кращому обміну води, надходженню кисню до гнізда, покращуючи умови дихання ембріонів. Статевої зрілості ця риба набуває на 2-3 роках життя.

Вудіння бичка-бабки аналогічне вудінню бичка-цуцика. Відрізняється воно лише тим, що все-таки він краще клює у тих місцях річок, де піщане дно, де є тихі заводи та багато водяної рослинності.

ПОІДАЮТЬ СУМНІВНЕ ПОТОМСТВО

Самці рибок *Telmatherina sarasinorum*, що мешкають в районі острова Сулавесі в Індонезії, дуже уважно стежать за тим, щоб їх "половина" не "наставила їм роги". І якщо виникає хоч найменша підозра в невірності – відразу з'їдають потомство. Про це розповіли учені з дослідницької групи під керівництвом біолога Сюзани Грей з канадського університету Саймона Фрейзера. Як показали результати дослідження, виживання потомства цих риб залежатиме від того, в яких умовах відбувалося спаровування. Якщо в цей час поблизу не було чужаків, то ікринки залишаться цілими. Якщо ж поряд знаходилося безліч інших самців, то, швидше за все, "батько сімейства" з'їсть все потомство, запобігши таким чином появі не рідних мальків.

ВЕРХОВОДКА

Довжина тіла до 17 сантиметрів.
Живе до 4 років.
Харчується рачками, водоростями, комахами.

РИБИ МАЮТЬ КОРИСТЬ ВІД КРОВО-ЗМІЩЕННЯ

Вважається, що близькоспоріднене спаровування (кровозміщення, інцест) протиприродне і загрожує потомству мутаціями. Проте в світі тварин мама і тато можуть також бути братом і сестрою. Такого висновку дійшла німецький біолог Тімо Тюнкен з університету Бонна. Вона вивчала африканську рибку цихліду, яку називають рибкою-папужкою. У трьох з чотирьох випадків ці рибки спаровуються з рідними братами або сестрами. І хоч учені не виключають, що споріднене спаровування має негативні наслідки, то ці рибки, швидше за все, спаровуються з родичами досить давно і генетичні мутації якимсь чином пішли не на шкоду, а на користь.

ВЕРХОВОДКА (*Alburnus alburnus*) на Хмельниччині зустрічається практично у всіх водоймах. Коли перебуваєш на риболовлі біля ставка, річки чи водосховища, то на мілководді, через певний час, з'являються невеличкі косячки цієї риби. Як правило, в такому косячку молоді особини довжиною 5-8 сантиметрів. Окремі ж дорослі особини інколи можуть досягати і 17 сантиметрів.

Тіло у верховодки видовжене, стиснуте з боків, покрите легко спадаючою лускою. Спина темна, боки й черевце сріблясті. Голова невелика, рот маленький, кінцевий та обернений догори. Характерною ознакою цього виду є те, що від черевних плавців до анального отвору киль не вкритий лускою, анальний плавець видовжений, короткий. А всі інші плавці безбарвні, але мають своєрідний жовтуватий, помаранчевий або сіруватий відтінок. Ймовірно, колір плавців залежить від умов існування, спадковості та пристосування.

Косячок верховодки дуже рухливий: рибки здійснюють синхронні рухи вправо або вліво, зрідка прямо. Ця риба любить теплу і чисту воду, багату на кисень, тому й тримається вона на поверхні. Серед усіх видів риб, які мешкають у водоймах нашої області, верховодка виділяється тим, що не дуже боїться людини: якщо людина не робить різких рухів і не відлякує рибу, верховодка може підпливати зовсім близько, проявляти навіть своєрідну допитливість.

Під час живлення ця риба плаває не тільки на тихоплинному мілководді, але й на швидкій течії. Косячки верховодок відшукують рачків, водорості, личинок і дорослих комах, які падають на поверхню води під час польоту. Схопивши здобич, верховодка намагається заховатись за будь-який предмет, за яким течія повільніша, і там харчується. Хоча ця риба за розміром і масою невелика, але вона завдає чимало шкоди, тому що під час нересту карася, плітки, коропа з'їдає велику кількість ікри.

Перед нерестом верховодки збираються у великі косяки, в яких інколи нараховується декілька тисяч особин. Косяк здійснює міграцію по водоймі, при цьому деякі рибки вистрибують із води. Нерест у верховодки відбувається в травні-липні, коли температура води становить вище 15 градусів. Самиці відкладають ікру в декілька прийомів, як правило, на м'яку рослинність. За один прийом самиця може відкласти від 650 до 700 ікринок. Ікра не має кольору, розміром вона з макове зерно. Під час нересту добре помітно, що самиці більші за самців. Розмножуватись ця риба починає з дворічного віку.

Рибки, які мають один-півтора року не мають ікри та молока, тому в нересті участі не беруть. Вважається, що найбільш активно нерест у верховодки відбувається у місячну ніч або на світанку. Молоде покоління, проходячи всі етапи розвитку, досить швидко росте. Протягом першого року життя верховодка досягає до 10 сантиметрів у довжину, а в два-три роки – 15 сантиметрів.

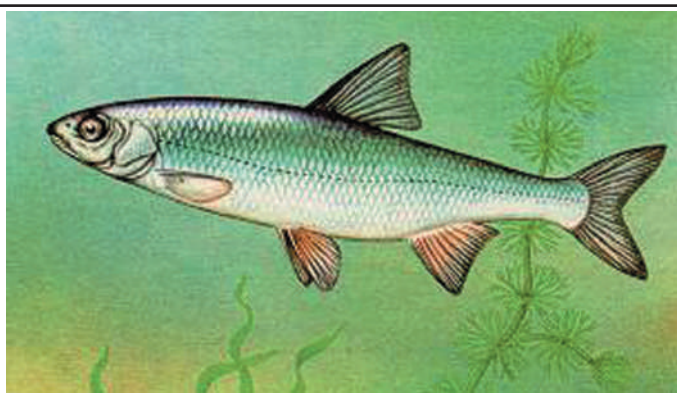
Помічено, що під час вітру верховодка тримається крутого берега, там де затишок і, як правило, перебуває у воді на глибині до 30-35 сантиметрів від поверхні плеса. Характерною поведінковою ознакою цієї риби є те, що вона активна цілодобово, вдень тримається на мілководді, а вночі – на відкритих ділянках ставка або водосховища.

Оскільки верховодка дуже дрібна риба, то її рибалки не вудять, але іноді ловлять густими сітками для наживки. Верховодок дуже любить окунь: якщо рибалка використовує верховодку в якості наживки, то він має шанс спіймати чимало окунів. На гачку верховодка добре тримається, вона не гине у банці під час транспортування її як наживки. У неї смачне, соковите і ніжне м'ясо, тому саме їй окунь надає перевагу, а не молодій плітці чи карасю. Помічено і те, що коли у водоймі багато верховодки, то окунь не вудиться на черв'яка, і тому рибалкам необхідно запасатись для його ловлі цією рибкою. У тих водоймах, де немає окунів, де панує верховодка, доживає вона до 4 років. Рибку цю можна восени виловлювати фатками, але в дозволеніх нормах.

Цю рибу в українській національній кухні використовують як у соленому так і в свіжому вигляді.

ВИРЕЗУБ

Довжина тіла до 70 см, маса – до 8 кг. Харчується переважно молюсками. Нереститися починає в 4-5 років.

ВИРЕЗУБ (*Rutilus frisii*) має видовжене, вкрите дрібною лускою тіло, і невелику голову. Характерною ознакою цієї риби є те, що висота спинних та анальних плавців більша від їх ширини, а хвостовий плавець видається великим, з глибокою виїмкою. Вирезуб має темно-сіру із зеленкуватим відтінком спину, сріблясті боки і біле-біле черево. У цієї риби всі плавці біля основи червонуваті з сірими кінцями, за винятком спинного і хвостового, які видаються бурувато-сірими. Зазвичай дорослий вирезуб має довжину тіла до 45 сантиметрів. Траплялися окремі екземпляри і 70-сантиметрової довжини та вагою до 8 кілограмів.

У наших північних річках ця риба протягом року не перебуває. Вона з'являється навесні, тримається до закінчення нересту, а це – початок літа. Потім плідники залишають наші ріки та швидко переміщуються в глибоководні плеса Дніпра. Вирезуб розпочинає відкладати ікру на початку травня. У цей період його луска стає ще більш сріблястою, а плавці набувають контрастнішого забарвлення. Цікаво, що у самців голова покривається пірамідально-твердими бородавками, які мають світло-перлинний колір. Нерест у вирезуба відбувається протягом доби безперервно.

Як правило, самицю супроводять від трьох до п'яти самців. Ікра заноситься течією під каміння і там інкубується. Нерест у вирезуба триває до 18 діб. За цей час одна самиця відкладає від 90 до 270 тисяч ікринок. Через тиждень з ікри діаметром у 2 міліметрів викльовуються личинки, з яких виростає молодь, котра живиться безхребетними тваринами, що мешкають у воді. Нереститися молоді вирезуби розпочинають аж на четвертому або п'ятому роках життя.

Вирезуб – обережна і дуже ляклива риба. Незнайомий звук, рух лякає її так, що вона миттєво кидається у глибину водойми, ховається за підводні корчі, каміння або заривається у мул. У схованці може перебувати до півдо-

НАЙДРІБНІШІ ПРІСНОВОДІ РИБИ

Найдрібнішою і найлегшою прісноводною рибою є карликова пандака. Ця безбарвна і майже прозора рибка мешкає в озерах острова Лусон, Філіппіни. Довжина тіла самців 7,5-9,9 міліметрів, а вага всього 4-5 міліграм.

Найдрібніша промислова риба – сінарапан, різновид бичка, що знаходиться під загрозою зникнення і мешкає тільки в озері Бухи на острові Лусон, Філіппіни. Самці досягають всього 10-13 міліметрів у довжину і для того, щоб одержати брикет висушеної риби вагою 454 грами, потрібно 70 000 рибок.

ПІРНАЛЬНИК ПОБИВ АКУЛУ

Професійному нирцю, що займається збиранням молюсків, вдалося відбитися від нападу білої акули, також відомої як акула-людодід. Інцидент трапився під час чергового занурення біля південно-східного узбережжя Австралії на глибині близько восьми метрів. Триметрова акула, що раптово підпливла, стала ковтати його з голови. Проте пірнальник вільною рукою вдарив її в око, після чого хижак його випустив і поплив геть. 41-річного Еріка Нереса підняв у човен його 25-річний син. У невдахи виявився зламаним ніс, а з боків тіла від плеча до стегон зуби хижака залишили численні рвані рани.

би, а потім ще тривалий час не припливає до тих місць, де її було налякано. Живиться вирезуб переважно на світанку, пізнього вечора або вночі. Помічено, що улюбленою їжею для нього є молюски, які він розчавлює добре розвиненими щелепами.

У минулому вирезуба починали вудити наприкінці травня після нересту. Досвідчені рибалки добре знали, що найліпший час для вудіння цієї риби – світанок, тиха ніч або вечір. Для цього обиралися глухі, закриті кущами куточки русла, поблизу каменів, вирів і бистрин. Удень вирезуб не клював. Ловили його з човна, оскільки ця риба дуже обережна і близько до берега річки не підходить.

Як принаду використовували м'ясо молюсків – молодої беззубки, ставковика малого, або шматочки пшеничного тіста, змішані з цим же м'ясом. Окремі невеличкі кульки з цієї суміші кидали до гачків у воду. Принаджували цю рибу у тихі вечори та перші сутінки. Як наживку використовували дрібні шматочки м'яса молюсків, тісто, порізане на галушки, або у вигляді невеличких кульок, перемішаних попередньо з м'ясом молюсків. Під час вудіння на м'ясо, гачок вставляли у тверду частину м'яса, а його «жало» мало бути сховане у м'якоті.

Вирезуб не виявляє своєї присутності на місці вудіння. Тому рибалка повинен дотримуватись абсолютної тиші. При цьому він у будь-яку мить має бути готовий до підсічки. Цікаво те, що клює вирезуб, як правило, дуже швидко та впевнено. Поплавець рухнеться, нахилиться і миттєво пірнає у воду. Смик – і бажана риба танцює в повітрі на гачку... Вирезуб має солодкувате на смак біле м'ясо без дрібних кісток. Саме ця особливість риби і цінилася. А вудили її у минулому в Дністрі, Горині, Случі, Хоморі, але тепер вона зустрічається у цих водоймах дуже рідко.

На території Хмельниччини ця риба – рідкісна та зникаюча. Тому тепер потрібно дбати про охорону цього виду, розводити його штучно, створювати належні умови для життя вирезуба в річках, адже він любить чисту, багату на кисень, швидку та глибоку воду. Вирезуб занесений до Червоної книги України.

В'ЮН

Довжина тіла до 24 см, товщина – до 2 см. Харчується дрібними водними безхребетними. Тривалість життя до 10 років. Поширений у водоймищах з повільною течією і мулистим дном.

В'ЮН (*Misgurnus fossilis*) зустрічається майже на всій території Хмельниччини. Викликано це тим, що мешкає він у річках із заболоченими берегами і повільною течією, у затоках великих річок, глухих протоках, озерах і ставках з мулистим дном. А ще у таких болотистих канавах, де немислиме існування будь-якої іншої риби, навіть карася. Здатність жити у водоймищах з пониженим вмістом кисню пояснюється тим, що у в'юна добре розвинений додатковий орган дихання – невелика ділянка задньої кишки, густо вкрита кровоносними судинами. Якщо в'юна помістити в банку з прокип'яченою і

остудженою без доступу повітря водою, з низьким вмістом кисню, то в'юн час від часу підійматиметься до поверхні, заковтуватиме повітря і одночасно викидатиме через анальний отвір бульбашку повітря, що вже пройшло через кишковий тракт і віддала кисень. Заковтування повітря супроводжується звуком, схожим на писк. Так же пищить в'юн, якщо взяти його в руки. За цю особливість його часто називають пискуном.

При пониженні атмосферного тиску в'юни звичайно з'являються біля поверхні води. Ця зміна поведінки в'юна при падінні тиску давно помічена людиною і використовується для прогнозу погоди. З цією метою в'юнів спеціально утримують в невеликих посудинах.

В'юни тримаються на дні, часто зариваються в мул. Живляться вони донними безхребетними: личинками комах, рачками, дрібними двостулковими молюсками. Зовні в'юн нагадує маленьку гадюку. У нього довге тонке тіло, кругле у передній частині і сплюснене у хвостовій. Найбільші особини можуть сягати 24 сантиметрів у довжину і 2 сантиметрів – у товщину. Спина у в'юна жовтувато-бура, з чорними цятками, черево жовте, іноді навіть червонувате, а з боків тягнуться три повздовжні чорні смуги, з яких середня набагато ширша крайніх. Луска у них настільки дрібна, що її неможливо побачити неозброєним оком, і тіло здається голим. Всі плавники маленькі, округлі – бурі, з чорнуватими цятками. Зрідка зустрічаються білі екземпляри – в'юни-альбіноси. Зяброві щілини маленькі і нагадують дірки.

Розмножується в'юн у травні або на початку червня, відкладаючи ікру в місцях свого звичного проживання – біля берегів, у зіллі. Іноді в'юни відкладають ікру під час повені і їхні личинки потім зустрічаються далеко від річки чи озера. Ікра у в'юна складає 1,7-1,9 міліметра. Оболонка ікринок тонка, слабоклейка. Личинки за допомогою органів приклеювання, розташованих на голові, прикріплюються до рослин і спокійно висять, поки є запаси жовтка. Розвиток йде в умовах недостатнього вмісту кисню, але для цього є ціла система органів дихання, які змінюють один одного. Спочатку це досить великі судини, що проходять по поверхні жовткового мішка, потім з'являються довгі, ниткоподібні зовнішні зябра – тонкі шкірясті вирости, пронизані кровоносними судинами – які стирчать з-під зябрових кришок. Зовнішні зябра через деякий час зменшуються і потім зовсім зникають, а замість них розвиваються справжні зябра. Крім того, у личинок дихальну функцію виконує густа мережа кровоносних судин у великих грудних плавниках, в анальній плавниковій складці, а пізніше – в задній частині кишечника. Мережа капілярів зберігається на невеликій ділянці кишечника і у дорослих особин як пристосування до дихання атмосферним повітрям. Ще до повного всмоктування жовтка личинки починають активно розшукувати їжу за допомогою спеціальних органів чуття, розташованих навколо рота і на вусиках, які розвиваються дуже рано.

Там, де в'юнів багато, їх можна досить успішно ловити на вудку. Ключуть вони як вдень, так і вночі. Влітку, у спекотний день зустрічаються любителі «топтати в'юнів». При цьому способі лову у прибережній зоні серед рослинності ставлять корзину і перед її входом ногами «толочать» в'юнів у мулі. Корзину піднімають, і, якщо пощастить, у ній опиняється до десятка в'юнів.

Найбільшим ворогом в'юнів є щука. Він для неї дуже смачна здобич. Проте живляться цією рибою і лелеки, чаплі, качки, землерийки, видри і навіть кабани. Вишукують вони в'юнів, старанно перекопуючи мул у пошуках крохмалистих кореневищ.

Зазвичай, в'юнів використовують для наживки. Вони є чудовою насадкою для щуки і сома. В'юни, призначені для наживки, можуть протягом тижня залишатися живими, якщо їх тримати в невеликій кількості води, яку слід міняти двічі на день і зверху прикривати свіжою зеленню, краще всього кропивою або осокою. У Японії в'юнів спеціально розводять в ставках і використовують у їжу.

НАЙДОРОЖЧА РИБА

Найдорожча риба – білуга. Самиця вагою 1227 кілограмів, виловлена в річці Тиха Сосна у 1324 році, дала 245 кілограмів високоякісної ікри, яка коштувала б нині 200 000 доларів. А далекосхідний сазан завдовжки 76 сантиметрів, чемпіон престижних загальнонаціональних японських кої-шоу в 1982 році був проданий за 17 мільйонів ієн. У березні 1986 року цей декоративний короп був придбаний Деррі Евансом, власником кентського Кої-центру, поблизу Севенокса, місто Кент, Великобританія, Ціна не називалася. Через 5 місяців риба, якій було 15 років, здохла і з неї був зроблений муляж.

НАЙБІЛЬША ПРІСНОВОДНА РИБА

У XIX столітті в Росії був виловлений звичайний сом завдовжки 4,6 метра і вагою 336 кілограмів. У наші дні будь-яка прісноводна риба, довжина якої сягає двох метрів, а вага 90 кілограмів, уже вважається великою.

ЛАЗИТЬ ПО ДЕРЕВАХ

Анабас або риба-повзун, що мешкає в Південній Азії, єдина риба, що виходить на сушу і навіть лазить на деревах. Вона мандрує по суші у пошуках більш зручного місця. Зябра анабаса пристосовані до поглинання кисню з вологого атмосферного повітря.

В'ЯЗЬ

Довжина тіла до 50 см, маса – до 10 кг. Харчується рослинами, дрібною рибою, черв'яками, ікром інших риб. Поширений на глибоководних ділянках водоймищ з повільною течією і мулистим дном.

В'ЯЗЬ (*Leuciscus idus*) – дуже рідкісна риба на території Хмельниччини. Вона тримається переважно глибоководних ділянок річок з повільною течією та мулистим дном. Може жити також у ставках, водосховищах і озерах. В'язь досягає у довжину 30-50 сантиметрів і ваги до 3 кілограмів. Щоправда, колись вудили цю рибу на Київщині вагою від 6 до 10 кілограмів.

Як правило, риба тримається зграйками, хоча окремі особини можуть вести самотній спосіб життя. У тихі ранки або вечори в'язі виходять на поверхню води. Живиться в'язь переважно вночі. Їжу споживає різноманітну – може харчуватися органічними рештками, рослинами, дрібною рибою, черв'яками, ікром інших риб. Великі в'язі живляться також раками, які линяють, мотилем і навіть жабами. Росте риба значно швидше за коропа. Наприклад, річний в'язь уже має вагу 100 грамів, дворічний – 300, а трирічний – 600. Риба дуже витривала, легко переносить різкі коливання температури і забрудненість води. Тому важливо поширювати її штучно у всіх водоймах Хмельниччини.

Вудиться в'язь цілий рік, за винятком одного чи двох зимових місяців у люті морози. Найкраще ловлення риби спостерігається через кілька днів після нересту. По теплих квітневих дощах особини трапляються інколи великі. Клювання найкраще на світанку, увечері та вночі. Вдень в'язя можна спіймати у каламутній воді. Як наживка, використовуються розпарені зерна жита, пшениці, вівса, ячменю, гороху, кукурудзи, хлібні кульки, тісто та кульки з різних густих каш. Риба також добре ловиться на дощового і гнойового черв'яка, опариша, бабок, метеликів, лялечок мурах, мух, бджіл, тарганів. Трапляється, що в'язь попадається на живця або на блешню.

Досвідчені рибалки знають, що для успішного ловлення в'язя потрібно правильно вибирати місце. Найкраще підходять гирла річок, струмків, ями та вири. Чимало важить і принада. Використовують пропарену з медом перловку, пшеницю з макухою, рис, овес або гречану крупу. Після приготування тієї чи іншої принади до неї можна додати кілька десятків крапель анісової, конопляної чи льняної олії.

Перед вудінням принаду необхідно змішати з глиною та зробити великі кульки. Чим сильніша течія – тим вони мають бути більшими. Закидати «подарунки» треба ближче до гачків.

Окремі рибалки принаду закидають у сіточках чи продірявлених банках, пляшках. Це – неефективні заходи, бо в'язь боїться цих предметів і дуже часто тримається від них на певній відстані. Слід пам'ятати також, що принаду необхідно кидати заздалегідь або на початку вудіння. Надмірностей не допускати. Адже риба, наситившись, не ловитиметься.

Для ловіння використовують дрібні гачки не більше сьомого номера. Головне, щоб вони були міцні і не розгиналися. Поводок найкраще робити з тонкої, але надійної ліски. Вага грузила визначається розміром поплавка, а він має бути невеликим, чутливим.

Клює в'язь дуже різко, поплавок одразу зникає у воді. Хоча трапляється, що сита або налякана риба, може довго смакувати, перевіряти наживку, безкарно знімати її з гачка. Коли в'язь усе-таки чіпляється, то вперто тримається у придонних шарах води і, тільки втомившись, спливає.

ГІРЧАК

Довжина тіла до 7,5 см.
Харчується виключно водяними рослинами – переважно водоростями.
Поширений у річках, старицях, ставках, озерах.

ГІРЧАК (*Rhodeus sericeus*) живе невеликими зграйками у слабо проточних водоймах та водоймищах зі стоячою водою. На Хмельниччині ця риба поширена переважно у річках, старицях, ставках, озерах. Цікаво, що кількість самців у косячку, як правило, у декілька раз менша, ніж самиць. Гірчак – рибка маленька. Довжина її складає не більше 7,5 сантиметра. Тіло в гірчака високе і стиснуте з боків, голова невелика, рот маленький і напівнижній. Спина видається темною, боки та черевце – сріблясті зі своєрідним фіолетовим відтінком. Бічна лінія у цієї риби дуже коротка: далі рівня грудного плавця не продовжується.

Особливістю забарвлення та маскування до оточуючого середовища у гірчака є те, що з боків його тіло, від хвоста і до середини, а це чітко видно, має переважно зелену, рідше блакитно-зелену вузьку смужку. У цієї риби в наших водоймах колір плавців може бути, як не дивно, від червоного до безбарвного. Цікаво, що самці гірчака під час нересту бувають забарвлені у яскраво-веселкові кольори. Луска цієї риби, у порівнянні з розмірами тіла, дуже велика, очі видаються жовтими з цегляною плямою зверху.

Гірчак має глоткові зуби в один ряд: по 5 з кожної сторони. Живиться він виключно водяними рослинами - переважно водоростями. Тому більшу частину свого життя проводить серед водяних рослин і водоростей. Поблизу таких місць гірчак частіше всього й вудиться, але вудочкою його спіймати можна дуже рідко. Ловиться він, як плітка чи карась, на м'ятий хліб. Саме під час вудіння цих риб можна випадково спіймати і гірчака.

Нереститися гірчак починає у квітні. Тіло самців тоді набуває веселкового забарвлення, а в самиць виростає своєрідний яйцеклад у вигляді довгої трубочки. Досліджено, що самиці відкладають ікру в зяброву порожнину двостулкових молюсків, де вона добре захищена від усіх ворогів цього виду риб.

Через невеликі розміри і гіркуватий смак м'яса рибалки, як правило, не охоче вудять і беруть гірчака. Є припущення, що такий смак м'яса обумовлений тим, що ця риба живиться водоростями. Від смаку його м'яса ймовірно й походить назва – гірчак. Але українська національна кухня вже в далекому минулому рекомендувала використовувати гірчака у такій страві, як борщ.

НАЙБІЛЬША В СВІТІ

11 листопада 1949 р. біля острова Баба (Пакистан) була спіймана найдовша, точно виміряна китова акула, довжина якої сягала 12,65 метра, обхват найтовщої частини тулуба склав 7 метрів. Вага, за підрахунками, дорівнювала 15 тоннам.

Найбільшою м'ясоїдною рибою вважається, порівняно рідкісна, гігантська біла акула, яку ще називають людоїдом. Дорослі екземпляри цього виду (самиці, звичайно, бувають крупнішими за самців) в середньому досягають 4,3-4,6 метра в довжину, їх вага складає 522-771 кілограм. Проте бували випадки, коли попадалися і крупніші екземпляри.

ЖЕРЕХ

ХТО КОГО?

32 години 5 хвилин тривала індивідуальна боротьба людини з рибою. Її вів 21-22 січня 1968 року Дональд Хітлі з чорним марліном (приблизна довжина – 6 метрів, вага – 680 кілограмів) біля острова Майор, що поблизу берегів Нової Зеландії. Риба тягнула за собою 12-тонний катер 80 кілометрів, перш ніж обірвала волосінь.

І ЕЛЕКТРИКА ТАКОЖ

Найсильнішими електричними зарядами володіє риба електричний вугор, який мешкає в річках Бразилії, Колумбії, Венесуели і Перу. Середній представник цього виду може давати електричний розряд у 400 вольт.

Довжина тіла до 90 см, маса – до 12 кг. Єдиний хижак серед коропових. Харчується верховодками, молодими плітками і карасями.

ЖЕРЕХ (*Aspius aspius*) у нашій області риба рідкісна: вона зустрічається лише у великих річках та їхніх притоках, надає перевагу швидкоплинній воді, тому й тримається переважно середини річки. Лише під вечір та на світанку іноді підходить до берега. Це дуже обережна риба, яка при першій же небезпеці тікає до глибоких річкових ям.

Протягом тривалого процесу пристосування до умов існування та маскування спина білизни набула зелено-чорного забарвлення, боки й черево стали сріблястими, плавці – червонуваті за виключенням сірих з чорними кінцями спинного і хвостового. Тіло білизни видовжене, стиснуте з боків. Голова невелика, рот кінцевий, обернений догори і видається дуже великим, тому що починається на рівні ока. На нижній щелепі у цієї риби є своєрідний горбик, який входить у виїмку на щелепі верхній. Тіло вкрите великою лускою, а за черевними плавцями знаходиться невеликий кіль. Білизна – середніх і великих розмірів – має довжину від 60 до 80 сантиметрів, але окремі екземпляри можуть сягати 90 сантиметрів і важити до 12 кілограмів.

Найактивніше живиться ця риба увечері та на світанку. Це єдиний хижак серед коропових. Білизна полює невеликими косячками на порогах або у місцях, де річка круто змінює напрямок течії, де є вири, ями. Саме там вона підстерігає верховодок, молодих пліток і карасів. Помічено, що білизна найбільш інтенсивно живиться у червні й липні.

Статевозрілою білизна стає на 3-5 році життя. Нерест починається у квітні – травні, але відбувається тільки на кам'яних або піщаних ділянках русла річки. Плодовитість самиць залежить від віку, маси і може становити від 40 до 300 тисяч ікринок. Молодь, що розвивається і росте, спочатку живиться планктоном, потім личинками комах, рачків, а згодом полює і на мальків інших видів риб та комах. На першому році життя білизна росте найінтенсивніше, її тіло досягає 13-14 сантиметрів, а маса – 50 грамів. У наступні роки темпи росту уповільнюються. У шестирічному віці довжина тіла цієї риби досягає 42-45 сантиметрів, відповідно й маса збільшується до 1-1,2 кілограма.

Найкращою порою року для вудіння білизни є літо. Добре вона ловиться у червні і липні, коли ця риба жадібно жирує. У цей час досвідчені рибалки обирають на річці швидко воду, де є пороги, ями, кам'янисте або піщане дно. Найкращим часом для вудіння білизни є ранок та вечір, але вона може ловитися і серед дня, якщо погода хмарна і накрапає дощик, схожий на затяжну мряку. Під час сильної блискавиці та грому риба перестає вудитися.

Біля берега білизна ловиться випадково і то лише на світанку чи пізнього вечора. Рибалки з досвідом вудять цю рибу за допомогою спінінгів далеко від берега, майже посередині річки. Для успішної ловлі необхідна міцна волосінь, яка витримала б вагу до 12 кілограмів, середніх розмірів поплавця і відповідні важок та гачок.

Оскільки білизна постійно перебуває на швидкій воді, то, відповідно, застосувати принаду важко, адже вона неодмінно буде віднесена водою від місця ловлення. Тому краще за все в якості живця використовувати верховодку, пічкара, молоду плітку чи карася. Ключе білизна раптово, миттю тягнучи поплавець під воду і намагаючись втекти в протилежну від рибалки сторону. Коли рибалка тягне її до себе, то вона стає у воді поперек, але згодом стомлюється і покірно слідує за гачком, потрапляє до підсака, а потім і в руки рибалки.

Білизна – риба прохідна, вона постійно мігрує. Особливо яскраво така міграція проявляється навесні та восени. Навесні риба піднімається від гирла великих річок до її приток, а під осінь знову повертається до великих річок басейну Чорного моря. На сьогодні на території Хмельниччини білизну можна вудити в Дністрі та його притоках, а також у притоках Дніпра. Ця риба не водиться у стоячих або слабопроточних водоймах – ставках, водосховищах, озерах і старицях.

ЙОРЖ

Довжина тіла до 30 см, маса – до 200 г. Хижак. Молодь харчується зоопланктоном. Поширений на досить великій глибині у придонних шарах води у ставках, річках і водосховищах зі сповільненою течією.

ЙОРЖ (*Acerina cernua*) живе на досить великій глибині у придонних шарах води у ставках, річках і водосховищах зі сповільненою течією. Інколи він зустрічається в замулених місцях водойм або в ямах із водяними вирами. Це невелика риба, як правило, до 15 сантиметрів завдовжки. Тіло її вкрите дрібними темними та невиразними плямами. Вона має сіре забарвлення, із зеленкуватим або блакитним відтінком. Голова в неї велика, рот напівнижній, тіло коротке з товстим черевом. Цікаво, що йорж має, крім кількох колючок у спинному плавці, ще й по одній колючці в черевних плавцях, а на зябрових кришках до того ж по одному шипу. Інколи перед таким озброєнням пасує навіть голодна щука.

Помічено, що йоржі завжди уникають прямого сонячного світла і теплої води. Влітку великі екземпляри цієї риби рідко зустрічаються на глибині менше 2 метрів. Частіше всього мешкає біля обривистих берегів, тому що хвиля,

ВОДРОСТІ В ШЛУНКАХ

Відкрита цікава залежність синьо-зелених водоростей від ставкових риб. Виявляється, синьо-зелені водорості зберігають здатність до розмноження і фотосинтезу навіть після перебування в шлунку риби.

Більше того, вони швидше ростуть і розмножуються!

Таким чином, одним зі способів боротьби з “цвітінням” синьо-зелених водоростей у ставках може бути тимчасова відсутність у водоймищах всіх риб.

ВИКОПНІ РИБИ В ПУСТЕЛІ

У єгипетському оазисі Бахарія, що в 390 км на південь від Каїра, знайдені рештки стародавніх акул і деяких інших риб. Мабуть, у той час там був берег моря. Датуються знахідки 95 млн. років.

ЧЕРГОВИЙ «АНТИАКУЛІН»

В Австралії розроблений новий засіб захисту купальщиків від акул, перші випробування якого пройшли успішно. Цей електронний прилад створює навколо потенційної жертви електричне поле. Його сприймають чутливі рецептори на пащі хижака, і в міру наближення до людини та відчуває все сильніші спазми м'язів.

НАЙБІЛЬШЕ І НАЙМЕНШЕ ІКРИ

Найбільше – 300 мільйонів ікринок – відкладає океанська риба-місяць. Розмір кожної з них має в діаметрі близько 1,3 мм. «Зубастий» короп, що мешкає у Флориді, відкладає протягом декількох днів приблизно 20 ікринок. У латимерії ікра досягає розмірів тенісного м'яча.

розбиваючи і розмиваючи берег, звільняє черв'яків та личинок. Йорж – риба нічна чи сутінкова, живе в ямах біля крутих берегів, але дуже полюбляє триматися поблизу мостів, паль, гребель.

Полує переважно вночі на мілководних ділянках, проводячи більшу частину доби у засідці, де чекає на здобич. Живиться черв'яками, личинками комах та молюсками. Це ненажерлива риба, вона не припиняє пошуків здобичі ні влітку, ні взимку, ні вночі, ні вдень. Має чимало конкурентів щодо живлення – ляща, плітку, коропа і навіть густера.

Вона входить у ланцюги живлення сома, щуки, судака та великих окунів, які контролюють її чисельність. Але у свою чергу йорж навесні з'їдає велику кількість ікри своїх ворогів.

Нерест йоржа розпочинається із наближенням сутінків. А найбільш активно він проходить уночі на дні водойми з невеликою течією, як правило, в ямах із хвилястим та піщаним дном. Для нересту ця риба збирається у табуни: самиці відкладають ікру кількома порціями (окремі самиці можуть відкласти до 200 000 ікринок). Ікра наче зв'язана між собою желеподібною рідиною. Вона не липка, але завдяки їй ікра прикріплюється до нерівностей дна.

Діаметр ікринок йоржа становить близько 0,8-1 міліметра, а довжина ембріонів, які виходять з оболонки ікринок, не перевищує 4 міліметрів. Вони лежать на дні, зрідка піднімаючись у товщу води, а потім знову опускаються.

Приблизно через місяць ембріони перетворюються на мальків, довжина яких на цей час становить близько 15 міліметрів. На цьому етапі розвитку малькам властивий потайний спосіб життя: вони не збираються у табуни і найбільшу активність проявляють, як і їхні батьки, у присмеркові години.

Дорослі йоржі, коли температура води у ставку чи в річці досягає 20 градусів, пливають до джерел або до гирл джерельних струмків. Інколи вони піднімаються по річці аж до наступної греблі. Дуже часто поселяються на дні водяного виру, в ямах, біля підводного каміння, якихось перешкод. Майже все літо йорж веде осілий спосіб життя. Тому рибалці потрібно його шукати на глибокій воді, ямистих, затінених місцях. Вудіння цієї риби поділяють на три періоди: перший – весняно-літній, коли вода входить у береги і до того часу, коли температура її понизиться до 12 градусів; другий – осінній – до замерзання; третій – зимовий – від замерзання водойми і до льодоходу.

Навесні та на початку літа йорж клює краще всього під вечір та на світанку, добре вудиться у цей час і вночі, але погано – вдень. Помічено, що дуже добре вудяться йоржі у повний місяць, серед ночі. Під час ловлі цієї риби принада малоефективна, тому її, як правило, не застосовують. Але справжні рибалки в якості принади іноді використовують черв'яків, мормиша або мотилу. Дуже важливо, щоб ці безхребетні були замішані у глиняні кульки.

Навесні найкращою наживкою для йоржа є гнойовий черв'як, тому що дощовий черв'як для цієї риби завеликий. Часто в якості наживки використовують залізняка. На шматочок якого інколи можна спіймати до двох десятків йоржів. Помічено, що в ставку ця риба дуже примхлива, тому на черв'яка влітку не клює, а восени дуже рідко.

У випадку хоч і слабого клювання, для йоржа на гачок потрібно насаджувати цілого гнойового черв'яка, залишаючи невеликий хвостик. У річці, на течії, ця риба завжди голодна, прудка, тому хвостик черв'яка залишати не потрібно. Цікаво, що під час клювання йоржа поплавки спочатку немовби сіпається, а потім повільно поринає у воду і йде у бік. Коли клює дрібний йорж, то поплавки, як правило, рухається в сторону, а коли великий – миттєво пірнає у воду.

Рибалки з досвідом добре знають, що справжня ловля йоржа починається наприкінці літа, коли вони збираються у косяки біля ям, поблизу гирл приток великих річок. У цей період та особливо на початку осені великий йорж, як це не дивно, йде на дрібного живця.

Зимове полювання на йоржа починається тоді, коли на ставках і водосховищах з'явиться 4-сантиметровий лід. Найкращою наживкою у цей час є

гноювий черв'як, мормиш і мотиль. Насаджують черв'яка на середні гачки з невеликим хвостиком, але частіше всього вудять на їх шматочки. Мотиль є найкращою зимовою наживкою: він добре помітний для риби, бо має червоний колір. Насаджують мотиля таким чином, щоб на згині гачка було по 3-4 особини, а проколюють його біля передньої частини тіла. Йорж при такому способі ловлі клює краще, ніж тоді, коли мотиля на гачок насаджувати окремо. Мормиша насаджують на гачок з передньої частини тіла. Інколи на одного мормиша можна зловити до десятка риб.

На початку зими йоржа вудять на відмілинах, але пізніше він тікає до ями поблизу берега, біля гирл струмків, підводних джерел. Помічено, що протягом грудня клювання йоржа з кожним днем посилюється, але в січні – послаблюється через сильні морози. Як правило, в лютому, під час відлиг, клювання відновлюється і триває аж до березня, коли розпочне танути лід. Йорж у морози вудиться дуже слабко, але все-таки набагато краще, ніж у вітряну погоду. Зовсім не ловиться йорж при північному вітрі.

При зимовому клюванні, йорж сповіщає про себе легеньким рухом кінчика вудлища або дзвоником. Якщо є поплавок, то спочатку він тривалий час ворухиться на поверхні води, тому що йорж ковтає наживу, потім тягне і повільно топить поплавок. Незважаючи на невеликі розміри та кістлявість, за смаком м'яса йорж займає одне із перших місць. А особливо смачна з нього юшка!

КАРАСЬ

Довжина тіла до 50 см, маса – до 3 кг. Харчується рослинами і безхребетними. Поширений у заболочених, зарослих водоймах. Живе до 10 років.

КАРАСЬ (*Carassius carassius*) водиться практично у всіх річках, старицях і ставках Хмельниччини. Буває, вже старицю затягнуло торф'яно-рослинним килимом і виблискують тільки окремі вікна води, але там ще живе наш карась. Та це й не дивно, адже мул – його рідна стихія. Тому чим більше водойма заросла, тим більше в ній і карася. А трапляється і таке: коли озерце чи річище пересихає влітку, карасі зариваються в мул до 0,5 метра і таким чином очікують заповнення водойми.

У наших ставках водяться карась золотий і карась срібний. Карась золотий середніх розмірів риба до 50 сантиметрів завдовжки. Тіло в цієї риби високе, стиснуте з боків. Здається, що всі плавці на спині трохи заокруглені та мають червоно-чорне або темне забарвлення. Тіло карася мідно-червонувате, неначе золотисте. Ймовірно, звідси і походить його назва.

Карась срібний має дещо меншу довжину тіла – до 40 сантиметрів. Тіло його також високе, стиснуте з боків. Але анальний і черевні плавці в цієї риби зрізані, а спинний – біля верхівки – трохи виїмчастий. Всі плавці мають сіре забарвлення. Цей карась має загалом сріблястий колір. Він, як правило, тримається зарослих ділянок зі стоячою або проточною водою. Цікаво, що в кожній водоймі карасі чим-небудь, але відрізняються від карасів ін-

АКУЛИ МОЖУТЬ З'ЯВИТИСЯ БІЛЯ ІТАЛІЇ

Небезпечні для людей акули можуть з'явитися в Середземному морі вже через 15 років, вважають італійські експерти.

Враховуючи, що через глобальне потеплення температура води в морі неухильно підвищується, не можна виключати, що незабаром біля узбережжя Італії плаватимуть акули, які нині водяться лише в тепліших водах.

В той же час, на думку експерта з Центрального інституту по дослідженню морів Сільвестро Греко, купальникам ще рано хвилюватися: акули можуть вижити лише в дуже чистій воді.

Якщо нинішні темпи забруднення Середземного моря збережуться, через 15 років вода в ньому буде дуже брудною для цих морських хижаків.

1200 ВИДІВ ОТРУЙНИХ РИБ

У багатьох риб отрута знаходиться в хребті і шпильках. Хоча ці 1200 видів вже були відомі науці, учені не знали, що вони отруйні.

Велика кількість отруйних риб водиться в Індійському і Тихому океанах, біля узбережжя Східної і Південної Африки, Австралії, Полінезії, Філіппін, Індонезії і південної Японії. Щороку жертвами отруйних риб стають близько 50 тис. людей.

Симптоми отруєння включають біль, непритомність, жар, конвульсії, проблеми з диханням і навіть смерть.

шої. Пояснюється це дуже просто. Карасі – домосиди і ніколи не покидають місце свого проживання. Навіть під час повені вони не виходять за межі своєї водойми, а все тримаються в мулі до тих пір, поки вода достатньо не прогріється. Освоєння нових місць в основному відбувається за рахунок перенесення птахами ікри, а не за рахунок міграцій. Помічено, що зовнішній вигляд карася, його розміри головним чином залежать від умов водоймища, тобто його глибини, рослинності, кількості кормів, хімічного складу води (кислотності, набору солей). Встановлено і те, що крупний карась водиться тільки у великих, просторих водоймах зі сприятливим водним режимом, багатих на корми, рослинні і тваринні компоненти. Коли ж у водоймах мало кормів або ж вони часто пересихають чи промерзають, карась там дрібний.

Навіть колір луски карася залежить від місця існування. У глибокій стариці серед вільшаника, з шаром листяного перегною та з килимом ряски на поверхні, де сонячне проміння рідко прогріває воду, карась чорний зі спини, а в цілому – темно-бронзовий. У неглибоких, добре прогрітих лукових озерах і старицях Хмельниччини, які поросли рогозою та осокою, карась більш світлий, золотистий. Так за зовнішнім виглядом можна визначити, де він проживав.

Живиться карась донними тваринами й рослинністю. Увечері, вночі або на світанку карась підходить до берегів, щоб поживитися молодими стеблами водяних рослин. Особливо він полюбає пагони очерету. У цю пору можна почути тихе чавкання, яким карась відрізняється від інших риб водойми, і тільки в цей час ця риба найбільше вудиться. Копаячись у мулі, карась добуває дрібних черв'яків і різноманітних личинок.

Нереститися карась починає в травні-червні, як правило, серед трав'янистої рослинності. Цікаво, що майже всі срібні карасі-самиці, тому в розмноженні беруть участь самці золотого карася, сазана або інших корошових риб. Проте гібриди при цьому не утворюються, оскільки статеві продукти самців лише стимулюють розвиток ікри. Таке явище називається партеногенез. Плодовитість карася масою у 200 грамів – майже 100-150 тисяч ікринок.

Світло-жовті ікринки мають розмір макових зерен. Після запліднення з них через 3-4 доби виходять личинки. Якщо розвиток іде нормально, то вже через 10 діб мальок досягає 8-10 міліметрів, а до кінця року це вже 4-5 сантиметровий, вагою до 10 грамів карасик. Подальший його ріст визначається умовами середовища і якщо вони сприятливі, то вже через два роки карась може важити 100-150 грамів. Статевої зрілості карасі досягають у 2-4 роки.

Карась щодо клювання риба найнепостійніша. Сьогодні він може вудитися добре, а завтра зовсім не клює. Днів з хорошим клюванням цієї риби протягом року дуже мало. Але помічено, що найкраще клювання карася спостерігається у ставках, де карасі є основним, а інколи і єдиним видом водойми. У таких «карасячих» ставках ця риба, як правило, дуже голодна і вудиться мало не щоденно з весни до пізньої осені. Щоправда, у таких ставках карасі дрібні – до 9 сантиметрів.

Найкращою порою для вудіння нашого карася є червень і липень, тобто час після закінчення нересту. Інколи ця риба може ловитися у травні, якщо ставок має невелику глибину, а вода швидко прогрівається та в ньому мало корму. У серпні клювання карася слабшає, а інколи взагалі призупиняється. Рибалка має пам'ятати, що карась постійно тримається водяної рослинності, він дуже рідко виходить із неї на чисті місця ставка. А тому ловити карася краще всього з берега. Необхідно завчасно розчистити невелике „віконце” серед водяної рослинності. Деякі рибалки радять посипати це місце піском, тоді карась добре вудиться. Помічено, що найкращими годинами дня для вудіння нашого карася є час від світанку і до 10 години ранку. Та ця риба гарно вудиться й увечері, але все-таки гірше, ніж вранці.

Карасів за допомогою принади необхідно завчасно привчити шукати корм на обраному для вудіння місці. Принадою для цієї риби може бути гречана,

пшоняна каша, хліб, сир, але всі ці принади потрібно обробити лляною чи конопляною олією, або ефірними оліями – анісовою, м'ятною чи лавандовою, які мають на карасів дуже велику дію.

В якості наживки можна використовувати не тільки червоного гнойового черв'яка, але й хліб. Помічено, що карась краще вудиться на чорний, більш пахучий, хліб. Хліб обов'язково потрібно обробити анісовими краплями або медом. Карасі добре клюють на опариша чи дощового черв'яка.

На карася, крім людини, полює дуже багато мисливців: його ікру і личинок поїдають жаби і тритони. Але найбільше личинки та мальки страждають від нападів водяних клопів, жуків-плавунців, личинок бабки. Карась у ставках, водосховищах, старицях – основний компонент живлення щуки, окуня. Поїдають його лелеки, чаплі, качки.

Крім того, карасі, вражені вірусами, бактеріями, глистами, можуть хворіти. У деяких молодих карасів на тілі можна помітити червоні плями-виразки, які виникли внаслідок паразитування на них ракоподібних тварин.

І все-таки, незважаючи на велику кількість ворогів і хвороб, наш карась виживає, розмножується і є одним із найчисельніших видів риб на Хмельниччині.

КЛЕПЕЦЬ

Довжина тіла до 30 см, маса – до 400 г. Харчується черв'яками, молюсками та комахами і їх личинками. Поширений у Дністрі та деяких притоках Дніпра. Живе до 8 років.

КЛЕПЕЦЬ, або БІЛОГЛАЗКА (*Abramis sapra*) – дуже рідкісна риба на території Хмельниччини. Вона зустрічається в Дністрі та деяких притоках Дніпра. У минулому ця риба мала високу щільність у Південному Бузі. Білоглазка надає перевагу глибокій, швидкоплинній воді.

Коли випадково спіймаєш таку рибу, то добре видно, що вона має плескати, високе дуже стиснуте з боків тіло. Голова – мала, з великими та виразними очима, які трішки навіть видаються назовні. Рильце – тупе, потовщене, рот – напівнижній і невеликий. За черевними плавцями добре помітний кіль, не вкритий лускою. А за потилицею, на спині, не вкрита лускою вузька борозенка.

Зовнішнє забарвлення білоглазки добре маскує її, бо вона має сірувато-блакитну спину, а боки і череву сріблясто-білі з сірими плавцями. Білоглазка – невеликих розмірів риба, переважна більшість особин у наших річках має довжину від 15 до 20 сантиметрів, окремі екземпляри можуть досягати 30 і мають вагу до 400 грамів.

Живиться ця риба переважно черв'яками, молюсками та комахами і їх личинками. Шукає собі їжу на дні, де дуже стрімка течія, але вона долає її, тому

РИБА МОЖЕ ЗНИКнути

Людство може залишитися без риби і морепродуктів до 2048 року, якщо рівень вилову риби збережеться на тому ж рівні. Такого висновку дійшли дослідники. “Що б ми не вивчали, невеликі водоймища або весь світовий океан, ми бачимо одну і ту ж картину.

Втрачаючи окремих особин, ми втрачаємо стабільність всієї екосистеми”, – заявляє один з авторів дослідження Борис Уорм.

Відсутність на столі риби і морепродуктів – це у прямому розумінні зайвий головний біль для людини.

Британські учні стверджують, що у жителів тих країн, де риба складає меншу частину раціону, частіше зустрічається депресія. Риба, особливо жирна, просто необхідна для роботи мозку.

ЗА ЖИТТЯМ РИБ СТЕЖИТИМЕ РОБОТ

Учені з Глазго розробили підводного робота, призначеного для спостереження за життям риб. Зоологи використовуватимуть робота, щоб спостерігати за різними видами риб в їх природному середовищі, оскільки він оснащений камерою, здатною передавати зображення на монітори. Ключова особливість робота – його система пересування у воді. Робот переміщується за допомогою хвоста і плавників замість пропелера, який шумить і лякає рибу.

що білоглазка швидка і настирлива. Майже всю добу проводить у середніх і придонних шарах річки, дуже рідко піднімається до поверхні плеса.

Нереститься білоглазка у квітні-травні. Місця для нересту обирає найбільш глибокі та швидкоплинні. Помічено, що ця риба відкладає ікру одночасно і великими косяками, але поблизу рослинності, тому що ікра приклеюється до неї на певний час. Найкращими місцями для нересту цієї риби, вірогідно, є притоки наших великих річок, там значно чистіша вода, достатньо рослинності біля берегів, вони неширокі, а деякі з них відносно швидкоплинні, особливо в тих місцях, де на невеликій відстані річки значні перепади абсолютних висот на місцевості.

Найкращим часом для вудіння є червень. Білоглазка добре ловиться на світанку до восьмої години ранку. Помічено, що ця риба активно клює вночі, коли на небі світить молодий місяць.

Білоглазка – обережна риба, якщо вона помітить на воді тінь рибалки, то тікає. Особливо, коли ця тінь рухається. Потрібно сідати біля річки так, щоб сонце світило збоку або спереду, тоді не буде проблем.

Найкращою вудочкою для ловіння білоглазки є спінінг, тому що цю снасть можна використовувати на значній відстані від берега. Волосінь має бути розрахована на рибу до кілограма, поплавок – легким, а важок – відповідати поплавку, гачки використовують переважно малого номера або середні.

Найбільш вдалою принадою для білоглазки є дрібно нарізані черви: червоний гнойовий, дощовий і опариш. Деякі рибалки використовують розпарену пшеницю, до якої додають декілька крапель анісової чи льняної олії. В якості наживки використовуються черви, дрібні молюски (їх тіло без черепашок), личинки комах і навіть деякі дорослі комахи.

КОРОП

Довжина тіла до 1 м,
маса – до 20 кг.
Харчується водними безхребетними і рослинами.
Поширений у водоймах по всій території Хмельниччини.
Живе до 20 років.
Зрілості досягає на 5 році.

КОРОП (*Cyprinus carpio*) є однією з найпоширеніших риб у водоймах Хмельниччини. Його батьківщиною вважається Східна Азія, а до Європи він був завезений з Китаю ще в часи Давнього Риму.

Тіло в коропа видовжене, товсте та може сягати метрової довжини, а маса 15 кілограмів, вкрите великою міцною лускою, голова відносно велика, рот кінцевий з двома парами вусиків. Спина цієї риби здається темною, боки

неначе мідно-жовті із золотистим відтінком. Усі нижні плавці мають сірчато-фіолетовий колір, а хвостовий – червоно-бурий, тоді, коли очі наче золотисті. У коропа зуби розташовані в глотці, вони служать для перетирання твердої їжі. Живиться донними безхребетними, але, як правило, надає перевагу рослинній їжі. Головним кормом навесні та на початку літа є молоді пагони рогози чи очерету. Полюбляє коропа живитися ікром жаб і особливо риб, які дуже рано нерестяться.

Тримається поблизу підводних заростей у слабопроточних і замулених ділянках ставків, але не уникає й бистрин. Помічено, що рогоза й очерет є необхідною умовою для існування коропа у водоймі: там, де цих рослин у великій кількості немає, він не живе. Коли в ставку багато коропів, то вони рано-вранці видають себе чавканням під час жирування. Коропи можуть їсти чужу молодь, як правило, це трапляється ранньої весни або взимку. Раки, які линяють, дуже часто стають жертвою коропа, він інколи живиться стервом, кізяками корів і овець. Любить тінь: у сонячні дні рідко підпливає до поверхні води. У ставках часом можна спостерігати непоодинокі ряди коропів, спрямовані головами в одну сторону, завжди проти вітру, що рухаються на глибині близько 15 сантиметрів від поверхні. Коропи, як правило, скидаються увечері. Це явище ніяк не можна сплутати з вистрибуванням з води інших видів риб, оскільки коропа вискакує з води майже вертикально, з великою силою, але назад падає як доведеться – боком, на голову, сильним сплеском і великою хвилею. Часте викидання коропа з води, при відсутності кльову свідчить про погіршення погоди. Як правило, коропа серед дня майже ніколи не скидається, а тільки рано та ввечері.

Нереститься при температурі води не нижче 18 градусів. Коропи, перш ніж почати нерест, роблять інколи своєрідну розвідку місцевості. Тобто з'являється кілька особин, та вже через день-другий припливає до цього місця значна кількість риб. Сам процес ікрометання відбувається, як правило, під ранкову зорю, особливо під час сходу сонця, а завершується перед полуднем. Самці намагаються пливти обіч самки, відтісняючи один одного. Над водою лише шум і сплеск, який в тиху погоду можна почути здалека. Ікра зеленкуватого кольору, окремі самиці інколи відкладають у травні-червні до 2000000 ікринок. Статевої зрілості досягає на 2-5 році життя. Головними ворогами ікри та молодих коропів є окуні, чаплі, ондатри та водяні пацюки.

На Хмельниччині коропа інтенсивно клює влітку. Як правило, рано навесні і пізно восени клює погано чи взагалі не ловиться. Трапляється і так, що в одних місцях кращим часом для вудіння є червень, а в інших липень або серпень. Інтенсивність клювання коропа залежить від погоди. Наприклад, перед різкою переменою погоди клювання уповільнюється, а потім взагалі припиняється. Правда, буває і так, що коропа вудяться під час грозовиці. Спека чи холод несприятливі для вудіння, коропа в цей час затаюються, вони малорухливі, втрачають апетит. Коли вода в ставку сягає температури більше 20 градусів, ховаються в ями, підходять до джерел, струмків або стоять нерухомо в затінку рогози чи очерету. У цей час виходить жирувати тільки вночі, а тому рідко попадається на вудочку. Похмура, але тепла погода з невеликим дощем сприяє вудінню. Помічено, що фази місяця також впливають на кльов, краще всього ця риба бере під час «молодого» місяця. Найкращий час для вудіння коропа – рано-вранці, як правило, влітку. Саме на світанку беруть великі коропа, а ввечері вудяться малі. Найліпше місце вудіння – ями. У проточних ставках краще всього ловити біля русла струмків, тому що коропа полюбляє до нересту триматись саме в цих місцях. Ознакою його місцезнаходження можуть бути міхурці, які він пускає, коли копається в мулі.

Важливу роль при ловленні відіграє принада, її потрібно кидати завчасно для приманювання риби до майбутнього місця ловлення. Найбільше принади повинно лежати там, де знаходилася наживка. За принаду можуть бути розпарені овес, жито, ячмінь і пшениця, але найкраще – кукурудза, горох і

РЯТУЮТЬ КОРАЛОВІ РИФИ

Фахівці з австралійського Центру дослідження коралів несподівано виявили, що морські риби-кажани можуть зупинити руйнування коралових рифів. Раніше вважалося, що риби-кажани харчуються планктоном, і дослідники дуже здивувалися, коли дізналися, що до раціону цих істот входять і водорості. Професор Девід Беллвуд звернув увагу на швидкість, з якою платакси винищували водорості: протягом п'яти днів вони зменшили об'єм водоростей удвічі, а через вісім тижнів від рослинності майже нічого не залишилося. Характерно, що кораловий риф, якому водорості заважали розвиватися, виявився майже повністю очищеним і тепер може рости безперешкодно.

ТАКА ОСЬ МЕЖА

Між островами Балі і Ломбок всього 15 миль. Максимальна глибина протоки, що їх розділяє – 341 метр. Проте, не зважаючи на близьке сусідство, на цих двох островах живуть абсолютно різні чотириногі тварини, прісноводні риби і навіть птахи. За дотепним зауваженням одного вченого, ці острови відрізняються своєю фауною більше, ніж Англія від Японії. Фауністична межа, що проходить між цими островами, одержала назву лінії Уоллеса на честь знаменитого англійського натураліста, котрий виявив її у 1892 році. Ця межа відділяє тваринний світ Індійського океану і Азії від тваринного світу австралійської фауністичної області.

навіть рис та перловка. Можна брати пшеничну, гречану кашу, а також недодарену картоплю.

Для наживки бажано використовувати – розпарені жито, ячмінь, пшеницю, горох, кукурудзу і навіть боби. Їх потрібно варити в молоці. На чорний і білий хліб короп бере неохоче, але для покращення смакових якостей цієї наживки треба використати сирий жовток, мед, конопляну або льняну олію. Інколи хліб розминають з невеликою кількістю сиру, додаючи певну кількість сметани. Коропа можна спіймати на дощового чи гнойового червоного черв'яка. Їх потрібно насаджувати по кілька на гачок, за умови, що черв'яки дрібні. Дуже добре, якщо в принаду чи насадку додають рослинні олії – лляну, конопляну, анісову, м'ятну, лавандову чи якусь іншу запашну ефірну олію.

КРАСНОПІРКА

Довжина тіла до 35 см, маса – до 0,5 кг. Харчується личинками комах, ікромоллюсків, водними рослинами. Живе до 10 років. Зрілості досягає на 4-5 році.

КРАСНОПІРКА (*Scardinius erythrophthalmus*) на Хмельниччині живе у ставках, річках і водосховищах. Її улюблені місця – стариці річок і затоки, береги яких поросли татарським зіллям, рогозою та осокою. Вона уникає швидкої течії водойм, як правило, веде осілий спосіб життя. Тому, ймовірно, у наших водоймах ця риба зустрічається не скрізь, а лише в окремих місцях. Краснопірка має високе тіло, сплюснене з боків, довжиною до 36 сантиметрів, масою до 1,5 кілограма. Але у наших водоймах ця риба невелика – завдовжки до 20-25 сантиметрів і масою до 400-500 грамів. Голова відносно мала, рот обернений догори, очі помаранчеві, у верхній частині ока видно червону пляму. Тіло вкрите невеликою лускою, спина у цієї риби коричнево-зелена, боки сріблясто-жовтуватого кольору, а всі плавці – червоні. Ймовірно, що від забарвлення плавців походить її назва.

Рибалки-початківці часто плутають краснопірку з пліткою. Запам'ятайте: на відміну від плітки, краснопірка не вкрита слизом.

Краснопірка – лінива риба, вона, в основному, тримається середніх глибин у водоймі. Значну частину часу проводить у рогозі, зіллі через те, що дуже обережна. На відкриті ділянки ставка не виходить, тримається його верхів'я, не любить тіні, уникає свіжої води, але йдна цурається. Якщо погода сонячна, то краснопірка переважно притримується плеса, любить грітися на сонці. Це денна риба, вона найбільш активна від світанку до заходу сонця. Як правило, краснопірка ввечері опускається у середні шари водойми, тому що вони тепліші у нічні години доби.

Живиться риба водоростями, рачками, черв'яками, личинками комах і навіть ікромоллюсків інших видів риб. Є припущення, що краснопірки можуть їсти ікру моллюсків. Вони зчищують її з листків латаття, при цьому у воді та над водою лине чути чмокання.

Статевозрілою стає на 3-5 році життя. Нерест, як правило, проційний, у неї розпочинається у квітні. У цей період у самців з'являється своєрідне

шлюбне вбрання, яке характеризується тим, що тіло риби і плавці стають яскравішими, а голова і луска вкриваються білуватими бородавочками. Самці ікру відкладають на рослини. Кількість ікринок у самці залежить від її віку, чим молодша – тим менше потомства, чим старша – тим більше. Взагалі, плодовитість краснопірки сягає від 96 тисяч ікринок до 232 тисяч. Самці, які мають довжину 30-36 сантиметрів, можуть давати до 309,6 тисячі ікринок. З ікри, при температурі води плюс 15-18 градусів через тиждень викльовується потомство, яке спочатку тримається своїх місць народження, а згодом пливе на глибокі ділянки водойми. Мальки у цей період життя живляться переважно дрібними водоростями та інфузоріями. Молодь росте відносно швидко: через рік її довжина сягає 5 сантиметрів, у два роки – 10 сантиметрів. Восени молоде покоління збирається у рогозі і там зимує. Дорослі краснопірки тримаються глибоких ям і в них зимують.

Вудити цю рибу влітку необхідно серед різноманітних рослин – татарського зілля, осоки, рогози, латаття і водоростей. Для успішного вудіння потрібно робити «вікна» в зарослих ділянках водойми. Після того, як рибалка зловив до двох десятків краснопірок, необхідно змінити місце ловіння. Тоді клювання розпочнеться з новою силою.

Помічено, що принада для краснопірки не ефективна, оскільки вона у теплий період року не шукає їжі на дні водойми, але зрідка необхідно кидати у воду шматочки хліба або розпарену пшеницю. Навесні ця риба тримається у середньому шарі води і добре вудиться на кульки м'ятого хліба і розпарене жито. Влітку краснопірка може ловитися на мух чи зеленого коника. Восени ця риба гарно клює на червоного гнойового і дощового черв'яка, на ракові шийки і яйця мурах. Як не дивно, але окремі рибалки вважають, що восени вона може брати на шматочки риби.

Витягувати цю рибу потрібно обережно, тому що при різкому рухові вудилища можна обірвати слизисту оболонку піднебіння або губу, і тоді риба зірветься з гачка і втече. Якщо рибалці на гачок вчепилася велика краснопірка, то необхідно дозволити рибині зробити декілька кіл у воді, але не пускати її до трави або кущів, підтягнути до берега і підхопити підсаком.

ЛИН

Довжина тіла до 50 см,
маса – до 8 кг.
Харчується дрібними безхребетними.
Живе до 10 років.
Зрілості досягає на 3 році.

ЛИН (Tinca tinca) живе лише в стоячих і слабо проточних водоймах-ставках, водосховищах, озерах, рідше в річках із широким руслом і численними заводями, яких достатньо на Хмельниччині. Як правило, він тримається мулистих місць і густо зарослих очеретом, татарським зіллям, осокою, білим лататтям і водоростями. Лин – риба повільна та дуже лінива: живе самотньо в одному і тому ж місці тривалий час.

Це середніх розмірів риба – до 50 сантиметрів завдовжки. Але трапляються окремі особини, які мають довжину до 60 сантиметрів і важать до 7,5 кілограма. Тіло в неї здається високим і товстим, вкрите дуже дрібною лус-

ПРИСКОРИЛИ ЕВОЛЮЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Біолог Тодд Стрілмен з технологічного інституту Джорджії вважає, що люди прискорили еволюційний розвиток одного виду риби, що має назву цихліда і мешкає в Африці.

Активізував цей процес у 1960-х якийсь експортер риби, який випадково підготував ґрунт для еволюційного вибуху – випустив декілька рибок в озеро на острові Тамбі. Коли у 2001 році Стрілмен і його колеги прибули на острів, вони виявили, що в озері рибки розділилися на два генетично відмінних один від одного види. Менше ніж за 20 років забарвлення і генетична будова цихлід, що живуть в озерах на півночі острова, стали помітно відрізнятися і від жителів півдня.

ЗАГАДКОВА РИБА

Загадкова риба вагою більше тонни виловлена в морі на півдні В'єтнаму. Щоб доставити її на берег, рибакам знадобилося 12 днів. За словами співробітника океанографічного інституту Ньячанг Буй Куанг Нги, спіймана на глибині 130 метрів риба належить до класу Хрящових риб. Інститут має намір зробити її експонатом музею морської фауни. За словами місцевих жителів, чотириметрова риба "схожа на мечихвоста", покрита плямами і раніше рибакам не траплялася.

кою і шаром слизу. Рот маленький, кінцевий, обернений догори. У його кутках є по маленькому вусику. Плавці заокруглені, а хвостовий плавець ще й слабовиїмчастий. Зовнішні промені черевних плавців самця, як правило, потовщені. За цією ознакою його легко відрізнити від самиці. Коли розглядаєш зловленого линка, то добре видно, що в нього спина темно-зелена, боки жовто-зелені, а черево світле. Плавці в цієї риби темно-сірі, а очі видаються маленькими та червоними. Є припущення, що лин отримав свою назву через зміну кольору після виймання його з води. Він ніби «линяє», покриваючись великими чорними плямами.

Живиться лин у заплавах річок, заводях, біля відмілин ставків, де густо росте очерет, рогаза і татарське зілля. Як правило, він ристься в мулі, щоб дістати з нього черв'яків, дрібних моллюсків та інших безхребетних. Але улюбленою їжею для нього є багато видів різноманітних водяних рослин. Лин виходить гуляти на чисте місце ставка лише з вечора, проводить усю ніч в активних пошуках їжі біля поверхні води, але рідко підпливає до самої поверхні плеса.

Нереститься він у травні-липні в заростях водяних рослин. Під час нересту навіть там, де линки багаточисленні, вони не збираються великими групами. Це, ймовірно, залежить від того, що нерест у линків триває довго, інколи до трьох тижнів. Помічено, що дрібні линки труться раніше, а крупні дещо пізніше. Нерест порційний – ікра відкладається рядами на стебла водяних рослин. Самиця линка може відкласти до 400 тисяч ікринок. Ікра лина за температури води близько 22° С розвивається дуже швидко. Новонароджені личинки мають розміри до 3,5 міліметра, через тиждень, досягнувши довжина 6-7 міліметрів, вони переходять до активного живлення. Це означає, що запаси жовткового мішка вичерпались і личинки починають самостійно добувати їжу. Спочатку личинки живляться різними водоростями, черв'яками, дрібними рачками, личинками комах, які є в товщі води.

Цікаво, що молоді линки відрізняються від інших мальків своєю золотистістю. Вони плавають поодиночці чи невеличкими групами серед водяних рослин, але ближче до дна. У таких умовах мальки лина рідше за інших риб потрапляють у пашу щуки чи окуня. Молоді линки дуже швидко ростуть. У три роки їх вага в наших водоймах може складати 400 грамів. На третьому-четвертому році життя линки вже спроможні розмножуватися.

Вважається, що найкращим часом для вудіння линків є кінець весни та початок літа, коли ця риба ходить біля берегів, шукаючи собі їжу. У деяких неглибоких проточних ставках, на території області, які рано звільняються від криги і в них швидко прогрівається вода, через особливості оточуючого рельєфу, линки можуть відмінно ловитись через декілька днів після танення льоду. Із середини літа клювати линки перестають, бо в цей час вони тримаються в очереті і вже постійно ситі. Є припущення, що лини у спеку зариваються у мул, тому й не вудяться. У цей час зловити линів у великій кількості майже неможливо. Але в серпні-вересні, коли вода стане прохолоднішою, коли лини ведуть порівняно блукаючий спосіб життя, тоді розпочинається осінній кльов, який триває два-три тижні. Помічено, що найкращим часом для вудіння є світанок. Найкращим місцем ловлі цієї риби є місця поблизу очерету, рогази, особливо тоді, коли ці рослини починають рости. У цих місцях шлях линів не такий широкий, як біля інших водяних рослин, тут майже вся маса риб, що проходять, йде біля краю заростей, а не через їх гущу.

Рибалка повинен пам'ятати, що лин добре ловиться в тих місцях, де багато мулу, тому що на піщаному і кам'яному дні водойми ця риба не мешкає, як правило, вона таке дно обходить.

На кльов линків має великий вплив погода. Ця риба, яка вкрита товстим шаром слизу, дуже чутлива до тепла і холоду, має добре розвинутий дотик, нюх, смак і слух, вона лише погано бачить, тому в пошуках їжі більше покладається на нюх, ніж зір. Помічено, що перед переменою погоди, кльов

линоків завжди погіршується. Найкращим часом для вудіння лінки вважається тепла, похмура з легеньким дощиком погода. Можна спостерігати після такого дощу, як лини випливають до поверхні плеса, те ж саме доводиться спостерігати під час жаркої погоди.

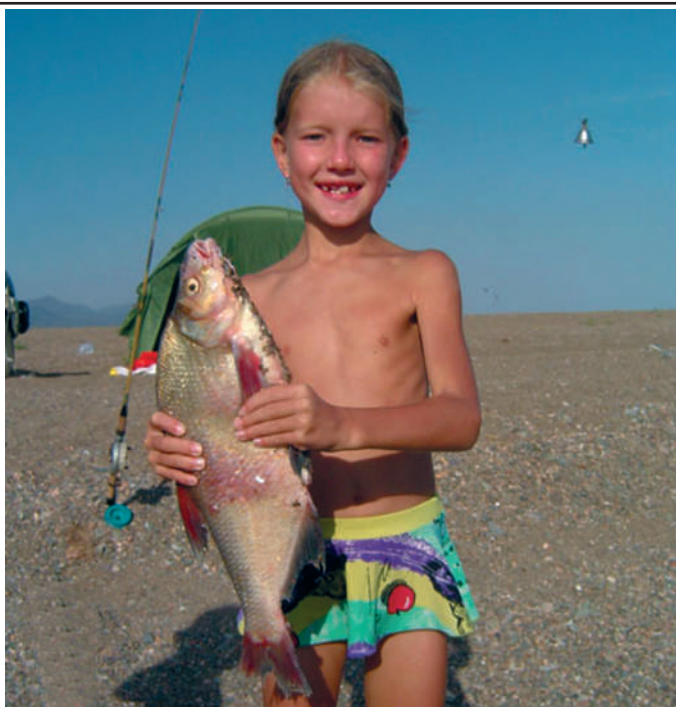
Для лінків принаду треба робити з черв'яків. Щоб черви у воді не зарились у дно, бажано їх порізати на шматки. В якості принади можна використовувати віджятий коров'ячий сир, але його необхідно зав'язати в марлю. Ленок тоді із задоволенням смоче сир і запах його чути далеко у водоймі, а тим більше, якщо до такого сиру та ще додати конопляну, анісову чи лляну олію.

В якості наживки для лінків можна використовувати тісто з медом, але найкраще він вудиться на червоних гнойових черв'яків або на дощового черв'яка. Насаджують черв'яка на гачок петлями, залишаючи короткі хвостики, тому що довгих черв'яків лини дуже часто безкарно обгризають. Лина можна зловити на мотилу, ракову шийку, опариша, білого слизняка і навіть на верховодку.

Дуже оригінально клює ленок. Спочатку поплавок гойдається декілька раз, потім він починає гойдатися дужче з невеликими перервами. Це продовжується декілька хвилин, а потім поплавок іде в сторону чи інколи лягає на бік, секунда-друга і він у воді. Ривок до себе і на гачку в рибалки висить бажаний ленок, який завдяки лусці немовби виграє на сонячному світлі різними кольорами.

ЛЯЩ

Довжина тіла до 45 см, маса – до 3 кг. Молодь харчується зоопланктоном, дорослі риби – донними безхребетними. Віддає перевагу спокійній теплій воді з піщано-мулистим і глинистим дном. Тривалість життя до 20 років, зрілості досягає на 3-4 році життя.

ЛЯЩ (*Abramis brama*) віддає перевагу спокійній теплій воді з піщано-мулистим і глинистим дном, а тому він мешкає в затоках річок, озерах, ставках і водосховищах. Забарвлення ляща міняється залежно від віку риби, кольору ґрунту і води у водоймищі. Дрібний лящ – сіро-сріблястий, в старшому віці темніє і набуває золотистого відтінку. У торф'яних озерах лящ має бурий колір. Всі плавники у нього сірі. Максимальна довжина тіла будь-коли виловленого ляща досягала 45 сантиметрів. І важив він понад три кілограми. Максимальна ж тривалість життя цієї риби – 20 років. Хоч, зазвичай, до такого “поважного” віку доживають одиниці. Статевозрілим стає в 5-8 років при довжині 30 сантиметрів і більше. Самці ляща дозрівають раніше за самиць.

ЗНАХОДЯТЬ ДОРОГУ ДОДОМУ НА СЛУХ

Стівен Сімпсон і його колеги з університету Единбургу з'ясували, що молоді риби, яких протягом личинкової стадії віднесло течією далеко в море, використовують шуми, що надходять від коралових рифів, щоб знайти шлях додому.

Дослідники побудували 24 штучні рифи. Половину з них забезпечили динаміками, через які транслювали запис шумів рифу, а інші залишалися беззвучними. Риба-кардинал і риба-ластівка віддали перевагу гучнішим рифам, але при цьому риби-ластівки чомусь охочіше пливли до місць, де в записах переважали високочастотні звуки.

ЛЮДСЬКИЙ МОЗОК І ЖИРНА РИБА

Мозок людини побудований не лише з нервової клітини, але й на 60 відсотків складається з жирів, причому, на думку вчених, не менше 30 відсотків від загальної кількості жирів припадає на жирні кислоти Омега-3. Організм людини самостійно не виробляє ці жирні кислоти, і єдиний шлях їх надходження – з їжею. Вони містяться в сьомзі, форелі, скумбрії і оселедці. Протягом року рекомендується регулярно включати в домашнє меню рибні блюда з великим вмістом жирних кислот Омега – 3, будь то шматочок хліба зі скумбрією в томатному соусі або обід, в якому є блюда з сьомги, форелі або інших жирних риб.

Нерест ляща відбувається в кінці травня – у червні при температурі води 12-16 градусів. Цей процес у нього відбувається на світанку і супроводжується гучними сплесками на мілководді. Лящі вискакують з води і падають навзрід у воду: метушню ляща, що нереститься, чутно досить далеко. Це хлюпання у воді стало основою для назви риби «лящ». Ще точніше називають ляща словаки – там він «плескач». Нерест починається і закінчується дружно: найчастіше він триває лише один день – з ранку й до полудня. У цей час самиця відкладає в середньому 100-150 тисяч ікринок, що прикріплюються до водної рослинності. З відкладеної ікри через 3-6 діб викльовуються личинки. Перші дві доби вони, прикріпившись до водних рослин, перебувають у стадії спокою, а потім приступають до активного живлення.

Спочатку їжею їм служить зоопланктон, але після досягнення 30-міліметрової довжини, молодь переходить на живлення безхребетними. Харчується лящ личинками комах, молюсками. В озерах, ставках і водосховищах терміни нересту ляща збігаються з часом нересту інших риб, і тому нерідко з'являються гібриди.

Чисельність ляща в різних водоймищах дуже коливається і залежить перш за все від успішності нересту: численніші покоління ляща з'являються у багатководні роки. На чисельність ляща впливають і захворювання.

Завдяки високим харчовим якостям, лящ має важливе промислове значення. Вудіння ляща вважається нелегкою справою. Треба добре знати особливості його поведінки, яка дуже різна: в одних водоймищах він постійно мешкає в гушавині водних рослин і харчується тільки вночі, в інших дотримується краю водних рослин і годується на світанку та в сутінках, в третій віддає перевагу глибоким ямам біля корчів, завалів, обривистих берегів або поблизу кам'янистих чи піщаних мілин. На глибоких місцях лящ харчується протягом всього дня, а на мілководді виходить перед сходом сонця, грає на поверхні води, висовуючись з неї, або безшумно «розводить кола».

Перед ловленням на вудку ляща, зазвичай, принаджують тією ж наживкою, яку рибалка вибрав для вудіння: пшеничною кашею, дощовим черв'яком чи горохом.

МАРЕНА

Довжина тіла до 65 см, маса – до 3 кг. Харчується дрібною рибою та водними рослинами. Віддає перевагу швидкоплинній воді. Зрілості досягає у 3-4 роки.

МАРЕНА (Barbus barbus) у минулому на території Хмельницької області водилася виключно у найбільших її річках – Дністрі, Південному Бузі, Збручі, Случі та Горині. Тепер марену можна зловити на вудочку тільки в Дністрі, рідше в Збручі та Горині. В озерах, ставках, водосховищах і старицях ця риба взагалі не живе, бо вона надає перевагу швидкоплинній воді річок.

У марени тіло вкрите дуже щільною лускою видовжене, округле, інколи досягає 90 сантиметрів. Голова середніх розмірів, рилю видається видовженим, рот з дуже м'ясистими і товстими губами має форму півмісяця та розміщується внизу голови. Видовою ознакою марени є те, що на самому кінці риля, а також у куточках рота є по парі вусиків. Плавці у неї відносно великі, а в спинному плавці ще й міститься міцний пилкоподібно зазубрений промінь. Ця риба має сіро-оливкове забарвлення, яке дозволяє їй добре маскуватися у тому середовищі, де вона живе.

Марени тримаються, в основному, глибоких місць, дуже люблять ями на дні річки, часто крутяться біля паль мостів. У нічний час марени підходять до берегів, намагаються забитись у доступні нори, щоб зловити рака.

Найбільшу активність щодо живлення марена виявляє увечері, вночі та до сьомої години ранку. Вдень ця риба відпочиває в ямах. Улюбленою їжею марени є черв'яки, дрібні моллюски, личинки комах і різноманітні рачки. Незважаючи на те, що ця риба має невеликий рот, вона може їсти дрібних риб інших видів. Інколи навіть споживає падло та екскременти великої рогатої худоби, що потрапили у воду. Дуже рідко, але живиться марена і водними рослинами.

У дорослому віці марена в косяки не збирається: живе кожна особина сама по собі. Але, правда, є винятки з правила: коли настає нерест у травні-червні, тоді марени збираються по декілька десятків і плывуть, як правило, проти течії. Помічено, що в косяку першими плывуть самиці, а за ними великі самці. У наших річках нерест цих риб відбувається в тих місцях, де швидка течія, вири, піщане або кам'янисте дно.

Температура води під час нересту має досягати 16 градусів. Личинки інкубуються, розвиваються личинки, а згодом мальок групується у невеликі косячки на незначний проміжок часу. Цікаво, що ікру самиці відкладають окремими порціями, ймовірно, саме тому в зрілих яєчниках можна виявити кілька типів ікринок – помаранчеві мають діаметр до 2,6 міліметра, жовтуваті – 1,8, прозорі – до 0,2 в діаметрі, які дозрівають значно пізніше. Молодь марени росте досить швидко: щорічний приріст її може становити до 9 сантиметрів. У трирічному віці довжина тіла молоді вже сягає 30-35, а на восьмому році життя рибалки іноді вудять особини, які мають довжину понад 60-65 сантиметрів і масою понад 3-3,2 кілограма.

Найкращою порою року для вудіння є весна: одразу після нересту, коли дорослі особини інтенсивно жирують. Ще добре клює ця риба пізньої осені перед тим, як залягти у глибокі донні ями. У таких місцях марени збираються десятками особин.

У наших річках найкраще вудити марену на світанку або увечері, коли вона живиться і часто підходить до берега. Ця риба дуже обережна і, як правило, гарно клює на глибокій воді, у ямах. Для успішного вудіння марени потрібно добре знати рельєф русла річки.

Найліпшою снастю для вудіння цієї риби є донна вудочка або спінінг, які дозволяють ловити марену на середині річки при значній течії. Місце вудіння має бути вчасно принадрене. В якості принади можна використовувати розпарену пшеницю, жито, горох, грис, варену картоплю, хліб і навіть сир. певну частину принади можна розкидати на місці ловіння, а іншу зав'язати в марлевий мішечок. Потім прив'язати міцною мотузкою до довгого вудлища біля місця вудіння, але так, щоб ця принада не заважала під час ловіння. Бажано в принаду додавати конопляної або анісової олії.

Досвідчені рибалки, які розуміються на особливостях вудіння марени, в якості наживки використовують червоних гнойових черв'яків, шматочки сиру, шкварки, кульки чорного або білого хліба в яйці, парену пшеницю, жито, горох і варену картоплю, змащені анісовою олією. Деякі рибалки надають перевагу шматочкам вареної яловичини, опаришу, сиру, раковим шийкам, а інколи вудять марену на дрібного рака, що линяє.

ДБАЙЛИВІ БАТЬКИ

Вчені висунули гіпотезу, що пояснює наявність у самців морських коників виводкових сумок. Спочатку вони будували для ікри кубла, але тоді самці-коники особливо не турбувалися про потомство. Тому самиці стали відкладати ікру на черевце самця.

Поступово ікра стала проникати в пористу тканину, а потім «в складки шкіри, з яких пізніше утворилася сумка.

«ХАМЕЛЕОНИ» ОЧІ

У одного з видів риб-лімнихтів виявлені «хамелеонові» очі. Вони мають таку ж форму, рухаються незалежно одне від одного, покриті кільцеоподібними повіками. Та й спосіб їх життя схожий: і хамелеони, і лімнихти при полюванні повинні блискавично кидатися на здобич. Ні в одного іншого плазуна або риби подібних очей немає.

ЛЕГЕНДА ПРО АКУЛУ

Перше відоме зображення нападу акул на людину датується 725 роком до н.е. Існує красива гавайська легенда про напади акул. Коли дівчата купалися в бухті поблизу Великого Острова (Гаваї), нерідко одна з них зникала. В цей же час на березі з'являвся таємничий незнайомиць. Рибалки ставилися до нього підозріло. Одного разу вони пішли купатися з дівчатами. На одну з них напала акула. Рибалки завдали акулі декілька ударів списом, і вона втекла. Після цього на березі таємничого незнайомця знайшли помираючим від ран, завданих списом. Коли незнайомиць помер, його тіло перетворилося на великий камінь, що формою нагадував акулу. Він і нині зберігається в музеї Гонолулу.

Дуже добре клює марена під час і після дощу, коли в річці каламутна вода. Якщо довго стоїть гарна погода, а потім настає різка її переміна, то марена також гарно вудиться. Помічено, що на непринадженому місці вудити довго не можна, ввіймавши одну-дві марени, потрібно змінити місце. Рибалка має пам'ятати, що під час вудіння на спінінг треба використовувати великі гачки з товстим стрижнем, тому що звичайні гачки марена, як правило, розгинає або ламає. Бажано, щоб гачок весь був захищений у наживці.

Клювання марени дуже різке і сильне: як правило, вона відразу тягне поплавок під воду. Коли рибалка підсікає цю рибу, то вона кидається проти течії. А дізнається рибалка про те, що він підсік марену, коли відчуває два сильних поштовхи вудлища.

Досвідчені рибалки одразу встають і відпускають котушку на спінінгу, а в разі її відсутності на вудці слідує за рибою по берегу, щоб вона не розігнула гачок, не розірвала волосінь або губу, і, головне, щоб риба стомилася за певний час. Лише після цього марену повільно підтягують до берега, підхоплюють підсаком і витягують. Марена дуже витривала риба. Якщо її вранці витягнути з води, то вона в траві живою може залишатися до 4-5 годин. У річках Хмельниччини цю рибу необхідно штучно розводити, а рибалкам дотримуватись правил риболовлі, повертати до річки під час вудіння дрібні екземпляри. Тоді ми будемо завжди з рибою, а від риболовлі отримуватимемо насолоду.

ОКУНЬ

Довжина тіла до 54 см, маса – до 1 кг. Хижак. Віддає перевагу річкам, ставкам, водосховищам і озерам. Живе до 10 років, зрілості досягає на 2-4 році життя.

ОКУНЬ (*Perca fluviatilis*) населяє найрізноманітніші водойми: річки, ставки, водосховища, озера, затоплені кар'єри. Ця риба тримається переважно зарослих берегів і може жити в руслових ямах. Тіло окуня зеленкувате, має до дев'яти поперечних чорних смуг. Спинних плавців два. Цікаво, що на кінці переднього колючого спинного плавця є темна пляма, яка допомагає відрізнити за цією ознакою молодь окуня від молоді інших, схожих на нього риб. А другий плавець у дорослих особин здається сірим, грудні плавці – жовті чи оранжеві, всі інші – червоні.

Окунь – середніх розмірів риба, окремі екземпляри можуть досягати довжини 54 сантиметри і ваги – 4-4,8 кілограма. При цьому товщина тіла в спині може бути до 18 сантиметрів, а висота до 27 сантиметрів.

Окунь – риба хижа. Плаває він дуже швидко, але своєрідними ривками: часто зупиняється і знову стрімко кидається вперед. Як правило, не пропускає жодної живої істоти, починаючи від дрібних водяних комах і закінчуючи відносно великими рибами, тільки б вони помістились у його пащі. Найчастіше

поїдає дрібну рибу, ікру, раків, що линяють, і черв'яків. Великий окунь у тиху погоду видає себе чавканням, яке можна почути за кілька десятків метрів. Ця риба є осілою, не вирушає у далекі мандрівки навіть перед нерестом.

Статевозрілими окуні стають на 2-4-му році життя. Нереститися починають у березні-квітні, коли скресне крига, а вода прогріється до 7-8 градусів. Відбувається він у місцях, де немає течії, на ділянках з твердим дном, де багато різноманітних предметів. Самиця, залежно від віку, може відкласти від 3000 до 1000000 ікринок. Така велика плодючість дозволяє окуню виживати.

Відклавши ікру, зграї голодних окунів плавають біля берега на невеликій глибині. У цей час риба живиться ікрою плітки чи черв'яками. У кінці травня поділяється на невеликі косяки, кожна група вибирає певний район водойми і не покидає його все літо. Чисельність літніх зграй залежить від віку риби та від місцевості. Помічено, що крупні окуні зустрічаються лише поодиночки, дуже рідко більше десятка разом. Дрібні ходять десятками, а інколи – сотнями. Влітку дрібний окунь тримається на середній глибині, на невеликій течії і тільки там, де можна знайти який-небудь захист або місце для засідки. Великі окуні завжди вибирають глибокі місця. Як правило, в стоячих або напівпроточних ставках ці риби стоять у комишах, татарському зіллі, рогозі, під лататтям.

У природі окунь має багато ворогів – сом, судак, щука. Для них характерний канібалізм. Багато водяних птахів і особливо скопа полюбують живитися окунями. Але найбільше вони страждають у ставках і озерах взимку від задухи. Недостатність кисню вони відчувають набагато раніше, ніж щука, плітка чи йорж. Тому взимку справжні риболови повинні робити в льоду ополонки.

Цікаво, що окунь вудиться майже круглий рік, за винятком середини зими, і то не скрізь. Клює рішуче, одразу хапає наживку своїм великим ротом, заковтуючи на ходу. Правда, дрібний окунь інколи гризе або кусає наживку, якщо вона для нього завелика чи він ситий. Наживкою може бути дощовий або червоний гнойовий черв'як, дрібна рибка, линяючий рак, дрібні річкові рачки. Крім того, восени чи взимку окуня вудять на штучну металеву рибку – блешню. Можна використовувати личинку травневого жука – хруща (борозняка), мотиля – личинку зеленого водяного комара та личинки інших комах. Потрібно зазначити, що окунь абсолютно не вудиться на хліб чи будь-яке насіння рослин. Принада потрібна дуже рідко, як правило, влітку, під час слабкого клювання. Найкраще цю рибу принаджувати дощовими черв'яками, слимаками і навіть дрібними кусочками м'яса жаб. Добрим засобом для принадження окунів є своєрідна паста із камфори, меду та гусячого жиру. Вона має надзвичайний запах, на неї реагують майже всі риби. При приготуванні принади до цієї пасти додають черв'яків, ракові шийки, кусочки м'яса жаби, все це перемішують і кидають у воду. Можна успішно ловити окуня навіть взимку, якщо черв'яків змащувати медом.

Для вудіння окуня влітку гачки повинні бути середньої величини. Краще, якщо вони прив'язуються до повідків. Взимку окуня ловлять на глибоких ямах. При цьому використовується зимовий варіант вудочки, в якості наживки можна застосовувати так звану блешню, яка підтримується в постійному русі, помітна в світлій воді на відносно великій відстані. Перевага цього способу вудіння очевидна: він не вимагає наживки мотиля або черв'яка. Вудіння на блешню може бути успішним лише там, де окуня багато, коли він зібрався у велику зграю та вода достатньо прозора. Але навесні або влітку окунь вудиться на блешню тільки випадково. Ще під час зимової риболовлі рибалка повинен пам'ятати, що він має постійно різко рухати вудочкою то вліво, то вправо та робити це почергово. Якщо протягом кількох хвилин окунь не вчепився, то рибалка повинен перейти до іншої ополонки, поки не знайде рибу.

ЕЛЕКТРИЧНИЙ СОМ І НЕ ТІЛЬКИ

Це риба завдовжки в середньому 65 сантиметрів проте зустрічаються екземпляри і до 1 метра. Мешкає він в Африці, від нижнього Нігера до Танганьїки. Напруга електричного заряду – до 360 вольт.

Електричний сом – найнебезпечніший прісноводий сом.

Він стоїть особно серед сомоподібних і виділений в окрему родину.

Про нього знали ще стародавні єгиптяни: деякі зображення електричного сома мають 6 тисяч років.

Ще більшу напругу – близько 600 вольт – може створити електричний вугор, представляючи чималу небезпеку для жителів

Південної Америки, де він мешкає. Чимало людей потонуло, знепритомнівши у воді від удару струмом, який їм «забезпечив» електровугор.

ПІДУСТ

Довжина тіла до 44 см, маса – до 1,5 кг. Харчується водоростями, ікром інших риб, черв'яками і личинками комах. Тримається швидкої течії, перекатів. Зрілості досягає на 2-3 році життя.

ПЕРУКАРІ І ЧИСТИЛЬНИКИ

Не до всіх дрібних риб хижак ставляться лише як до потенційного обіду. Маленькі смугасті рибки – губани-чистильники чистять роти і все тіло навіть найлютішим хижакам і при цьому залишаються цілими. Схоплять ротом паразита, відпливуть трохи, немов милуючись результатом, і знову повертаються. Чистильники себе іноді й рекламують, досить граціозно «танцюючи» у своїх «перукарнях» – місцях, де вони збираються. Особливим же танцем губан каже «не їж мене, я тебе очистити можу» тим рибам, які мають намір підкріпитися «перукарем». Деякі інші риби – наприклад, рибаметелик – також «підробляють» в ролі чистильників.

ПІДУСТ (Chondrostoma nasus) на Хмельниччині зустрічається лише у Дністрі: він не любить стоячої води ставків, водосховищ і стариць. Та й у річці тримається швидкої течії, перекатів, де немає мулу, дно глиняне, піщане, вкрите галькою чи камінням. Підуст тримається придонних шарів води, збираючись у зграї в декілька десятків особин.

Підуст має видовжене брусковате тіло довжиною 42-44 сантиметри, і вагою до 1,5 кілограма. У Дністрі рибалкам трапляються переважно особини, які мають вагу до 500 грамів і довжиною до 25-30 сантиметрів. Спина у цієї риби зеленувато-чорна, боки та черево – сріблясті. Голова конусоподібна, рот має вигляд широкої поперечної щілини і розміщується на нижній частині рила. Очі – невеликі, цегляного кольору. У цієї риби всі плавці, за винятком спинного і хвостового, видаються червоними.

Живиться підуст переважно вдень. Улітку він полюбляє їсти водорості, зчищаючи їх нижньою губою, вкритою роговим чохлам з каміння, корчів чи гальки. Може живитися ікром інших риб, які відкладають її на каміння. Але підуст не пропускає і черв'яків, і личинок комах. Коли якась комаха під час польоту падає на поверхню води, підуст перевертається до верху червом і хапає її.

Підуст здійснює переднерестові міграції, ймовірно, для того, щоб вибрати місце з чистою водою. Нереститься він на мілководних ділянках Дністра при температурі не нижче 10 градусів. Тривалість нересту не перевищує одного тижня. Ікра в цієї риби велика і має білий колір, а її кількість залежить від віку самиць та їх ваги. Так, наприклад, самиця вагою 210 грамів може відкласти 7600 ікринок. Є припущення, що великі екземпляри підуста можуть відкладати від 50 до 100 тисяч ікринок. Віднерестившись, ця риба деякий час ще тримається нерестовищ, живиться ікром інших видів риб, але може їсти і свою.

Мальки підуста майже все літо перебувають на відмілинах біля перекатів, але там, де повільна течія, де є рогоза, осока чи татарське зілля. Молодняк дуже швидко росте і до кінця літа сягає 8-9 сантиметрів, а на кінець осені – 13-15 сантиметрів. У наступні роки річні прирости поступово зменшуються. У восьмирічному віці довжина тіла підуста сягає 44 сантиметрів. Восени ця риба майже не зустрічається на швидкій течії, перестає виходити на перекази, а коли замерзає річка, стає на зимівлю у глибокі ями.

Ранньою весною підуст ловиться випадково – при вудінні іншої риби. Багато ж підуста у цей час упіймати взагалі неможливо: він ситий, бо з'їдає чимало ікри плітки та пічура.

Основне вудіння підуста починається з середини літа і відбувається тільки вранці та вдень. Починає він інтенсивно ловитися протягом двох-трьох годин на світанку, але за умови, що рибалка кинув достатньо принади. Близько десятої години клювання повільно припиняється, ймовірно, тому, що риба наїлася принади. А знову розпочинає ловитися підуст після обіду, та все ж бере він увечері гірше, ніж вранці.

Рибалки з досвідом у якості принади використовують трішки недоварену гречану кашу, змішуючи її з глиною і додаючи лляної, конопляної, анісової або м'ятної олії. Для принади можна застосувати і сир, перемішаний з рідкуватим тістом, грисом і личинками мурах, розпарену пшеницю, жито чи ячмінь.

Наживкою ж є горох, личинки мурах, дощовий черв'як, червоний гнойовий черв'як і навіть водорості. Цю рибу можна успішно ловити і на зелений горошок, мотилу та картоплю.

Клювання підуста процес особливий і вимагає швидкої підсічки: ця риба відносно сильна і часто відривається. Після підсічки, підуст кидається у різні сторони, починає вpirатися у дно, ходить зигзагами, але швидко стомлюється. Коли рибалка витримав перший опір, то далі підуст покiрно пливе до підсака.

Загалом, ця риба вважається малоцінною через низьку калорійність м'яса та кістлявість. Але в традиційній українській кухні у минулому підуста використовували у копченому вигляді – саме після такої обробки він має добрі смакові якості.

ПІЧКУР

Довжина тіла до 20 см.
Харчується черв'яками, личинками комах ікрою інших риб.
Любить чисту воду, уникає швидкої течії та холодної води.
Зрілості досягає на 2-3 році життя.

ПІЧКУР (Gobio gobio) досить поширена риба водойм Хмельниччини. Ця риба надає перевагу річкам, але може жити у ставках, старицях і водосховищах. Пічкур любить чисту і свіжу воду, як правило, уникає швидкої течії та холодної води. Він має тіло довжиною до 20 сантиметрів, але у водоймах Хмельниччини виростає переважно до 12-15 сантиметрів. Пічкур вкритий великою лускою, видається валькуватим, спина – зеленувата, а на сріблястих боках видно темні плями. Голова – невелика, очі жовті, рот нижній, у його куточках є по одному добре розвиненому вусику. Має глоткові зуби, розташовані в два ряди.

За допомогою вусиків пічкур знаходить у мулі мотилів, дрібних черв'яків, личинок комах, циклопів і дафній. Навесні полюбає живитися ікрою інших риб. У тому випадку, коли у водоймі дуже багато пічкурів, вони можуть знищувати велику кількість ікри і, таким чином, впливати на чисельність інших видів риб. Також з'їдають значну кількість корму, яким могли б живитися промислові види. Тому чисельність пічкура у культурних водоймах потрібно контролювати за допомогою хижих риб або просто виловлювати.

Пічкур тримається переважно на дні водойми, дуже рідко піднімається до поверхні плеса. Може вистрибувати з води перед нерестом або переминою погоди. Трапляється і так, що пічкур вистрибує з води, коли його переслідує щука, судак чи окунь. Як правило, пічкурі живуть у водоймі досить дружно. Про це свідчить те, що їх зародки не мають чіткої градації за віком. Пічкурі переважно активні вдень, а вночі лежать на дні, опираючись на плавці. В обідню пору ця риба також пасивна і ховається в зіллі, між підводними кущами рогози.

У наших річках нерест пічкура майже непомітний. Розпочинає він нереститися у травні, як правило, на перекатах або під шлюзами. Відкладає ікру між

ЛОЦМАНИ І АКУЛИ

Аби хижаки не посміли напасти на рибок лоцманів, ті приєднуються в плаваннях до акул. Раніше вважалося, що лоцмани допомагають знаходити їжу своїм «господиням», тому між ними і не буває сутичок, проте тепер вважається, що лоцмани, швидше за все, просто знаходяться в такому положенні щодо пащі акули, у якому вона не може їх схопити. Приєднуючись до акул'ячої свити, лоцманам легше пересуватися – адже зниження тертя, яке виникає навколо тіла акули, допомагає рибкам плавати. Тобто вода, яка знаходиться навколо акули, що рухається, сама ніби рухається з нею і захоплює її лоцманів.

ПОЛЮЄ НА ЗДОБИЧ У ПОВІТРІ

Невеличка, в довжину не більше 25 сантиметрів, рибка бризкун має дивовижну здатність – у здобич він стріляє! Є у нього на піднебінні така борозенка. Набравши в рот води і притиснувши язик до борозенки, бризкун стискає зяброві кришки, виштовхуючи воду. Отака «куля» – цівка води летить в повітрі у здобич. Іноді цілу чергу крапель випускає рибка. Коли ж здобич плаває на поверхні води, він її підбирає. Стрельнути бризкун може на відстань більше метра. Зазвичай бризкун не влаштовує стрілянину, а задовольняється кормом, що плаває на поверхні води. Але якщо зголодіє – «палитиме» у що завгодно. Може гасити сірники і недопалки влучними пострілами, може і в око людині поцілити.

камінням, яким устелене дно річки під шлюзом. Самиці пічкара інколи відкладають понад 10 тисяч ікринок у кілька прийомів. Ікра в цієї риби дрібна, блакитного кольору. Коли у річці немає каміння, гальки чи піску, її відкладають на трав'янисті рослини. Вона до них прилипає, утворюючи своєрідні пасма. Цікаво, що пічкари є канібалами, бо з'їдають значну частину своєї ікри та мальків. Молоде покоління живиться виключно дафніями і циклопами, коли риється у мулі. Досить швидко росте: за перший рік життя довжина рибок сягає 4 сантиметрів, у два роки – 8, а в чотири – 12-15 сантиметрів.

Наприкінці літа – початку осені ця риба мешкає переважно на глибокій воді, в затоках, біля вирів у річках. Пізньої осені пічкари йдуть зимувати з річок у ставки, в глибокі ями.

Вудити пічкара можна з другої половини квітня і до початку листопада. Навесні краще всього шукати його на перекатах або мілинах, а восени – на великій глибині. Найкраще вудіння – світанок і захід сонця. З першими сутінками клювання припиняється, бо пічкаур – риба денна. Але й серед дня ця риба клює дуже погано і зовсім не бере у спеку. Перед поганою погодою пічкаур чіпляється слабко, зате після її поліпшення – добре. Особливо активно клює після теплого літнього дощу. Якщо у водоймі пічкаурів мало і клювання погане навіть вранці, то можна чинити так: рибалці необхідно скаламутити воду, мул, який піде у середні та верхні шари води, підніме велику кількість циклопів, дафній, личинок комах, а це все – їжа для пічкаурів. Тому риба забуде про обережність і стане активно ловитися. Якщо через певний час клювання знову призупиниться – потрібно повторити попередні дії.

Частіше рибалки для вудіння пічкара використовують червоного гнойового черв'яка. На нього краще всього ловити навесні та влітку. Але цю рибу можна вудити і на мотіля, найкраще на нього він бере восени. При цьому необхідно пам'ятати, що на гачок потрібно чіпляти, як правило, по три мотилі.

Для вудіння годиться гачок 6 або 8 номера. Поплавок – невеликий і з пір'їни. Клює пічкаур по-різному. Під обід – в'яло, бо дуже смакує черв'яком. На світанку або вранці та ввечері – миттєво тягне поплавок у воду, намагається захватитися між зіллям. Якщо рибалка своєчасно зреагує на поплавок, то, як правило, витягує рибу. Дотримуючись усіх правил, кожен має шанс зловити таку кількість пічкаурів, яка його цілком задовольнить, і отримати насолоду від риболовлі.

ПЛІТКА

Довжина тіла до 35 см.
Харчується водоростями, водними рослинами та личинками комах.
Водиться у великих і малих річках, струмках, ставках, водосховищах і старицях.
Живе 10-20 років.
Зрілості досягає на 2-3 році життя.

ПЛІТКА (Rutilus rutilus) утворює багато підвидів. Деякі повністю прісноводні, інші – виходять у солоні води і ведуть напівпрохідний спосіб життя. Загалом же, не багато знайдеться видів риб, які мали б таке широке розповсюдження у прісноводних водоймищах, як плітка.

Кожному рибалці добре відома ця середніх розмірів риба – плітка, яка належить до родини коропових. Плітку легко відрізнити від інших видів за оранжевим забарвленням оболонки ока і червоній плямі у його верхній частині. На Хмельниччині вона населяє різні за типом водойми – великі і малі річки, струмки, але частіше зустрічається у слабопроточних – ставках, водосховищах і старицях. У річках плітка, як правило, не живе тільки у великих ямах і мілинах, а в озерах, ставках і водосховищах – у густих заростях і на ділянках із дуже замуленим дном. Табуни плітки тримаються переважно в придонних шарах води. Інколи найбільші екземпляри цієї риби можуть сягати 35 сантиметрів завдовжки. Тіло її вкрите досить великою лускою, забарвлення боків і черева сріблясте, а спина темна. Спинний і хвостовий плавці у плітки переважно сірі, часто з червоним відтінком, решта – оранжеві. Для плітки характерний кінцевий рот без зубів, але в неї є так звані глоткові зуби, які містяться глибоко в горлі на нижньоглоткових кістках. За їх допомогою їжа подрібнюється і перетирається. Живиться плітка дрібними водяними безхребетними, водоростями, паростками водяних рослин і навіть ікрою інших риб.

Цікаво, що в пліток перед нерестом переважають самці, потім поступово збільшується кількість самиць і до кінця нересту переважають уже вони. З місць зимівлі плітка починає переміщуватися до нерестовищ ще в лютому-березні. Тут у неї дозрівають ікра та молочко. І вона активно нереститься вже в квітні-травні на прибережному мілководді. Ікру плітка відкладає і на берегових рослинах, які заливає весняна повінь. Через півтора-два тижні з ікри викльовуються личинки, які спочатку прикріплюються до рослин, а потім до рослинних решток, коли личинок стає дуже багато. Згодом, залишивши нерестовища, великі табуни личинок тримаються в затишних прибережних місцях. У дворічному віці, коли довжина тіла самців становить близько 10 сантиметрів, а самиць – 12 сантиметрів, плітки досягають статевої зрілості. У цих риб спостерігається певна закономірність: кількість ікринок, яку може відкласти самиця, залежить від її довжини, маси, віку та навіть способу життя.

Плітка має добре розвинений слух. У неї є внутрішнє вухо, складовими частинами якого є лагена і саккулос: вони і є слуховими приймачами. Ці відділи лабіринту плітки приймають звукові хвилі, подразнення по нервах передаються в головний мозок, і, залежно від інформації, яка надійшла, плітка або реагує на сигнал, або залишає його без уваги. Але плітки мають ще два своєрідні органи, за допомогою яких можуть чути звуки. Перший з них – шкіра, її рецептори сприймають інтенсивні сигнали, другий – бічна лінія. Її чутливі клітини схожі на клітини лабіринту. Органи бічної лінії здатні сприймати звуки низьких частот – до 500-600 герц. Плавальний міхур у пліток з'єднується з внутрішнім вухом за допомогою веберового апарату і діє аналогічно нашій барабанній перетинці.

Вібрація його стінок передається через веберів апарат і сприймається внутрішнім вухом риби. Плавальний міхур підвищує чутливість слуху і збільшує діапазон частот, які сприймаються. Все це дозволяє плітці чути сигнали на великій відстані.

Щодо нюху, то за його допомогою плітка одержує відомості при безпосередньому контакті. І тому зробити рибалці правильний вибір наживки дуже важливо: все залежить від того, яку рибу передбачається вудити, у яку пору року, на якій водоймі.

Розрізняють наживки тваринного походження – черв'яки, комахи, личинки, ракоподібні, п'явки, молюски і рослинні – нитчасті водорості.

Перед наживленням дощового черв'яка на гачок його слід злегка покрити в пальцях, щоб видавити землю. Насаджують черв'яка з головного, більш товстого кінця. Пропустивши гачок уздовж тіла черв'яка, виводять жало гачка назовні, коли вудять дрібну рибу, наживляють частини черв'яка. Жуків треба насаджувати на гачок через голову, відірвавши в них крила. Личинок мух наживляють на гачок так само, як хробаків.

ЛЮДИ І АКУЛИ

На Гавайських островах раніше влаштувалися бої між воїнами, озброєними кинджалами з акулячими зубами на кінці, і акулами.

А на одному тихоокеанському острові верховні жерці кидали в натовп, що зібрався для проведення обряду жертвопринесення людей, петлю.

Захопленого петлею душили, розрізали на шматки і кидали на поживу акулам як морським божествам.

РИБКА ЗОЛОТА

Вважається, що різновидів золотої риби виведено більше, ніж будь-якої іншої домашньої тварини.

ГІГАНТСЬКИЙ СОМ ЇСТЬ СОБАК

В одному з озер голландського парку відпочинку Centerparcs живе, можливо, один з найбільших сомів у світі. Гігантська рибина завдовжки 2,3 метра наводить на туристів жах. Основний раціон Великої матусі – так прозвали сома-велетня – складають качки, які з необережності вибирають для відпочинку його озеро. За словами співробітників парку, в день підводне чудовисько з'їдає по 2-3 птахи. Крім того, на його рахунок вже декілька маленьких собачок. Треба сказати, що озеро, де мешкає ця ненажерлива рибина, використовують для своєї практики і пірнальники. Проте, ще не було випадків, щоб сом з'їв людину.

У залежності від пори року, вудити плітку краще всього на гнойового черв'яка, білий хліб, змочений анісовими краплями, тісто з часником (ароматична добавка), мастирку та на мух малих кімнатних. Велику плітку можна зловити і на варену картоплю та пшеницю.

СОМ

Довжина тіла до 4-5 м.
Маса – до 330 кг.
Хижак. Харчується рибою, жабами, раками, молюсками та іншими тваринами.
Улюбленими місцями є глибокі ями, підводні корчі, повільна течія.
Зрілості досягає у 3-річному віці.

СОМ (*Silurus glanis*) – одна з найбільших прісноводних риб, які зустрічаються на Хмельниччині. Живуть соми тільки у великих річках і водосховищах. Улюбленими їх місцями є глибокі ями, підводні корчі, повільні течії. Сом – риба осіла. Він постійно живе в одній і тій же ямі, виходячи з неї тільки для пошуку їжі. Цікаво, що окремі особини цієї риби можуть сягати триметрової довжини та стодесятикілограмової ваги. У XIX столітті в Росії попадались соми довжиною до 4,5 метра і вагою понад 330 кілограмів.

Сом має видовжене, округле тіло, стиснуте з боків від черевних плавців і до хвоста. Голова сома приплюснута, очі маленькі, рот великий, вкритий великою кількістю дрібних зубів. На верхній щелепі є два довгих вуса, на нижній – чотири коротких. Спина в цієї риби темна, боки зеленкуваті, з плямами неправильної форми, черево біле, з блідими блакитними плямами. Спинний плавець малесенький, а анальний дуже довгий і доходить до невеликого заокругленого хвостового плавця. Помічено, що деякі екземпляри сомів можуть бути майже чорними, інші – світлими.

Живиться сом рибою всіх видів і різної величини – від дрібної до дуже великої. Він не здатний до тривалого переслідування і, зазвичай, нападає на жертву із засідки: стрімко вриваючись у косяк, хапає найближчу рибку. Під час полювання на дрібну рибу, сом виходить на відмілину під берегом, де є багато малька, лягає нерухомо та розкриває свою велику пащу. Як тільки косяк мальків наближається до хижака, сом втягує воду і десятки рибок зникають у його пащі. Трапляється і так, що сом причаївшись за каменем або корчем, користується своїми вусами немовби наживкою: риба приймає вуса за черв'як, підпливає ближче і хижак миттєво хапає її. Крім риби сом їсть жаб, раків і молюсків.

Дуже полюбає ця риба жити зеленими жабами: як тільки заквакає така жаба, він підпливає до неї і, відкривши свою велику пащу, стрімко кидається на неї. Та соми полюють на каченят, гусенят і навіть на дорослих водоплавних птахів. У літературі описуються випадки, коли в минулому великі соми топили собак і навіть телят, які перепливали річку. Були випадки, коли гігантські соми втягували на глибину і топили дітей, що купались біля берега. Помічено, ця риба їсть стерво, а з голоду кидається й на гнилі ганчір-

ки. Описані і такі випадки, коли соми під час прання вихоплювали у жінок з рук... білизну.

Нереститися сом починає при температурі води не нижче 18 градусів. Відбувається це переважно у травні. Статевозрілим він стає у трирічному віці при найменшій довжині 48 сантиметрів і масі тіла у 900 грамів. Самці сомів менші й тонші за самиць одного віку, але великої різниці між особинами, які нерестяться не помітно, тому що менших самців можуть з'їсти великі самиці. Вибравши собі самця, сомиха відпливає з ним у заплаву річки. Під час нересту вони деякий час плавають біля поверхні води і навіть перевертаються уверх черевом. Відкладають ікру на залишки торішньої рослинності, на корені дерев'янистих і трав'янистих рослин. Іноді соми будують з рослин примітивне гніздо, яке самці охороняють до появи личинок. Личинки певний час перебувають у гнізді, а згодом залишають його і розпливаються водоймою. На відміну від інших риб, парочки сомів живуть у великій дружбі: якщо рибалка помітив або зловив одного, то, ймовірно, поблизу є десь другий.

У перші роки життя молодий сом росте досить швидко. У дворічному віці його довжина інколи сягає 60 сантиметрів. Пізніше темп росту цієї риби дещо уповільнюється. Так, наприклад, довжина тіла п'ятирічної особини становить 95 сантиметрів, а семирічної – 120. Цікаво, що самці після статевого дозрівання ростуть швидше, ніж самиці.

У місцях, де напрям течії змінюється і струмінь чистої води спрямований до берега, збираються соми. Глибина протоки в таких місцях, як правило, близько одного метра. Соми розміщуються тут у кілька шарів проти течії. Це скупчення нагадує бджолиний рій. У риб верхнього ряду голови інколи виступають з води. Так утворюється ніби бар'єр. Здалеку чути плескіт води й голосне плямкання сомів, які час від часу виринають на поверхню води і захоплюють разом з молоддю риб струмінь води й повітря.

Сома не можна назвати виключно нічною рибою, хоча він активно бродить у зоряну ніч, часом виходить до поверхні водойми, але ця риба виявляє свою присутність у водоймі і вдень. У більшості випадків поява біля поверхні плеса водойми сомів удень є провісником погіршення погоди. Дуже каламутна вода після довготривалих дощів змушує сома також підніматися до поверхні води. Вони покидають свої ями і переселяються у тихі місця. Особливу стурбованість демонструє сом під час грозовиці: він не може лежати спокійно на дні, а, як правило, тримається біля поверхні води, безцільно плаваючи взад-уперед над своєю ямою.

Немає єдиної думки щодо вудіння сомів: одні рибалки вважають, що найкраще ловити сомів, коли місяць молодий, а інші – старий. Найкращою ж порою для вудіння цієї риби є літо: до цього часу закінчується нерест і це не впливає на чисельність популяції. Літнє клювання триває весь серпень і навіть вересень. Добре ловиться сом тільки у теплу погоду: у холод соми лежать на дні і навіть на жирування з ям не виходять. Найкраще ж ця риба вудиться в місячні ночі на відмілинах. Успішною може бути ловлення сома перед світанком і на ранковій зорі. У ночі, коли мрячить невеликий дощ, соми вудяться найкраще, бо дуже люблять свіжу і теплу дощову воду, збираючись іноді навіть біля тимчасових струмків.

Найкращими місцями для вудіння сомів вважаються кути ям, місця з повільною течією, де не дуже великі зарості трави. Для принади можна використовувати куски хліба чи круто зварені каші. Насадкою для сома може служити живець з невеличкого карася, линка, в'юна, плітки чи дрібної щуки. Головне, щоб всі живці були живими і тривалий час активними, аби їх помітив сом. Крім живих риб, наживкою для сома можуть бути шматки м'яса птахів і навіть їх нутроці. Щоб гачок краще виходив із нього при підсіканні, потрібно наполовину розрізати м'ясо, вставити гачок у розріз і зв'язати м'ясо ниткою. Відмінною наживкою для цієї риби є і жива зелена жаба, личинчий рак або ракові шийки.

Нині соми на Хмельниччині найчастіше трапляються у Дністрі, а тому ця риба потребує охорони, помірного ловлення та і штучного розведення і розповсюдження по водоймах області.

НАЙЛІНІВІШІ САМЦІ

Самці деяких видів глибоководних вудильників у багато разів менші за самиць. Прикріплюючись і зростаючись з самицею, самець паразитує на ній, натомість запліднюючи ікру.

НАЙРІДКІСНІША РИБА

Риба *Coecorhandia urigichi* зустрічається в одній-єдиній печері на Тринідаді, тому вона й вважається найрідкіснішою.

І ЛІТАЮТЬ ШВИДКО

“Чотирикрилі” (тобто такі, у яких збільшені і грудні, і черевні плавники) летючі риби, стартуючи зі швидкістю 30 км/год, в повітрі досягають 65 км/год.

ОЧІ, ЗУБИ І ЩЕЛЕПИ

У південно-американської риби чотириочки кожне око роздільне на дві камери. Коли рибка пливе, вона перебуває під водою, але верхні камери очей знаходяться над водою і спостерігають за повітрям, тоді як нижні камери стежать за ситуацією під водою. Зі всіх риб схоже влаштовані очі тільки у галапагоської діаломи. У химер калоринхів (3-4 види) передня частина рила витягнута в стислий з боків хобот, заломлений кінець якого несе поперечну листоподібну лопать. Це рило служить локатором для пошуку і лопатою для викопування здобичі.

СУДАК

Довжина тіла до 120 см.
Маса – до 12 кг.
Населяє річки, ставки, водосховища і чисті озера.
Харчується рибою.
Зрілості досягає у 5-7 років.

СУДАК (*Lucioperca lucioperca*) – найбільший представник родини окуневих. Дорослі особини іноді виростають до 120 сантиметрів у довжину і важать до 12 кілограмів. Проте основна маса судака не перевищує 60-70 сантиметрів та важить 2-4 кілограми. Спина судака зеленувато-сіра, з боків 8-12 буро-чорних смуг. Спинний і хвостовий плавники мають темні плямки, інші – блідо-жовті. Тіло судака видовжене, вкрите дрібною, щільною лускою із зазубреними краями. Голова велика, з витягнутим рилом. У спинних та анальному плавниках і на зябрових кришках є гострі шипи. Паща велика. На верхніх і нижніх щелепах є добре розвинуті зуби, які нагадують ікла.

Судак на Хмельниччині населяє річки, ставки, водосховища і чисті озера. Мешкає він на різних глибинах залежно від розміщення основної їжі, вмісту кисню і температури води. Судак віддає перевагу температурі води 14-18 градусів і уникає водоймищ з несприятливим кисневим режимом. Дрібні судаки тримаються невеликими зграйками, а великі особини живуть і полюють самотійно.

Ікра у судака дрібна, але плодючість висока: одна самиця у залежності від віку і розміру може відкласти від 200000 до 1000 000 ікринок. Нерест відбувається на світанку: ікра відкладається протягом 1-2 годин. Місце для відкладання ікри вибирає самець і очищає його від мулу, будуючи примітивне кубло. При виборі місця нересту, судак особливої вибагливості не виявляє: він відкладає ікру і на водяні рослини, і на пісок, і на каміння. Така пластичність судака відносно сприяє тому, що ця риба успішно відкладає ікру і на штучні нерестовища – гілки дерев, синтетичні волокна, пришиті до мішко-вини, натягнутої на раму, на листи шиферу, що імітує плоский камінь.

Особливістю судака є те, що самець охороняє відкладену ікру, оберігає її від замулювання, змиваючи бруд частими і сильними рухами грудних плавників. Він активно охороняє ікру від інших судаків, але майже не звертає уваги на інших риб – плітку чи окуня, що снують поряд. Більше того, плітка часто відкладає і свою ікру в кубло судака, займаючись свого роду паразитизмом «кубла». Якщо «сторожовий» судак залишить ікру, його іноді замінює інший. Швидкість розвитку ікри залежить від температури: при 9-11 градусах личинки вилуплюються через 10-11 діб, при 18-22 градусах – через 3-4. Після всмоктування вмісту жовткового мішка личинки харчуються зоопланктоном. На другому місяці життя вони переходить на живлення безхребетними, а також личинками і молодняком інших риб. Якщо молодняк судака має достатньо корму, він швидко росте і до осені досягає 10-15 сантиметрів.

Живиться дорослий судак відносно дрібною здобиччю. Основні розміри жертви великого судака – 8-10 сантиметрів. Тому його улюбленим кормом є плітка, йорж, окунь, бички. Отож основу харчування судака складають малоцінні види риби. На 1 кілограм своєї ваги судак споживає 3,3 кілограма іншої риби. Це менше, ніж вимагається щуці і тим більше окуню. Тому його охоче розводять в різних водоймищах. У наших річках і водоймах судак росте досить повільно і статевої зрілості досягає у віці 5-7 років. Є у судака і вороги. Його личинками харчуються безхребетні, особливо циклопи. Молодняк судака споживають окунь, щука та сом.

Судак – дуже цінна промислова риба. Його із задоволенням вудять любителі рибного лову. Вудиться він тільки вранці, надвечір або вночі. Оскільки судак типовий хижак, то й вудити його варто на живця чи штучну приманку, яка імітує живу рибу. Іноді ловиться він і на філе риби, і на черв'яка. Найактивніше клює судак у першій половині травня. До середини червня його активність поступово спадає, а наростати починає з другої половини серпня. Ловиться він і за умов першого льоду, але як тільки вода збіднюється киснем, судак залягає у ями і ловитися перестає взагалі.

РИБЕЦЬ

Довжина тіла до 40 см. Водиться переважно у швидкоплинних річках з чистою та холодною водою. Харчується черв'яками, ракоподібними, молюсками, личинками, комахами та водяними рослинами.

РИБЕЦЬ, або СИРТ (*Vimba vimba*) – дуже жвава та швидка риба, яка тримається перекатів, піщаного або кам'янистого дна в місцях, де на поверхню виходять кристалічні породи. Такі умови є на півдні та півночі Хмельниччини, де дно русел рік інколи утворюють гірські породи Українського кристалічного щита. Тому ця риба водиться переважно в швидкоплинних річках басейну Дністра, Південного Бугу та Дніпра. Там, де річка має повільну течію, рибець або сирт, як його іноді називають, не зустрічається, – він любить швидку, чисту, свіжу та холодну воду.

Рибець – середніх розмірів риба до 40 сантиметрів у довжину. Тіло у неї видовжене, трохи стиснуте з боків. Голова невелика, рило видовжене, видається наперед рота, рот у неї розміщений знизу та має форму півмісяця. Характерною ознакою у цієї риби є те, що за черевними плавцями розташований кіль, який не вкритий лускою, а на спині за головою є своєрідна борозенка без луски. До того ж за спинним плавцем є кіль вкритий лускою.

У річках Хмельниччини рибець має блакитно-сіру спину і сріблясто-сірі боки та черево. Та колір може змінюватися протягом року. Навесні, перед нерестом, у самиць рибця вся спина стає чорною, а середина черева та нижні плавці видаються червоними, тоді, як у самців на голові, зябрових кришках, лусках розвиваються маленькі бородавочки.

І ПАМ'ЯТЬ, І НЮХ

За окунем помічена така особливість, що він ні за що вдруге не піде на гачок, навіть якщо голодний, оскільки запам'ятовує

об'єкти, що завдали йому болю. Цікавий експеримент проводився з пічкурами.

Дослідники викопали три невеличких басейни, один з них наповнили водою з озера, в якому пічкурі жили, другий водою з озера, де пічкурам завдали болю, а третій колодязною водою. Всі басейни з'єднали ривчачками.

Випустили пічкурів у басейн з криничною водою. А пічкурі тут же вирушили до басейну з водою їх рідного озера.

Виявляється, у пічкура нюх чудовий! Як довели учені, пічкур у 250 разів чутливіший до запаху трояндової олії, розчиненої у воді, ніж людина.

І в 512 разів чутливіший – якщо у воді розчинений цукор.

ПІЧКУРІ МАЮТЬ СЛУХ

Пічкурі можуть розрізнати ноти «до» і «ре», які не всяка людина відрізняє. Чудовий слух пічкурів досліджували багато видних учених – І. П. Павлов, Карл Фріш та інші. Останній провів такий експеримент: поставив поряд акваріум з пічкурем і величезний акваріум, у воду якого посадив людину. З'ясувалося, що можна привчити пічкуря приймати їжу за свистком. Просто треба кілька разів перед годуванням свистіти. Причому можна свистіти хоч за дві кімнати від акваріума. Виявляється, що пічкурі чують свист навіть за тридцять метрів. За реакцією пічкурів і відгуками людей, що сиділи в акваріумі, риби вловлювали звук свистка краще, ніж люди!

Ще однією особливістю риби є те, що всі особини тримаються косяка, який групується за віком: у дорослих зграях, старих або середньовікових дуже рідко зустрічаються молоді, а в молодих – дорослі.

Живиться рибець черв'яками, деякими ракоподібними, моллюсками, личинками та навіть дорослими комахами, які падають у воду під час польоту. Зрідка може живитися водними рослинами. Найбільш активно харчується увечері та під ранок. Зовсім не живиться в обідню пору.

Цікаво, що нересту передують своєрідна шлюбна поведінка, яка виявляється у тому, що самиця з декількома самцями, плаває над обраним місцем. Відбувається це у травні, в ранкові та передвечірні години. Ікру самиця відкладає, рухаючись проти течії. У цей час її партнери поливають ікру молочком. Ікра течією заноситься у щілини між камінчиками, бо нерест відбувається саме у таких місцях.

Плодючість самиць залежить не від їх розміру, а від віку. Так самиці трирічного віку відкладають до 26 тисяч ікринок, семирічного – до 175,5 тисячі.

Зародок в оболонці ікринки при сприятливій температурі води розвивається дуже швидко – буквально за дві-три доби. Спочатку зародки малорухливі. Згодом, залишивши оболонку, ікринки деякий час перебувають між камінчиками на дні водойми, а потім, перетворившись на мальків, утворюють табунці та перепливають на ділянки із сповільненою течією. Найшвидше рибець росте в перші три роки життя: у цей час річні прирости тіла сягають 8 сантиметрів. У наступні роки приріст складає не більше 3 сантиметрів.

Ловиться рибець найкраще навесні та влітку. Дещо гірше - восени. Потрібно зауважити, що у річках Хмельниччини ця риба потрапляє на гачок випадково, оскільки тут немає таких місць, де б водився виключно один рибець. Його рибалки інколи вудять одночасно з карасем і окунем, тобто тими рибами, які є фоновими і також надають перевагу швидкій воді. Клювати рибець починає ще до нересту. Влітку, його потрібно шукати на глибокій воді, у ямах, оскільки рибець любить холодну воду.

Досвідчені рибалки вважають, що найкращим часом для вудіння риби є світанок або вечір, коли ця риба активно шукає їжу.

Для успішного вудіння риби необхідно мати легкі та довгі вудочки з тонкою і короткою волосінню. Поплавок і грузило мають бути невеликими, а гачок потрібно розташувати так, щоб він висів у воді з наживкою на висоті 4-5 сантиметрів від дна.

Щодо принади, то ця риба дуже примхлива: вона абсолютно не реагує на кульки з хліба, парену пшеницю, жито, горох, але любить нарізані черв'яки, навіть дрібно посічену печінку. Рибець дуже добре відчуває запах конопляної олії та активно розшукує у воді принаду з нею. Бажано, таку принаду розміщувати в марлевому мішечку, прив'язавши його до палиці на тій же висоті, що й гачок.

Найбільш вдалою наживкою для риби є червоний гнойовий та дощовий черв'як, можна ловити на опариша та мотилу. Інколи рибалки використовують ще й ракові шийки, личинки мурах, які по 3-4 штуки нанизують на гачок.

Рибець має дуже ніжне, біле, соковите і смачне м'ясо, яке здавна використовується в українській національній кухні в різних рибних стравах. Нині необхідно дбати про те, щоб на Хмельниччині збільшити чисельність риби у головних її річках.

ТОВСТОЛОБИК

Довжина тіла до 100 см.
Харчується дрібними водоростями та рештками водних рослин.

ТОВСТОЛОБИК (*Hypophthalmichthys molitrix*) зустрічається у великих ставках і водосховищах. У природних водоймах – озерах, старицях і річках він не живе. Правда, у тих ділянках річок, які впадають в проточні великі ставки або водосховища, трапляється.

Товстолобик – незвичайна риба. Вона потребує постійної уваги, тому що не розмножується у наших водоймах самостійно. Її розводять штучно. Для цього робітники рибгосподарств за допомогою сіток виловлюють дорослих самиць і самців у нерестовий період. Ікрянку рибу виймають з води, обтирають ганчіркою. Потім згинають рибі тулуб і легенько натискають на черевце, випускають з неї ікру в підставлену суху миску. До цієї ж посуду випускають ікру ще декількох риб. У другу миску таким самим методом випускають із самців молоки. Додають до молок трішки води і цією каламутною рідиною обливають ікру. Обережно перемішують її так, щоб молоки потрапили на кожен ікринку. У природних умовах відбувається теж саме, коли самець у воді випускає свої молоки на відкладену ікру. При цьому ікринки запліднюються та починають розвиватися. Після цього запліднену ікру розміщують у вивідних апаратах, через які протікала свіжа, насичена киснем вода. У них з ікри розвивається мальок, якого згодом випускають у водосховища чи ставки.

Товстолобик живиться дуже дрібними водоростями та відмерлими рештками рослин, що плавають у воді. Цей вид риби широко використовують для боротьби із заростанням озер, ставків, водосховищ і навіть річок водною рослинністю.

Дорослі товстолобики інколи досягають одного метра у довжину. Тіло в цієї риби видовжене, стиснуте з боків. Голова широка, рот кінцевий, обернений догори, очі розміщені дуже низько – нижче, ніж кінець рота. В результаті пристосування до умов існування товстолобик набув сріблястого забарвлення, плавці у нього сірі, а в деяких популяціях можуть бути жовтувато-сірими. У цієї риби добре видно, що від горла до анального плавця йде невисокий кіль.

Товстолобик не вудиться взимку, його косяки у цю пору року перебувають в ямах стоячих або напівпроточних водойм. Коли настають сильні морози і лід надто потовщується, товстолобик закопується в мул і чекає весни. Навесні ця риба стає активною тоді, коли добре прогріється вода і з'явиться достатньо водної рослинності. На відміну від інших видів риб товстолобик тримається берега у тих місцях, де є зарості водяних рослин – рогози, татарського зілля, осоки, білого латаття, різноманітних водоростей.

Під час літньої спеки тут найоптимальніші умови для життя цієї риби, тому саме в таких місцях потрібно й шукати товстолобика. Рибалкам бажано робити серед водної рослинності своєрідні «вікна». Але клювання товстолобика значною мірою залежить від пори року, часу доби, атмосферного тиску, погоди, напрямку вітру та температури води. Тільки при оптимальному поєднанні цих чинників товстолобик добре вудиться.

Звичайно, значною мірою інтенсивність цього процесу, залежить від щільності популяції цієї риби у водоймі. Там, де щільність вища – клює краще, частіше, а де нижча – слабкіше. На Хмельниччині товстолобик гарно клює

ДРЕСИРОВАНІ...

РИБИ

Жив в одному каліфорнійському басейні з фонтаном незвичайний дресирований окунь. За свистком пропливав через обруч, що знаходився в басейні, а потім... вистрибував з води на руки свого господаря!

Дивно, чи не так? Учені проводили безліч експериментів над рибами, з яких стало ясно, що окунь – одна з найрозумніших риб.

Разом з окунями, дуже кмітливі пічкурі, коропи, золоті рибки, гнатонемуси. Але це все прісноводні риби. А деяким дослідникам вдавалося дресировати і приручати морських!

Наприклад, Рауль Васкес за тиждень «подружився» з баракудою настільки, що вона стала ручною.

НЕ ЛИШЕ В АКВАРІУМАХ

Гуппі колись зустрічалися тільки в Гвіані і на півночі Бразилії. Потім, коли яскравих рибок з пишним хвостовим плавником відкрив і назвав в свою честь Роберт Гуппі, їх завезли в тропіки для боротьби з комарами... Ну, а тепер гуппі – найпоширеніші в світі акваріумні рибки. Гуппі невеликі, але останнім часом виведені різновиди гуппі більшого розміру. Звичайно у гуппі самці красивіші за самиць. Завдяки швидкому розмноженню ці рибки одержали англійське прізвисько «мільйон-фіш».

в кінці весни та в середині літа. Оскільки найінтенсивніше живиться він на світанку, вранці та увечері, то в цей час його найкраще й вудити.

Досвідчені рибалки ловлять великого товстолобика на ямах, але обов'язково біля заростів. Дрібний товстолобик вудиться поблизу берега. Дуже любить ця риба принаду рослинного походження – варену картоплю, парене жито, пшеницю, варений горох, різноманітні каші та навіть варену кукурудзу.

Принаджувати рибу необхідно в один і той же час. Бажано це робити декілька днів перед вудінням. Тоді у риби виробляється умовний рефлекс, і вона саме в потрібний рибалці час підходить до місця вудіння.

Товстолобик віддає перевагу і наживці рослинного походження. Рибалки використовують для його вудіння дрібно нарізану кубиками варену картоплю, парене жито, пшеницю або перловку, нанизуючи на гачок по декілька зернин. Добре вудиться товстолобик на чорний або білий хліб, змішаний з яйцем та анісовою олією. Деякі рибалки варять горох, поки він не розвариться, охолоджують, а потім його замішують з манною крупою. Роблять з цієї маси кульки і нанизують їх на гачок. Рідко, але все-таки вудиться товстолобик і на червоного гнойового черв'яка.

Клює ця риба не різко. Дуже любить смакувати, тому поплавок деякий час неначе «танцює» на воді. Великі екземпляри тягнуть поплавок у воду, а дрібні – в сторону до зілля. Чимало спроб витягнути з води товстолобика закінчуються невдачею, тому що доросла риба має певний досвід знімання наживки з гачка і вдало користується ним. Коли рибалка тягне великого товстолобика до берега, риба опускається на дно, намагається закопатися в мул, заховатися за корчі, зілля, різко кидається з боку в бік. Але, коли стомиться від болю, то вже покійно слідує за гачком до рибалки. У цей час важливо витримати опір, не допустити рибу до природних перешкод, і тоді неодмінно будете з рибою і позитивними враженнями.

ЧЕХОНЯ

Довжина тіла до 60 см. Маса – до 1 кг. Живиться черв'яками, личинками комах, комахами, дрібними ракоподібними, водоростями та рослинами. Зрілості досягає у 5-7 років.

ЧЕХОНЯ (Pelecus cultratus) для річок Хмельниччини дуже рідкісна риба. Але в басейні Південного Бугу і особливо Дністра вона зустрічається частенько. У зв'язку з побудовою на Південному Бузі значної кількості гребель, у середній та верхній течіях ця риба не може здійснювати характерні для неї міграції навесні. Однак, ймовірно, завдяки птахам її ікра переноситься через штучні перешкоди, що дозволяє чехоні у невеликій кількості жити в наших найбільших річках.

Чехоня, в основному, тримається табунами, їй властиві також і добові міграції. У водосховищах та річках, як правило, обирає глибокі ділянки і зі швидкою течією. Відповідно до середовища плаває дуже швидко, зрідка вискакує із води.

Доросла риба може вирости максимально до 60 сантиметрів. Спина у неї темна, черево і боки сріблясто-білі. Тіло – видовжене, дуже стиснуте з боків, голова невелика. Характерною ознакою для цього виду є те, що спинний плавець маленький. Грудні плавці – довгі, на кінці загострені, спинний і хвостовий за кольором сірі, а решта мають жовтуватий або помаранчевий відтінок. Луска в чехоні дрібна, при дотику до тіла доволі легко спадає.

Живиться риба переважно черв'яками, личинками комах, комахами, які падають на поверхню водойми, деякими дрібними ракоподібними і навіть молоддю інших видів риб. У раціоні чехоні є також водорості та вищі рослини. Рибалками підмічено, що найінтенсивніше вона живиться в нічний час і особливо активно на світанку.

Нереститися починає в травні на перекатах або на течії. У наших великих водосховищах, річках і ставках, де немає сильної течії, вона переважно нереститься на значній глибині. Цікаво, що статевозрілою чехоня, в основному, стає у віці чотирьох років. На цей час самці мають довжину тіла 17-18 сантиметрів, а самиці – 20-21. При цьому самиці відкладають до 8 тисяч ікринок. Хоча самиці, які мають довжину тіла 40-50 сантиметрів, викидають до 70 тисяч ікринок. Отже, ймовірно, плодючість чехоні залежить від довжини, маси і віку риби.

Найінтенсивніше нерест чехоні проходить тоді, коли у водоймі відповідні рівень води та швидкість течії, а температура – не нижче +11 градусів. Помічено, що нерест риби, в основному, відбувається вранці. Запліднена ікра спочатку бубнявіє, утворюючи своєрідну кулю діаметром близько 4 міліметрів, у якій об'єм ікринки становить не більше 4 відсотків. Згодом, при підвищенні температури води до 20 градусів, вже через три доби викльовуються личинки. Спочатку вони живляться із жовточного мішка, а потім починають харчуватися зоопланктонними організмами. Росте молодь чехоні дуже швидко. Вже в п'ятирічному віці ця риба досягає 25 сантиметрів, а окремі екземпляри сягають і 30. Десятирічні особини інколи мають довжину тіла до 50-60 сантиметрів, а масу – близько 800-900 грамів.

На території області найкращою порою року для вудіння чехоні є весна. Вудиться вона і на початку літа. Однак всередині та наприкінці літнього періоду ця риба не клює. Відновлюється її клювання аж восени, винятково біля ям, вирів, гирл річок.

Найкращим часом для ловлення цієї риби є вечір, місячна ніч і світанок. Досвідчені рибалки знають, що серед дня чехоня, як правило, взагалі не вудиться.

Риба може клювати на черв'яка, личинок і дорослих комах. Вважається, що найкращим місцем для вудіння є глибокі місця річки із швидкою течією. Цікаво, що чехоня клює дуже різко і, як правило, сама себе підсікає.

Зимує риба, в основному, у тихих місцях водойм. Саме тут збираються її косячки. Підмічено, якщо зима відносно тепла, то риба частенько перепливає з місця на місце. У холодні зими вона не рухається по дну.

Незважаючи на кістлявість, чехоня є важливою промисловою рибою. У неї – смачне, дуже ніжне, солодкувате м'ясо. Споживають цю рибу в українській національній кухні переважно в'яленою.

Рибним господарствам бажано штучно розводити чехоню у річках, озерах, водосховищах і ставках. Адже чисельність цього виду протягом останнього століття значно скоротилася, що, ймовірно, пов'язано з погіршенням умов розмноження. Однак в цілому умови для життя чехоні у наших річках, ставках і водосховищах цілком сприятливі.

А ВОНИ НЕ ЗАМЕРЗАЮТЬ

У морях Антарктиди зустрічається 90 видів нототенієвих риб. Теоретично риба здатна вижити, коли кров на один градус холодніша за межу замерзання. Але в Антарктиці є лід, і він проникає в кров риби, викликаючи замерзання рідин організму при переохолодженні навіть на 0,1 градуса. Тому у нототенієвих риб в крові є особливі речовини під назвою антифризи, які забезпечують нижчу межу замерзання. Завдяки цьому вони замерзають при температурі води (у різних видів) від -1,9 до -2,2 градуса, тоді як звичайні риби – при -0,8 градуса. Температура води, скажімо, в затоці Мак-Мердо поблизу Антарктиди – від -1,4 до -2,15 градуса.

ЩУКА

ЖИВУТЬ В
ГАРЯЧИХ ВОДАХ

Тіляпіям озер Натрон і Магаді довелося, щоб вижити, перейти в озера з гарячою водою. Там вони адаптувалися настільки, що гинуть в прохолодній прісній воді. Проте, якщо рясні опади роблять воду озер більш прісною, кількість тилапій збільшується, мальки буквально кишать біля меж джерел і власне озера. У 1962 році, наприклад, завдяки дощам тилапії наповнили озеро настільки, що на ньому навіть спробували мостити свої кубла рожеві пелікани. Проте головна особливість тилапії це те, що вона виношує ікру в роті!

Максимальна довжина тіла до 1,5 м.
Маса – до 40 кг.
Населяє практично всі річки області, а також переважну більшість озер, ставків і водосховищ.
Хижак. Живиться різноманітними водними тваринами, розмір яких залежить від віку та розміру щуки.
Тривалість життя – до 40 років.
Зрілості досягає у 4-5 років.

ЩУКА (*Esox lucius*) є природним хамелеоном. Серед водної рослинності вона темно-зелена, біля корчів – бура, на глиняній або піскуватій відмілині – золотисто-жовта. Для неї характерне плямисте забарвлення: спина темна, черево білувате, а на сірих боках розташовані жовті плями із зеленим відтінком. Зміщені назад плавці в цієї риби бурого кольору, а хвостовий дозволяє робити миттєві рухи. Відносно велика її голова закінчується великою пащею, яка наче втикана гострими зубами. Цікаво, що зуби є навіть на піднебінні та язичку, вони спрямовані своєю вершиною до глотки, можуть підніматись, коли заглиблюються в жертву. Встановлено, що у великих річках Хмельниччини окремі щуки можуть сягати довжини більше 1,5 метра, маса їх перевищує 30 кілограмів.

Щуку не дарма називають прісноводною акулою. У науковій літературі відомий випадок, коли вісім щук, кожна масою близько двох кілограмів, за два місяці з'їли 800 пічкурів.

Як же полює щука? Зачаївшись, вона чекає на свою здобич. Ось з'явилась рибка. Кидок уперед, мить – паща щуки закрилась, про що свідчить специфічний звук, схожий на удар, і жертва цілком, не пережована, потрапляє у шлунок. Захоплювати та утримувати здобич допомагають ікла – 12 зубів, які містяться на щелепах. Ікла з року в рік змінюються внаслідок випадання одних і виростання інших. Але зміна зубів не впливає на інтенсивність живлення щуки. Крім риб, щука живиться черв'яками, земноводними, водоплавними птахами та водними пацюками. Максимальний розмір здобичі щуки сягає дві третини власної довжини, а найбільша вага жертви може сягати половини ваги її власного тіла. Щука із задоволенням поїдає власне потомство. Ця хижа риба необхідна для нормального життя великої водойми: вона є природним санітаром, оскільки нападає перш за все на хвору рибу – плітку, окуня, пічкура чи йоржа. Таким чином, вона підтримує популяції цих риб у здоровому стані.

Щука веде, в основному, поодинокий спосіб життя: табуни можна спостерігати тільки пізно восени перед зимівлею або навесні перед самим нерестом. Виявляється, що в хорі у водоймі «співають» щуки, плітки та окуні. Діапазон частот, що використовуються рибами при спілкуванні, досить широкий – від 200 до 12000 герц. Сигнали, які надсилають багато з них, мають частоти, на яких звучить і мова людини, і музичні твори. Підводний світ наших водойм сповнений звуків, причому найрізноманітніших. Пересуваються риби, піднімаються і опускаються зяброві кришки, вигинається хребет, змінюють розташування зв'язані з ними кістки, нарешті, від поверхні тіла, особливо при кидках і поворотах, злітають водяні вихори – і виникають звуки. Але з усіх звуків найбільш складні та гучні сигнали риби видають за допомогою плавального міхура. На утворення певного звуку впливає і спосіб, яким плавальний міхур примушують коливатись. Звуки, які сприймають на слух, як барабанный дріб, утворюються при скороченні спеціальних м'язів довкола плавального міхура. Встановлено, що різні риби, зокрема щуки, налагоджують контакти одна з одною не одночасно. Хор виходить, як то кажуть, «хто в ліс, хто по дрова»: кожен співає свою пісню. Одні розсилають вусебіч заклики, а для їх сусідів – це вже пройдений етап: вони приступили до залицання. Водночас лунають звуки, за якими неважко здогадатись, що відбувається: зустрілися суперники. Багатоголосий хор виділяється із загального звукового фону будь-якої водойми, він допомагає риbam точніше зорієнтуватися, визначити, де знаходиться нерестовище. Тож, зрозуміло, завдяки йому, розв'язання проблеми утворення пар значно спрощується, а самиці швидше можуть приступати до свого обов'язку – відкладання ікри.

Відразу після скресання криги, починає нереститися щука. Як правило, саме у цей час табуни щуки з великих річок ідуть у малі річки, заплави. Збираються на незначних глибинах – не більше метра. Нерест починається із заходом сонця, коли температура води становить від одного до десяти градусів. Досліджено, що вдень інтенсивність нересту зменшується, а ввечері знов посилюється. Цікаво, що під час нересту одну самицю щуки супроводжують до семи самців. Табунець весь час рухається по нерестовищу, самці тримаються над самкою, тому їхні плавці або спина час від часу з'являються над поверхнею води. Плодючість самиць залежить від їх маси, віку та складає від 1,5 тисячі до 260 тисяч ікринок. Ікра має близько 3 міліметрів у діаметрі й приклеюється до рослинності. Згодом втрачає клейкість і падає на дно водойми, де й лежить до самого виходу личинок. Спочатку вони живляться вмістом жовткового міхура, а потім – циклопами, дафніями, водяними осликами, личинками комах, черв'яками. Коли мальки щуки сягають 6-7 міліметрів, то їдять молодь різних риб, ловлячи із засідки свою здобич. Ростуть молоді щуки досить швидко, особливо в перші чотири-шість років. Потім ріст уповільнюється, але не припиняється до кінця життя, тому 16-24-кілограмові щуки не така вже й рідкість.

Коли доросла щука нападає на молодих риб – плітку, карася, окуня або ляща, то ці риби в такому віці ніяких криків не видають. Зате дорослі риби кричать на різні голоси. Плітка, гинучи, пищить, і чим вона більша, тим сильніше. Поранений в'юн свистить, звук цей триває кілька секунд. Видають крики болу лящі та соми...

Щука – бажана здобич рибалки. Ловиться цей хижак протягом всього дня. Однак великі особини клюють зранку і перед заходом сонця, а в непогоду – протягом всього дня. Дрібна і середня ловиться протягом всього дня, а в тиху погоду у полудень – навіть краще, ніж вранці. Правда, до кулінарних достоїнств щуки люди ставляться по-різному. Так, наприклад, давні римляни її не їли, а серед страв української та європейської кухні фарширована щука займає особливе місце.

ЯК ВОНИ РОЗСЕЛЯЮТЬСЯ

Мабуть, найнезвичайніший спосіб розселення риб – це перенесення ікри з місця на місце у шлунках птахів.

Це – приклад пасивного розселення, тобто коли риба, по суті, не докладає до «переїзду» ніяких зусиль, а користується послугами пернатих. Іноді птахи розносять ікру, яка прилипла до їх лап. Інший спосіб пасивного розселення це коли риб поширюють люди, самі того не бажаючи. Приклад – жовтоперий бичок мешкав раніше тільки в затоці Петра Великого (Далекий Схід), поблизу Японії та в Жовтому морі. Проте, потрапивши випадково в цистерни з баластною водою, декілька бичків змогли допливти на якомусь кораблі до Каліфорнії і Австралії, де акліматизувалися.

АТЕРИНА ЧОРНОМОРСЬКА

ТАКА РІЗНА ЛУСКА

У всіх кісткових риб зберігся тільки один тип луски - кістковий, який в свою чергу поділяється на циклоїдну і ктеноїдну. Лососеві риби мають луску округлої форми з гладенькою поверхнею. Така луска має назву циклоїдна. У шкірі сидить німічно і легко відпадає. Ктеноїдна луска типова для окуневих риб (окунь, йорж) і є кістковою пластинкою, задній край якої покритий дрібними зубчиками. У шкірі ця луска тримається досить міцно.

Максимальна довжина тіла до 17 см.
Маса – до 210 г.
Живиться черв'яками, личинками деяких молюсків, комахами, які падають у воду, а також зоопланктоном.
Зрілості досягає у 2 роки.

АТЕРИНА ЧОРНОМОРСЬКА (*Atherina mochon pontica* Eichwald) у минулому на Хмельниччині водилася майже у всіх великих річках. Кожної весни атерина піднімалася з Чорного моря по Дніпру, Прип'яті до Горині, Случа, Південного Бугу. Та після спорудження на цих річках численних гребель, вона водиться лише в нижній течії цих річок. Не виключено, що рибоїдні птахи переносять ікру атерини через греблі, і таким чином вона потрапляє до наших річок.

Атерина має видовжене, округле тіло, сіро-зелену спину та тонку сріблясту смужку вздовж боків. Луска велика, черево сріблясто-біле. На спині ж вона має характерну ознаку виду – два плавці, з яких хвостовий плавець виїмчастий. Добре виражені парні – грудні та черевні плавці, непарний – анальний плавець. Голова загострена та сплюснута з боків. Атерина має великий рот, на обох щелепах якого багато дрібних і дуже гострих зубів, очі виразні та досить великі.

Характерною ознакою поведінки цієї риби є те, що вона тримається у водоймі косячками, надає перевагу поверхневому шару води. Як правило, оминає глинисті ділянки русла, обираючи місця з переважно піщаним дном. Тримається атерина середини річки, де швидка вода і немає рослинності.

Живиться ця риба різноманітними тваринами – черв'яками, личинками деяких молюсків, комахами, які падають у воду, а також зоопланктоном. Атерина - хижа риба. Вона може нападати на дрібну рибу інших видів. Але й сама має чимало природних ворогів – щука зненацька нападає на косячки атерини із заростей, судак і сом – із дна, чехоня і білизна – з будь-якого боку. Найбільше страждають від хижих риб молоді атерини, що мають довжину тіла до 10 сантиметрів і вагою до 0,12 кілограма. Дорослі чотири-п'ятирічні особини виростають до 17 сантиметрів і важать до 0,21 кілограма. Вони, як правило, успішно тікають від ворогів, в критичні моменти, рятуючись, навіть вистрибують з води.

Нерест атерини триває майже півроку. Проте найінтенсивніше він проходить з травня по липень. Статевозрілими атерини стають на другому році життя. Помічено, що в нерестових косяках самців у півтора раза менше, ніж самиць. Як правило, першими починають розмножуватись найбільші особини: нерест їх відбувається в прибережній зоні над зеленими водоростями. Ікру вони відкладають окремими порціями, у кожній з яких до 365 ікринок. Самиці ж протягом нересту можуть відкласти до 21 тисячі ікринок. Запліднена самцями ікра приклеюється до водоростей і водяної рослинності. З цього моменту при температурі води +25 градусів відбувається розвиток ембріонів усередині ікринок. Триває цей процес не менше двох тижнів. Після чого вилковуються личинки до 7 міліметрів довжиною. Через певний час личинки утворюють косячки та починають активно жити. Росте молодь повільно, різниці у темпі росту між самицями і самцями немає. Атерина за розмірами

риба дуже маленька, тому, як правило, її спеціально не вудять. Частіше всього вона ловиться попутно, якщо щільність атерини у річці досить висока. Трапляється це навесні та влітку. Восени і взимку її упіймати взагалі не можливо. Найкраще клює атерина після нересту, коли риба вранці та увечері жирує. Для ловлення атерини принаду не застосовують. В окремих випадках деякі рибалки використовують лише дрібно нарізаних черв'яків, шматочки моллюсків або їх личинок, молодняк верховодок та комахи.

Атерина має смачне, але дуже жирне м'ясо. Тому гурмани його готують на власний смак. Особливого промислового значення атерина чорноморська не має: з неї одержують технічні жири та кормове борошно.

БІЛУГА ЧОРНОМОРСЬКА

Максимальна довжина тіла до 4 м. Маса – до 1600 кг. Тривалість життя – до 100 років

БІЛУГА ЧОРНОМОРСЬКА (*Huso huso ponticus* Salnikov et Malitski), як свідчать дослідники О.П. Маркевич та І.І. Короткий, колись розмножувалась і у великих річках Хмельниччини. Це прохідна риба, яка належить до родини осетрових. Тепер, після спорудження різноманітних гребель на Дніпрі та Південному Бузі, ця риба зникла. Можна припустити, що білуга водиться лише в Дністрі. Майбутнє ж цього виду значною мірою залежить від штучного відтворення, тим більше, що білуга здатна і зимувати у наших великих річках.

Білуга має веретеноподібне тіло. Голова у неї відносно велика, паща видовжена, мечовидна або конусоподібна. Зубів на щелепах у цієї риби немає. Хвіст нерівнолопатекий і нагадує півмісяць. Луска у вигляді декількох рядів кісткових щитків проходить уздовж тіла.

Для білуги характерний сірувато-білий колір тіла: дещо темніший на спині та трішки світліший на череві. На пащі вона має жовтуватий ростром. Взагалі, вважається, що білуга – найбільша риба в річках України. У минулому вона досягала чотирьох метрів у довжину і мала масу до 1200 кілограмів, а окремі екземпляри важили й 1600 кілограмів. Через інтенсивну риболовлю до таких велетенських розмірів вона вже не встигає вирости ні у Чорному морі, ні в гирлах найбільших річок України. А через значне скорочення популяції її занесено до Червоної книги України.

Дорослі білуги у річках живляться моллюсками, ракоподібними і бичками. У Чорному морі надають перевагу морському окуневі, барабулі та калкану. Молоді білуги, які не досягли статевої зрілості, в основному, тримаються гирл великих річок і тих ділянок моря, на які ці річки мають вплив, тому що молодь білуги не дуже любить солону воду. Статевозрілі риби не можуть розмножуватись у Чорному морі, адже солоня вода згубно діє на ікру і саме запліднення у таких умовах не можливе. Спостерігається така закономірність: чим більша білуга, тим більшу відстань вона проходить по руслу річки до місць розмноження. Інколи дорослі статевозрілі самці та самиці долають декілька сотень кілометрів, якщо немає серйозних штучних перешкод – гребель. Місцями нересту можуть бути головні річки або їх притоки. Аби у цих водоймах були глибокі місця з піщаним чи кам'янистим дном та швидкоплинна вода. Щоб дати життя новому поколінню, самиці мають дожити до 15-17 років, а самці – до 12-14. При цьому довжина їх тіл повинна сягнути 170 сантиметрів. Такі самички можуть відкладати від 250 до 800 тисяч ікри-

РОЗМНОЖУЮТЬСЯ ІКРОЮ

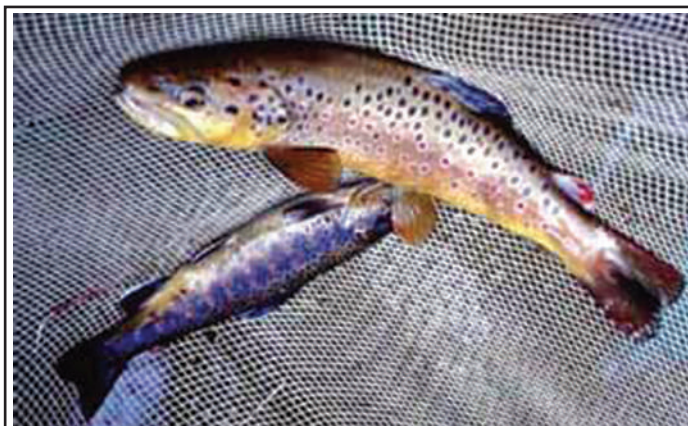
Більшість риб відкладає ікру. Час ікрометання у різних видів риб різний. У плітки, в'язя, щуки, тріски – весна, у карася, линя, верховодки – літо, у сига і сьомги – осінь, у миня і наваги – зима. У одних риб вся ікра відкладається одразу (осетрові, сига, плітка), в інших – ікрометання порційне. Деякі риби відкладають ікру в товщу води, і вона проходить свій розвиток плаваючи (тріска, майже всі види камбали, більшість оселедців, скумбрія, товстолобик, чехоня та інші). Багато риб приклеюють ікру до рослин (сазан, карась) або до каміння (бички, рибець). Деякі види риб закопують ікру в ґрунт (кета, горбуша).

ХРИСТІАНСЬКИЙ СИМВОЛ

Риба – один з ранніх символів Християнства, що використався задовго до створення Православної церкви. По-грецьки «риба» – «ichthus», що є акронімом (перша буква кожного слова) грецької фрази: «Iesous Christos Theou Nuios Soter», і перекладається українською як «Ісус Христос Божий Син Спаситель». Цей знак вирізаний на кам'яних плитах – святих реліквіях в Єрусалимі (зображення двох риб по боках вертикального якоря з верхівкою у вигляді хреста – сучасне зображення риби більш стилізоване) і використовувався як секретний «пропуск-пароль» в часи, коли перші християни переслідувалися римлянами.

нок. На плодючість самиць впливає їх вік, маса тіла і характер нагулу. Коли самиці відклали ікру і відбулось її запліднення, то при температурі води близько 14 градусів личинки викльовуються вже через тиждень. Помічено, що через два, а інколи і півтора тижня вони переходять на активне живлення. Мальки білуги чорноморської швидко ростуть і розвиваються. Згодом вони поступово починають спускатися до гирла головної річки, яка впадає в море. Деякий час перебувають у дельті річки з слабосоленою водою, а потім вирушають на нагул у Чорне море. Як свідчать літературні джерела, на першому році життя молодняк білуги досягає у довжину 40 сантиметрів, при цьому маса тіла становить 400 грамів. З віком річні прирости довжини тіла і маси дещо зменшуються. У десять років білуга чорноморська має довжину 160 сантиметрів та масу до 28 кілограмів, двадцятирічні особини сягають 2,5 метра і ваги понад 100 кілограмів і, нарешті, тридцятирічні екземпляри досягають триметрової і більше довжини, при цьому важать такі особини понад 200 кілограмів. За свідченнями ж учених, білуга може дожити і до 100 років, досягнувши довжини до 9 метрів і набравши ваги до 1500 кілограмів.

ЛОСОСЬ ЧОРНОМОРСЬКИЙ

Максимальна довжина тіла до 1,5 м.
Маса – до 25 кг.
Живиться дрібною рибою та безхребетними.
Тривалість життя – до 10 років.
Зрілості досягає у 4-5 років.

ЛОСОСЬ ЧОРНОМОРСЬКИЙ (*Salmo trutta labrax*), як прохідна риба, на території Хмельниччини зустрічається, але дуже рідко, у Дністрі та його притоках – Збручі, Жванчику, Смотричі та Вовчку.

Тіло ця риба має видовжене, округле. Голова відносно тіла середнього розміру, рот дуже великий і починається на рівні заднього краю ока. Очі виразні, помаранчевого кольору. Спинних плавців два: перший розташований приблизно на однаковій відстані від голови та хвостового плавця, а другий – зміщений до хвостового плавця і дуже маленький. У нього добре розвинені грудні та черевні плавці. Загалом риба має сріблясте забарвлення – дещо темніша спина і світліше черево. На спині та боках тіла, і навіть на великому спинному плавнику, є велика кількість округлих плям. Лосось чорноморський живиться різноманітними дрібними комахами, ракоподібними, навіть мальками риб і дорослою рибою – хамсою та шпротом у морі. Для розмноження ця риба з Чорного моря піднімається по Дністру, Дніпру, Південному Бугу до їх верхів'я, але пройти далеко по руслу цих річок вона не може, тому що на них побудовані греблі, саме перед ними в притоках лосось розмножується. Можна припустити, що невеликі популяції є і вище гребель.

Лосось чорноморський, пропливши сотні кілометрів і добравшись до приток великих річок з чистою водою починає нереститися. Для цього, як правило, ця риба обирає такі ділянки русла, де є швидка течія, вири, піщане або глинисте дно з черепашками молюсків. Спочатку самиці та самці на обраній ділянці деякий час плавають по колу. Потім самиця за допомогою плавців і всього тіла робить заглиблення, немов би розсовуючи пісок, і судорожно відкладає в них ікру, а самці у цей момент поливають її молоками. Таким чином, ікра заплідню-

ється і з неї починають розвиватися личинки. Коли мальок підросте, він повільно починає спускатись з річок до Чорного моря. Але той молодняк, що з'явився на світ у верхів'ях та середній течії може постійно проживати у річці.

Росте лосось чорноморський досить швидко: однорічні особини, як правило, мають довжину тіла до 7-8 сантиметрів, дворічні – 15, а трирічні інколи сягають і 30 сантиметрів. У віці близько п'яти років, маючи довжину тіла до 70 сантиметрів, і масу – до 4 кілограмів, лосось чорноморський стає статевозрілою рибою. У минулому траплялися випадки, коли ловили окремих особин довжиною більше метра і масою до 20 кілограмів.

МІНОГА УКРАЇНСЬКА

Максимальна довжина до 15 см. Личинки живляться зоопланктоном, дорослі не харчуються взагалі. Зрілості досягає у 4-5 років.

МІНОГА УКРАЇНСЬКА (*Lampetra mariae*) хоч дещо і схожа на рибу, але насправді відноситься до класу Круглоротих. Мешкає вона у прибережних чорноморських водах і підіймається в Південний Буг і Дністер для нересту. Поки на цих річках не були споруджені греблі, мінога підіймалася для нересту навіть до території Хмельниччини. У міноги української спина і боки темно-сірі із легким металевим блиском, черево – світло-жовте або матово-біле. Тіло її видовжене і сягає 41 сантиметра.

Раніше у кінці літа – на початку осені міноги у великій кількості збиралися в передгірлових водах і великими зграями рушала до річок. Міграції міноги в річках відбуваються, як правило, вночі. Яскраво виражена негативна реакція міноги на світло ставить інтенсивність її ходу в залежність від фази місяця. У темні, безмісячні ночі масовість ходу досягає максимуму. З наростанням місяця активність міноги зменшується і при повному місяці і безхмарному небі майже повністю припиняється. Вгору по Південному Бугу і Дністру мінога підіймається зі швидкістю від 1 до 4 кілометрів на годину.

Міноги, що увійшли до річок у кінці літа – на початку осені, залишаються там близько року, нічим не харчуючись. За цей час у них відбуваються помітні як зовнішні, так і внутрішні зміни: дозрівають ікра і молоки, кишечник дегенерується і перетворюється на тонкий тяж, зуби стають тупими, припиняють функціонувати розташовані в ротовій воронці слинні залози, спинні плавники збільшуються і просвіт між ними скорочується, у самиці зростає спинний плавник, а у самців – статевий сосочок. Але найдивовижнішим у переднерестових змінах міноги є те, що зменшується не тільки вага, але скорочується і довжина. Мінога українська занесена до Червоної книги України.

Нереститься мінога українська в кінці весни – на початку літа. Кожна самиця відкладає в середньому 22 тисячі ікринок. Ікринки донні, прилипаючі, грушовидної форми. Личинки (піскорийки) викльовуються на 11-14-й день після запліднення. Вони дуже схожі на маленьких (3,2 міліметра) світло-жовтих черв'ячків. Піскорийки скочуються у заглиблення між камінням і галькою, звідки їх не може вимити течія річки, і лежать нерухомо 3-4 дні, харчуючись залишками жовтка, запаси якого зосереджені у них в печінці. Після досягнення 6 міліметрів піскорийка заривається в ґрунт. 15-20-денні личинки міноги покидають місце свого народження і зносяться течією вниз по річці, затримуючись на замулених, із слабкою течією, ділянках. Тут вони закопуються в мул і починають активно харчуватися детритом і діатомовими водо-

НАЙОТРУЙНІШІ РИБИ – БОРОДАВЧАТКИ
Найкрупніші отруйні залози мають бородавчатки, риби, що мешкають в тропічних водах Тихого та Індійського океанів, і зокрема вид *Synanceia horrida*. Дотик до голок її плавників може виявитися смертельним. Голкобрюх (*Tetraodon*), мешканець Червоного моря, Індійського і Тихого океанів, виділяє смертельну отруту тетродотоксин – одну з найсильніших небілкових отрут.

РОБЛЯТЬ ПЕДИКЮР

У Сінгапурі деякі із СПА-салонів почали пропонувати відвідувачам незвичайний метод догляду за пальцями ніг, що став популярним у місцевих красунь. Ця незвичайна нова послуга надається так: клієнт салону занурює ноги в резервуар з маленькими живими рибками, які «об'їдають» задирки і постарілий шар шкіри. За твердженням косметологів така процедура не тільки корисна, безпечна, але і дуже приємна. У цій країні, де прагнення добре виглядати стає свого роду національною ідеєю, краса стала серйозним бізнесом. Практично в будь-якому місці можна знайти СПА-центри краси і здоров'я, перукарські і косметичні салони.

ростями. До цього часу личинки набувають забарвлення, що маскує їх під колір мулу. Личинкова стадія у міноги триває 4-5 років. Процес метаморфоз міноги української починається влітку і закінчується навесні. Після метаморфозів мінога виноситься течією в море, де паразитує на рибках.

Ловлять міногу українську різними пастками, які зазвичай встановлюють щільно одна до одної і прикріплюють до своєрідних споруд з кілків, що частково перегороджують річку на шляху міграції.

Мінога – цінний харчовий продукт з високими живильними і смаковими якостями. Відсутність жовчі, кісткової тканини і залишків їжі в кишечнику дозволяє вживати її в їжу цілком, без будь-яких відходів. Міног смажать на деках в особливих печах, заздалегідь ретельно очищаючи їх солоною водою від слизу. Смажену міногу іноді маринують.

МИНЬ

Максимальна довжина тіла до 2 м.
Маса – до 30 кг.
Живиться дрібною рибою та жабами.
Тривалість життя – до 30 років.
Зрілості досягає у 4-5 років.

МИНЬ (*Lota lota*) – це єдиний представник тріскових риб у прісних водах. Він віддає перевагу річкам і озерам з чистою водою і піщано-кам'янистим дном. Минь живе поодинокі в місцях, де є укриття: під корчами, під камінням, в підмитому водою корінні дерев, у норах, біля пристаней, опор мостів, у вирах і ямах, біля обривистих берегів, у мілководних затоках з прохолодною водою, в гирлах річок і струмків. Тому на Хмельниччині ця риба дуже рідко, але зустрічається у верхів'ях річок.

Минь харчується дрібною рибою і жабами. На полювання виходить вночі. Після льодоставу один-два тижні минь нерухомо стоїть під самим льодом, а потім відновлює харчування. Весною з потеплінням води клювання миня припиняється. У спекотний літній час минь ховається в нори, під корчі, до ям з джерельною холодною водою і впадає в сплячку аж до осіннього похолодання. Минь виростає до одного метра в довжину та сягає маси у 10 кілограмів. Вважається, що найбільші міні водяться в Печорі, Обі і особливо Іртиші, в якому, за свідченням Палласа, вони досягають двометрової довжини (Сабанєєв, 1911). У 1967 році В. Копилов зловив на річці Норілці (на Таймирі) миня-самця, що важив 29 кілограмів 970 грамів. Якщо врахувати, що самці, як правило, удвічі менші за самиць, можна припустити, що 24 кілограмів і 22 роки життя для миня – не межа. Старі рибалки Півночі розповідають, що були очевидцями ловлення і триметрових минів.

Час нересту миня припадає на другу половину грудня – початок січня, при температурі води 1-4 градуси. Самці і самиці збираються невеликими зграями під льодом на піщаному або кам'янистому дні і відкладають ікру.

Минь вудиться в холодну пору року. Найкраще ж ловиться він у найтемнішу ніч (без місяця з вітром і опадами). Снасті для лову миня потрібні дуже прості: важок, повідець із застібною, щоб його можна було відстебнути разом з рибою, гачок з довгою цівкою. Донку закидають неподалік берега на чисте місце по сусідству з ямою чи завалом каміння.

Найкраща приманка для миня – йорж – частіше мертвий з надрізом на боку. Проте ловиться він і на плітку, пічкура, шматочки м'яса риби, черв'яків чи жабеня. Минь глибоко заковтує приманку, не сходячи з місця, і прагне втекти в корчі. При зимовому лові як і восени приманку треба опустити на дно, волосінь прив'язати до палички, яку покласти упоперек лунки. Вранці варто перевірити снасть. Якщо насадка виявиться на шляху миня, успіх гарантований. Минь жадібно клює в грудні перед нерестом.

ОСЕТЕР АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ

Максимальна довжина тіла до 3,5 м.
Маса – до 120 кг.
Тривалість життя – до 40 років.
Зрілості досягає у 10-13 років.

ОСЕТЕР АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ (*Acipenser guldenstedti colchicus* V. Marti) колись на території Хмельниччини зустрічався у басейні Південного Бугу. Принаймні, так стверджують у свої дослідженнях О.П.Маркевич та І.І.Короткий. Та після спорудження різноманітних гребель, ця риба у водоймах Хмельниччини тепер відсутня. Не виключено, що осетер колись розмножувався у наших північних річках – Горині та Случі.

Осетер азово-чорноморський має видовжене тіло темно-сірого кольору з темними плямами на спині та біле черево. Голова у цієї риби невелика, очі виразні, рило заокруглене і тупе, нижня губа перервана, вусики короткі, не досягають рота. Осетер азово-чорноморський має великі та малі зірчасті пластинки, які п'ятьма рядами проходять уздовж тіла. Хвостовий плавець нерівнолопатевий і нагадує півмісяць, парні плавці розташовані горизонтально.

До раціону живлення осетра у річках входять черв'яки, молюски, ракоподібні та різні види риб. У морі він полює на хамсу, тюлька, морського окуня, оселедців і бичків. Найбільш інтенсивно живиться на світанку.

Статевозрілими самці стають на десятому році життя, коли мають довжину тіла до 1 метра, а самиці – на тринадцятому році. Під час нересту азово-чорноморський осетер мігрує з Чорного моря до найбільших річок, у тому числі й Дністра. Це трапляється, як правило, в квітні або в травні, коли вода прогріється до 15-16 градусів. Помічено, що в нерестових косяках самців більше, ніж самиць, але самиці крупніші. Найкращими нерестовищами у річці для осетра є місця, де швидка течія, а дно піщане або глинисте з великою кількістю черепашок. На таких ділянках русла річки самиці відкладають ікру, а самці поливають її молоками. Відкладена ікра має діаметр до 4 міліметрів. Вона прикріплюється до ґрунту. Згодом з ікринок викльовуються личинки завдовжки до 11 міліметрів, які, використавши вміст жовткового мішка, переходять до активного живлення. Личинки виростають до розмірів малька, який поступово переміщується вниз до Чорного моря. Протягом перших чотирьох-п'яти років життя молодь осетра азово-чорноморського росте найшвидше, і, як правило, досягає 1 метра у довжину. Особини, які прожили два-три десятки років можуть мати довжину тіла від 160 до 200 і більше сантиметрів.

На сьогодні чисельність осетра азово-чорноморського значно скоротилась, зменшився ареал його існування. Природних ворогів у нього небагато, хіба що сом та щука. Але найбільше шкоди цій рибі завдає людина. Осетер азово-чорноморський має велике промислове значення, адже в їжу використовується не лише його м'ясо й ікра, але й хорда. Різке ж скорочення чисельності цього виду змусило державу обмежити її промисел у Чорному морі. Тепер осетер азово-чорноморський занесений до Червоної книги України.

НАЙЛЮТІШІ РИБИ – ПІРАНІЇ

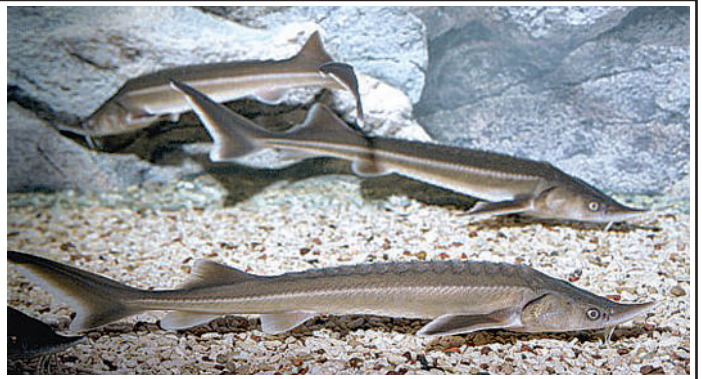
Не безпідставно найнебезпечнішими серед прісноводних риб вважаються піранії, з роду *Pudocentrus* і *Serrasalmus*. Вони водяться у широких річках Південної Америки, що мають повільну течію. Піранії зграями нападають на будь-яку живу істоту, незалежно від розмірів. У 1981 році в Обідусі (Бразилія) трапився жахливий випадок – піранії призвели до загибелі 300 чоловік, що опинилися у воді в результаті корабельної аварії.

СЕВРЮГА ЧОРНОМОРСЬКА

МОРСЬКІ ПІВНІ У ЧОРНОМУ МОРІ

Одеські вчені зафіксували в морській акваторії рідкісні види риб, які раніше ніколи не з'являлися в чорноморському регіоні. Зокрема, біля Одеси поселилися морський півень, чорний горбань і піломіда. Науковці, які досліджують місцеву фауну, схильні пов'язувати факт виявлення в морі незвичайних різновидів з прямими наслідками процесу глобального потеплення. Крім того, про можливість необоротних змін екосистеми і загрози поступового вимирання традиційної фауни. Якщо темпи потеплення не уповільняться, то деякі представники фауни можуть назавжди зникнути вже через декілька років, попереджають одеські учені.

Максимальна довжина тіла до 2 м. Маса – до 70 кг. Живиться ракоподібними і черв'яками. Тривалість життя – до 30 років.

СЕВРЮГА (*Acipenser stellatus ponticus* Movtschan) належить до родини осетрових риб. Хоча севрюга дуже відрізняється від інших осетрів довгим мечо-видним рилом, що складає більше половини довжини її голови. Довжина і форма носа, проте, дуже змінюються: так у самиць і молодих особин він завжди коротший. Вусики у неї досить короткі, без бахроми. Нижня губа посередині перервана.

Тулуб її витягнутий, тіло покрите п'ятьма рядами великих кісткових пластинок – «жучок»: спинних – 12-18, бічних – 30-40, черевних – 10-12. Є кісткова зяброва кришка, плавальний міхур сполучається з кишечником. Севрюга може дожити до 30 років.

Колір тіла червоно-бурий з синювато-чорним відтінком, боки і черево білі. За своїми розмірами і вагою ця риба займає середнє положення між стерляддю і осетером. Але при однаковій вазі севрюги завжди значно довші за інших осетрових риб: 24-кілограмова севрюга має довжину до 2 метрів. Середня промислова вага становить близько 7-8 кілограмів. Найбільша ж вага упійманої будь-коли севрюги становила 70 кілограмів.

Севрюга харчується переважно безхребетними – ракоподібними, черв'яками. І хоч швидкістю і спритністю своїх рухів вона перевершує всіх осетрових, рибою – бичками, оселедцями, кількою – харчується вона вкрай рідко. Тому більшу частину року тримається у місцях багатих раковинами. На великих морських глибинах вона трапляється вкрай рідко.

Севрюга є прохідною рибою. Живе вона у басейнах Каспійського, Чорного і Азовського морів. З Чорного моря севрюга йде на нерест до Дніпра, Дністра, Південного Бугу та Дунаю. У минулому місця нересту севрюги, як правило, розташовувалися нижче за нерестовища інших прохідних осетрових. Проте вона все-таки заходила і на територію Хмельниччини. Вгору по річці вона підіймалася весною зі значною швидкістю, проходячи на добу 25-30 кілометрів.

Після побудови гребель на річках зменшилися можливості для нересту цієї риби, а масовий вилов севрюги призвів цей вид до межі вимирання. Нині вона занесена до Червоної книги України.

Серед прохідних осетрових севрюга найтеплолюбивіша риба, у зв'язку з чим її нерестовий хід в річки, зазвичай буває пізніше і відбувається при вищих температурах води. Самці севрюги стають статевозрілими у віці 6-8 років, самиці – у 8-10 років, коли досягнуть 3,2 кілограма і 70-сантиметрової довжини. Нерест відбувається при температурі води не нижче за 18-19 градусів. Плодовитість севрюги в різних річках дуже коливається: але складає від 19 до 743 тисяч ікринок. Севрюги відкладають ікру великими зграями, часто вистрибуючи з води. Після відкладення ікри севрюга не затримується в річці, а відразу ж спускається в море на місце нагулу.

Дослідження іхтіологів показали, що перші представники осетрових риб з'явилися понад 250 мільйонів років тому. Вони представляють стародавню групу риб, викопні рештки яких відомі з нижньоюрського періоду. Зовнішнім виглядом і деякими рисами внутрішньої будови вони схожі на акулівих риб, проте це не прояв близької спорідненості, а конвергентна схожість. Осетрові, ймовірно, виникли у прісних водах, а згодом перебралися до солоних морських вод.

СТЕРЛЯДЬ

Довжина тіла до 120 см.
Маса – до 16 кг.
Харчується черв'яками, личинками комах, рідко – ікром інших риб.
Живе до 30 років.

СТЕРЛЯДЬ (*Acipenser ruthenus*) належить до родини осетрових. Переважна більшість риб цього виду мають довжину тіла до 60 сантиметрів, а масу до 2 кілограмів. Але трапляються екземпляри, які можуть досягати 120 сантиметрів у довжину і мати вагу до 16 кілограмів. Стерлядь має довгий вузький ніс – роstrum, вусики, рот розташований не на передньому кінці голови, а на нижній частині. Зубів у неї немає. Для ковтання здобичі рот витягується у вигляді трубки.

По її тілу йде п'ять повздовжніх рядів лусок, які нагадують своєрідні пірамідки, щитки. Хвіст у стерляді закінчується загнутим доверху гачком. Така будова хвоста сприяє кращому опусканню тіла риби вниз і дає можливість триматися біля дна водойми, коли стерлядь шукає собі їжу. Улюбленою їжею для стерляді є переважно безхребетні тварини – різноманітні черви, личинки комах, що живуть у мулі на дні водойми. Цікаво, що взимку стерлядь не живиться взагалі. Помічено, що тільки увечері чи вночі вона виходить на відмілини водойми, як правило, до берегів підпливає обережно, ховається у зіллі, часто обшукує нори під берегом. Але буває тихо перевертається догори черевом, ловить ротом бабок, метеликів, які впали у воду.

У минулому ця риба зустрічалася на Хмельниччині в Дністрі та Південному Бузі. Скоротилася ж її чисельність після спорудження на річках гребель, які стали штучною перешкодою для її міграції, сповільнили швидкість течії. Нині господарства Хмельницькрибгоспу проводять експеримент, пропонуючи рибопосадковий матеріал стерляді для її поширення на блакитних плесах водойм.

Ця риба має смачне м'ясо, тому вона дуже часто виловлюється бракон'єрами. Саме через це лише незначна кількість особин доживає до трьох років, коли починає розмножуватися, і виростає до своєї оптимальної величини – 30 сантиметрів. Виллов же дрібніших особин не дає можливості залишити після себе нащадків. В оптимальних умовах самиця стерляді може відкласти до 70 тисяч ікринок, діаметр яких складає 2 міліметри. Через півтора тижня з ікри викльовуються личинки: вони підростають і залишають місця свого народження та збираються в затоках, де достатньо корму. З настанням холодної осені мальки переміщуються на глибину. За один рік молоде покоління виростає до 12-13 сантиметрів, за два роки – до 22, а за три – до 30 сантиметрів.

Нереститься стерлядь в період максимального паводка, коли температура води становить 15 градусів, і виключно у швидкоплинних водах, але жити певний час може і в наших ставках, водосховищах, якщо вони глибокі і не дуже замулені. Проте потомство в таких умовах вона не залишає.

Стерлядь веде переважно зграйний спосіб життя: одинокі екземпляри зустрічаються дуже рідко. Починаючи з ранньої весни і до пізньої осені, ця риба немов би кочує по водоймі з одного місця на інше. Лише взимку тримається глибокої води, групами збирається в ямах, лежить майже нерухомо.

У минулому спостерігався інтенсивний промисел стерляді. А спорудження гребель, забруднення та обміління річок призвело до того, що вона зникла у верхніх і середніх течіях великих річок. В Україні стерлядь занесена до Червоної книги. Тому цю рибу потрібно дійсно оберігати і розводити штучно.

ОКЕАНСЬКІ МАНДРІВНИКИ

Мандрівки морських риб ще й досі дивують дослідників. Наприклад, одна тріска, помічена в Північному морі, була всього через чотири з половиною роки спіймана поблизу Ньюфаундленда. Два тунці змогли перетнути Атлантику за п'ять років. Інша пара тунців за чотири місяці пропливла 4200 кілометрів. І, нарешті, один тунець за п'ять з хвостиком років від берегів Мексики доплив до півдня Японії! Будучи добрими плавцями, риби, що живуть в солоних водах, поширені дуже широко - адже ефективність їх розселення видно за наведеними цифрами!

ЖАБА ГОСТРОМОРДА

Максимальна довжина тіла 7-8 см.
Харчується різноманітними жуками, а також павуками, клопами, гусінню, комарами, мурашками.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

НАЙЯСКРАВІШІ ЖАБИ

Це – кумки червоночереві, які з'являються в квітні. Кумку червоночереву не відразу помітиш – це маленька зеленувато-сіра тваринка, яка сидить у воді серед стебел і листя, що плавають у воді. Черевце у кумки червоночереві все розписане яскравими оранжево-червоними візерунками. Її яскраве забарвлення попереджає, що кумки червоночереві отруйні. Їх отрута має неприємний запах, що викликає сльозотечу, а при потраплянні на шкіру – біль.

ЖАБА ГОСТРОМОРДА (*Rana arvalis*) на Хмельниччині найчастіше зустрічається у хвойно-широколистяних лісах північної частини області. Проте досить широко представлена вона і в лісових ділянках Товтр. У південній і центральній частинах області жаба гостроморда трапляється у долинах великих річок, на луках, болотах, а іноді й на полях.

Жаба гостроморда більшу частину свого життя проводить на суші і, зазвичай, тут і зимує. Цим викликане і її захисне забарвлення – зверху коричневе або сіре з темними плямами. Це робить її непомітною серед трави, опалого листя, хвої – в тих місцях, де вона живе. Від випуклого ока через барабанну перетинку майже до плеча у неї тягнеться темна пляма, що поступово зужується. Вона добре маскує око жаби, що зачаїлася: саме око, не зважаючи на те, що прикривається око трьома повіками – верхньою, нижньою і миготливою – стає найпомітнішим у тварини і видає її присутність. Ця тварина добре чує, адже у неї є внутрішнє і середнє вухо. До складу середнього вуха входить слухова кісточка та барабанна перетинка, яка помітна по обидві сторони голови. Горло жаби гостромордої біле з мармуровим малюнком. Черевце також біле або жовте, переважно без плям.

У неактивний час доби жаби ховаються у вологих місцях, під поваленими деревами, в пеньках. Лише весною, коли трапляються досить різкі коливання температури, вони ховаються у воді.

Максимальна довжина тіла цієї тварини сягає 7-8 сантиметрів. А ось пропорції тіла тварини змінюються не лише в залежності від місця проживання і статі, але і від віку. Цікаво, що тварини, які з'явилися в різні роки, можуть відрізнятися більше, ніж мешканці з різних територій. У самців з віком відносна довжина ніг стає більшою. Але у старих самців спостерігається зворотній процес. У самиць зміни не відбуваються. Все це характеризує складні взаємозв'язки організмів з оточуючим середовищем.

Основу їжі цих земноводних складають різноманітні жуки, а також павуки, клопи, гусінь, комарі, мурашки. На полювання, не зважаючи на низьку температуру повітря, але за високої вологості, гостроморді жаби виходять увечері, активно живлячись між 22 годиною вечора і 6 годиною ранку.

Серед своїх родичів-земноводних у гостромордих жаб найяскравіший шлюбний убір: весною, в період розмноження, самці синьо-блакитні. Красивого небесного відтінку шкірі надає ліфа і через це вони злегка одутливаті. У цей час жаби тримаються ближче до водоймищ, лісових боліт. І першими там

з'являються самці. Запліднення ікринок відбувається у воді. Окремі ікринки склеюються між собою у грудочки. А драглисті оболонки ікринок забезпечують їм можливість утримуватися ближче до поверхні води, де температура дещо вища. Характер їх поведінки змінюється, адже активність, пов'язана з процесом розмноження, пригнічує всі інші види діяльності. Жаби мало їдять, у них спостерігається, так званий, «шлюбний піст».

Пуголовки з ікринок з'являються через три тижні. Перші дні вони живляться жовтком із власної ікринки, а пізніше, коли у пуголовка прорізується рот, розпочинають споживати водорості та найпростіших. Через два з половиною місяці пуголовки після ряду метаморфоз перетворюються на жабенят. Статевозрілими ці жаби стають на третьому році життя. Розселяються молоді жаби із водоймищ наприкінці червня і відбувається це з відносно великою швидкістю. Ці крихітні тварини за добу долають 25-60 метрів.

ЖАБА ОЗЕРНА

Максимальна довжина тіла 15-17 см.
Харчується комахами, дрібними ракоподібними, молюсками, павуками, черв'яками.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ЖАБА ОЗЕРНА (*Rana ridibunda*) найчастіше зустрічається в озерах, ставках, старицях, на болотах і в річках, які впадають у напівпроточні водойми. Інколи трапляється вона і на суходолі, але неподалік від води. А тому на Хмельниччині її можна зустріти практично всюди. Видає вона себе за характерним кваканням: «уорр-уорр». Проте жаба озерна може кричати, як і ставкова: «ке-ке-ке» та «каокс-каокс-каокс».

Довжина її тіла – близько 11 сантиметрів, але деякі окремі екземпляри інколи досягають 15-17 сантиметрів. У жаби озерної тіло довгасто-овальне, дещо приплюснуте зверху. Голова трикутної форми, і також неначе приплюснута. Задні кінцівки довгі, міцні з добре розвинутими плавальними перетинками, передні – короткі. Шкіра – жорстка зі складками по боках – вкрита різнокольоровими світло-зеленими, зелено-коричневими, буро-зеленими і навіть оливковими плямами. Черево жовтувате з темними крапками. Очі випуклі. Самці мають великі зовнішні резонатори по кутках рота, які під час їхнього крику надуваються неначе міхурі.

Живиться жаба озерна комахами, дрібними ракоподібними, молюсками, павуками, черв'яками. Але трапляється, що вона споживає пуголюквів, мальків риб, молодих тритонів, жабенят, мишей і навіть пташенят та маленьких вужів. Якщо поруч з жабою озерною сяде на стебло або листок комар, то вона трішки піднявшись, неначе вистрілює язик, комар приклеюється до нього, а потім потрапляє в рот. Ця тварина веде як денний, так і нічний спосіб життя. І полює також майже цілодобово, проявляючи особливо велику активність під вечір.

ГОТЕЛЬ ДЛЯ ПАНАМСЬКИХ ЖАБ
4-зірковий Hotel Campestre в Панамі став тимчасовим притулком для 300 земноводних, представників 20 видів. Ученим довелося поселити жаб в готелі, щоб врятувати їх від загибелі від грибка *Batrachochytrium dendrobatidis*. Цей паразит з'явився в Центральній Америці приблизно 2 роки тому. Протягом шести місяців після появи в Панамі грибок убив приблизно половину всіх видів земноводних, скоротивши чисельність деяких популяцій на 80 відсотків. У зв'язку з цим місцевим біологам довелося вдатися до незвичайного плану порятунку: вночі зібрати самців і самиць кожного виду жаб, а після створити «жаб'ячий готель без грибка». Готель — захід тимчасовий. Планується ж звести постійний будинок для земноводних.

**МИСЛИВСЬКІ
ДІЛЯНКИ ЖАБ**

Це – пучки сухої трави зеленої, що виступають з трави, або предмети, що плавають у воді, з якого вони стрибають на здобич. Жаби вперто захищають свої ділянки, наскакуючи на загарбників, що порушують межі. На своїх ділянках жаби сидять на відстані метра одна від одної. Жаби знають свої індивідуальні ділянки і завжди повертаються до них, як би далеко їм не доводилося від них віддалятися.

Після зимівлі жаба озерна на Хмельниччині прокидається у березні. Період розмноження у неї досить тривалий, бо, розпочавшись весною, закінчується аж влітку. Під час розмноження самці та самиці збираються на прогрітих відмілинах. У своєрідній шлюбній грі паруються, самиці відкладають ікру грудками. Менш, ніж за тиждень з'являються пуголовки, які за три-чотири місяці перетворюються на молодих жаб.

У природі доводилось спостерігати цікаву ситуацію, коли жаба озерна зовсім не боялась рибалки: вона спочатку плавала поблизу нього все ближче і ближче. Рибалка спостерігав за нею, але абсолютно ніяк не реагував. Тоді жаба сіла на вологій землі поруч з вудками і рибалкою. Коли рибалка провів пальцем по її спині, вона не тікала. Навіть взяти себе у руки дозволяла, намагалась проникнути до садка, де знаходилась риба, вилазила на садок, що лежав на міліні.

Жаба озерна має чимало ворогів: її ікру та пуголовків їдять жуки-плавунці, личинки бабок, п'явки, тритони, деякі риби, вужі та навіть дорослі жаби. Та найбільшими ворогами жаби озерної є птахи, особливо білий і чорний лелека, чапля, чайки, луні, сороки і навіть ворони. На дорослих жаб полюють їжаки, видри, лисиці, енотовидні собаки, борсуки та горностаї. Особливих зусиль докладають під час полювання вужі. Дуже багато жаб озерних гине під час сінокошу. Коли працює сінокосарка, то вони вистрибують із трави, отримують глибокі рани, а інколи відразу й гинуть. На сьогодні успішне виживання цього виду у природі обумовлене високою плодючістю.

На Хмельниччині жаба озерна на зимівлю починає ховатися в листопаді. А зимує вона на дні водойм.

ЖАБА СТАВКОВА

Максимальна довжина тіла 10 см.
Харчується переважно суходільними комахами та водяними безхребетними.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ЖАБА СТАВКОВА (*Rana esculenta*) на території Хмельниччини зустрічається переважно біля ставків, обираючи неглибокі ділянки, де добре прогрівається вода, чимало зілля або якихось заростей і не дуже крутий берег.

Веде жаба ставкова переважно денний спосіб життя. Свою присутність у водоймі видає своєрідними звуками: «ке-ке-ке» або «коакс-коакс». Утворюються ці сигнали при видиху. При русі повітря з легень у резонатор і назад, голосові зв'язки починають коливатися. Це коливання викликає пульсацію звуку, а тонового забарвлення надає йому коливання їх кінцівок. При цьому голосові мішки у жаби-самця дуже роздуті, а ніздрі і рот закриті. Коли самці видають пронизливий звук, відкривають рот.

Жаба ставкова, в середньому, має довжину тіла до 7 сантиметрів. Але зустрічаються й окремі 10-сантиметрові екземпляри. Від інших представників безхвостих земноводних вона дещо відрізняється зовнішнім забарвленням. Верхня частина голови, спина та кінцівки зверху – зеленуватого кольору з розкиданими по тілу темними крапками. Нижня частина голови з блакитним відтінком, а черево і нижня частина кінцівок – жовто-коричневі.

Жаба ставкова живиться різноманітними комахами: комарами, мухами, водяними жуками, бабками, їх личинками, а також клопами і навіть пуголовками. Активність полювання у жаби ставкової, як і у всіх земноводних, залежить від температури середовища. Спостерігається певна закономірність: чим вища температура повітря, тим жаби активніші. У прохолодну погоду вони ховаються у воді. Коли яскраво світить сонечко, немає вітру, жаба вилазить із ставка на берег і гріється на відкритому місці.

Комарів жаба на доступній відстані хапає клейким язиком і з'їдає. Помітивши у воді пуголовка іншого виду або личинок риб, жаба ставкова стрибає з берега у воду, швидко підпливає до обраної жертви, ловить її, а потім за допомогою передніх лап проштовхує до рота. Співвідношення рослинних і тваринних кормів у раціоні цієї тварини змінюється залежно від віку та умов зовнішнього середовища: кількості опадів, відносної вологості повітря, температури води та температури повітря.

У той же час жаба ставкова має чимало ворогів, які їдять її ікру, пуголовків і дорослих тварин. Ікру та пуголовків, в основному, споживають нехижі риби, дорослих жаб їдять щуки. Але для жаби ставкової найбільшими ворогами є птахи: лелека білий, чапля, чайка, ворона та сорока. Не цураються споживати цю тварину і деякі ссавці, які мешкають на Хмельниччині, – видри, єнотовидні собаки, лисиці, борсуки, горностаї та їжаки.

Розмноження жаби ставкової відбувається у квітні – на початку травня і значною мірою залежить від температури середовища. Тому період розмноження може відбуватися раніше за сприятливих умов або пізніше при несприятливих природних умовах – холодній весні. Жаба ставкова відкладає ікру грудочками. Пуголовки ж з'являються менш ніж через тиждень. А вже через три з половиною місяці вони перетворюються на молодих жаб. Помічено, що у місцях, де живе жаба ставкова та жаба озерна, дуже часто зустрічаються їхні гібриди, які мають у більшості випадків проміжні ознаки.

На зимівлю жаба ставкова починає ховатися у вересні-жовтні. Зимує вона на дні водойм.

ЖАБА ТРАВ'ЯНА

Максимальна довжина тіла 10 см.
Харчується жуками, двокрилими, прямокрилими.
Зрілості досягає в 1-2 роки.

ЖАБА ТРАВ'ЯНА (*Rana temporaria*) зустрічається практично повсюдно: у хвойно-широколистяних лісах, на ланах, суходільних луках і пасовищах, у скельно-товтровому зооценозі, на лісових ділянках Товтр. У водно-болотній місцевості трапляється вона найчастіше навесні, коли сам-

З ЖАБАМИ ВОЮЮТЬ... ВІЙСЬКОВІ

Збройні сили Австралії на прохання екологів проводять операції по знищенню очеретяних жаб, які заповнили північ країни.

Як відомо, очеретяні жаби – одна з найжахливіших помилок

австралійців, що завезли їх в 1935 році з Гавайських островів під час боротьби з розповсюдженням очеретяних жуків.

Популяція жаб вийшла з-під контролю і тепер налічує більше 200 млн. особин.

Розповсюдження жаб, що мають отруйну шкіру, призвело до

різкого скорочення чисельності автохтонних змій, ящірок і кволів

(сумчастих тварин розміром з кішку).

Багато жителів півночі Австралії знищують жаб будь-якими підручними засобами, а з

тушок цих жаб виготовляють сувеніри для туристів і органічні добрива.

НЕ ПЕРЕНОСЯТЬ СОЛІ

Оскільки легені земноводних не забезпечують їх киснем повною мірою, то велику роль виконує шкірне дихання, для якого потрібна волога тонка шкіра. Тому земноводні можуть жити тільки в достатньо вологих місцях, та до того ж — тільки в прісній воді. Земноводні дуже вимогливі до відсутності в ґрунті і воді солі, яка особливо шкідливо впливає на розвиток їх ікри і личинок. Вони гинуть у воді, що містить навіть 1 частину хлориду натрію на 1 тисячу частин води. Цим пояснюється відсутність земноводних на океанічних островах.

ці та самиці збираються у водоймах для розмноження. У цей період можна почути і голос трав'яної жаби: тихе і протяжне «ооо-о-о» та «рук-рук-рук». Вона має 5-сантиметрове тіло. Однак, окремі самці інколи сягають і 10 сантиметрів. Голова, спина і зовнішня сторона передніх та задніх кінцівок вкриті сіро-зеленими та коричневими плямами, які на ногах більше нагадують стрічки. Горло і черево у жаби трав'яної жовтувате з округлими плямами. У період розмноження в самців горло стає блакитним.

Жаба трав'яна живиться різноманітними комахами. Аналіз вмісту шлунка показує, що тварина полюбляє ставковиків, які у її раціоні складають 56 відсотків, коваликів — 38 відсотків і трав'яних клопів — 6 відсотків.

Як і інші земноводні Хмельниччини, жаба ставкова після зимівлі з'являється в березні, коли й розпочинається період розмноження. Самці і самиці збираються на неглибоких ділянках водойм, де добре прогрівається вода і достатньо кисню. Після деякої примітивної «обрядової» гри, самці паруються з самицями, які відкладають ікру грудками. Через два тижні з ікри з'являються пуголовки. Ростуть вони досить швидко і через два з половиною місяці перетворюються на жабенят.

У природі цей вид земноводних відіграє важливу роль, оскільки у лісах, на полях та городах знищує велику кількість шкідників. Сама ж жаба трав'яна входить у ланцюг живлення інших тварин. Особливо полюбляють її чорний і білий лелеки, єнотовидні собаки, лисиці, їжаки та борсуки.

Активність жаби трав'яної залежить від температури оточуючого середовища. Вранці вона, як правило, гріється на сонці. Під час теплих літніх дощів її активність значно зростає, але як тільки температура знижується, ця тварина стає пасивною і ховається до схованок або у водойми.

У залежності від температури повітря, жаба тарав'яна на зимівлю починає ховатися у жовтні або листопаді. Зимує переважно на дні різноманітних водойм. Але теплі зими деякі представники цього виду проводять у нірках або зарившись в опале листя.

КВАКША

Максимальна довжина тіла 3-4 см.
Харчується наземними безхребетними, у тому числі й літаючими.
Зрілості досягає у 1-2 роки.

КВАКША (*Hyla arborea*) на Хмельниччині зустрічається переважно у хвойно-широколистяних лісах, поблизу річок, водойм та боліт, а також серед скель у Товтрах. Дуже рідко можна зустріти цю тваринку на полях, суходільних луках, пасовищах. У цих місцях вона віддає перевагу окремим кущам та низькорослим деревам.

Характерною особливістю квакші є різне забарвлення: серед літнього листя вона яскраво-зеленого кольору. Якщо ж відбувається зміна кольору

середо-вища проживання, квакша змінює і своє «вбрання». Ще однією її особливістю є будова кінцівок: вона має круглі розширення на кінцях пальців. Це не що інше, як присоски (цінне еволюційне надбання), за допомогою яких квакші, чіпляючись за листя і стовбури дерев, мандрують по кущах і деревах.

Квакша активна переважно у денні і сутінкові години, проводячи більшу частину дня на кущах і деревах. У цей час можна почути, як квакші перегукуються, виводячи серію хриплих звуків. На зарослій болотній галявині, у вербах, у темному грабовому лісі весною і все літо до осені вони скоромовкою кричать: «Крак-крак!». Це кричать самці, роздуваючи на підборідді великий непарний міхур – резонатор. Звуки ці такі різкі та голосні, що може здатися, ніби їх автором є пташка. Але якщо навіть дуже близько підійти до джерела звуку, сполохати або знайти нікого не вдасться. Дуже маленький крикун спокійно сидить, приліпившись усіма лапками до листя. А дістатися він може навіть до вершечків.

Комах квакші ловлять у стрибку, захоплюючи здобич липким язиком. Перед полюванням, якщо вода поряд і не було дощів, квакша спускається вниз і купається. Але вдень квакші сидять (нерідко у самісіньке сонцестояння), зачіпвшись на листочку, заплющивши очі і тісно притиснувши до себе лапи. Плавають квакші лише навесні. Потім переселяються на сушу. Але, зазвичай, далі як за сто метрів від води не відходять. Лише часті дощі можуть загнати її в підземні укриття або знову у воду.

Розмноження цих жаб відбувається у водоймах і триває з ранньої весни до початку літа. Після парування, самиці відкладають грудочки ікри, кількість якої залежить від віку і розміру квакші. Загалом же одна самичка може відкласти від 800 до 1000 ікринок. Через півтора-два тижні з'являються пуголовки, які через три місяці перетворюються у молодих квакш. Проте трапляється і так, що пуголовки зимують на дні водойм, і лише весною перетворюються у дорослих квакш.

Зимують квакші на дні водойм: у жовтні вони зариваються у мул або ховаються у нірку. Зимові схованки покидають наприкінці березня.

КУМКА ЧЕРВОНОЧЕРЕВА

Максимальна довжина тіла 4-6 см.
Харчується личинками, жуками, дощовими черв'яками.
Зрілості досягає у 1-2 роки.

КУМКА ЧЕРВОНОЧЕРЕВА (*Bombina orientalis*) свою назву отримала, звичайно ж, від забарвлення черева. Воно у кумки яскраво-помаранчеве з синьо-червоними плямами. Зверху ж вона світло-сіра, буруватого або чорного кольору з темними, рідше зеленими, плямами. Червоночерева кумка рідко виростає більше 4-6 сантиметрів. Самички, зазвичай, більші за самців. Окрім Хмельниччини, ця кумка зустрічається і в Центральній, і в Східній Європі. Проте живе вона переважно на рів-

ЖИВУТЬ ВИСОКО В ГОРАХ

Багато видів амфібій живуть на висоті 4 000 м над рівнем моря, вище поширені тільки рідкісні види саламандр і жаб.

А найвисокогірніша амфібія – це саламандра

Psuedoeurycea gadovii, яка мешкає

на висоті понад 5000 м над рівнем моря на вулкані

Орізаба (*Orizaba*)

в Мексиці. Хоча у 1997 році вчений

Кган на території Пакистану зустрів

на висоті 5238 м амфібію *Bufo latastii*.

А в Південній Америці (Перу)

мешкає жаба роду *Telmatobius*, яка

також поширена на висотах, близьких

до 5 000 м над рівнем моря.

**НАЙМЕНША
ЖАБА**

і одночасно найменша амфібія – кубинський карлик (*Sminthillus limbatus*), що мешкає на Кубі. Довжина особини, що досягла повного розвитку, від кінчика морди до анального отвору складає 0,85-1,2 см. До числа найменших належать і жаби *hjlbyb* *Eleutherodactylus*. Довжина їх тіл всього 10 мм. Є й інші види, які можуть розділити це звання: довжина тіла у них також наближається до 10 мм, це *Psyllophryne didactyla* з Бразилії і жаби з роду *Stumpffia* (*S. tridactyla*) з Мадагаскару.

нинах. В Україні ж ця тварина зустрічається у дуже вологих місцях. На Хмельниччині вона найчастіше трапляється на півночі області у болотяних місцях та хвойно-широколистяних лісах. На суходільних луках, пасовищах, полях та скельних утвореннях вона надзвичайна рідкість. Та серед інших безхвостих амфібій у будь-якій місцевості червоночервні кумки складають невелику частину і багаточисельним цей вид не буває.

Протягом весняно-літнього сезону кумка мігрує з одного водоймища на інше, долаючи при цьому іноді до 700 метрів. Пересувається вона в середньому по 33 метри за добу. Кумка живиться переважно вдень. До її раціону входять личинки, жуки, дощові черв'яки.

Зимують ці тварини на суші: у норах водяних пацюків, на дні піщаних ям, рихлому ґрунті на берегах водоймищ, під будовами і в погребках. Тривалість сплячки у кумки близько 150 діб. А ось прокидаються вони від сплячки у різних місцях у різний час. Триває цей процес з другої половини березня – до кінця квітня.

Період розмноження у кумки настає через 15-20 діб після виходу із зимової сплячки. Зазвичай відбувається це після того, як зійдуть талі води і зазеленіють луки. Саме тоді вже й можна почути її характерний голос – коротке, мінорне „унк”. Це самці, зайнявши місце в озері, стариці, ставку чи тихій заводі річки, де вода добре прогрівається, закликають самиць. За теплої погоди таких „унк” лунає 18-20 на хвилину. Коли ж до цього соло приєднується другий голос, співак на мить змовкне, і спробує гармонійно вторити йому, але не в унісон.

Ікру кумки відкладають протягом всього літа. Загальна ж кількість відкладених ікринок рідко перевищує 300. При температурі води 16-21 градус пуголовки з'являються через 9-10 діб і мають довжину 3,5-5 міліметрів. Через 3-4 тижні вони виростають до 33-48 міліметрів. За деякими даними пуголовки кумок – хижакі, але залюбки живляться і трупами тварин.

На шкірі кумки мають залози з отрутою, тому до рук її краще не брати. І ці тварини попереджають про свою неістівність, перекидаючись червоно-чорним червом догори або у випадку небезпеки стають у таку позу, щоб добре було видно забарвлення черевця. Коли ці земноводні налякані, вони немов піною покриваються отруйними виділеннями. Ця речовина настільки отруйна, що траплялися випадки, коли привезені з експедиції в одній банці з кумками тритонів і гостроморді жаби, гинули через кілька годин. Та ця отруйна речовина не завжди рятує цих тварин: вони стають здобиччю тритонів, які поїдають її ікру, щук, вузів, гадюк та квакш. Та найбільші вороги кумок чаплі, лелеки, чайки, ворони, сороки, видри, єнотовидні собаки, лисиці, горностаї, їжаки і борсуки.

Кумка червоночерева занесена до Міжнародної Червоної книги.

РОПУХА ЗЕЛЕНА

Максимальна довжина тіла 14 см.
Харчується наземними безхребетними, що повільно повзають.
Зрілості досягає у 1-2 роки.
У неволі живе до 35 років.

РОПУХА ЗЕЛЕНА (*Bufo viridis*) зустрічається на всій території Хмельниччини – і на ланах та суходільних луках, і на пасовищах та у хвойно-широколистяних лісах. Навесні ж трапляється вона і у водно-болотяних місцях.

Ропуха зелена – середніх розмірів тварина – має довжину тіла до 10 сантиметрів. Вона відрізняється від інших представників безхвостих земноводних тим, що шкіра у неї горбкувата, бородавчаста, здається жовто-коричневою з великими зелено-сірими неправильної форми плямами.

Голова у цієї тварини відносно велика і плавно переходить у тулуб. Очі вип'ячені, зіниці горизонтальні. У роті язик без вирізки, зубів немає.

Ропуха зелена видає себе своєрідним і неповторним співом: «ірр-р, ірр-р». Найбільш активна у присмеркові та нічні години. Співає вона, сидячи на землі або в глибині нори. Пісня її не дуже голосна, але мелодійна. У ропух немає ребер, вони вдихають повітря завдяки ніжним стінкам ротової порожнини, точніше – підщелепним м'язом. Коли повітря під дією черевної мускулатури виштовхується з легенів, воно проходить через голосову щілину, і голосові зв'язки знову вібрують, адже ропухи подають свої сигнали саме при видиху.

Живиться ропуха зелена різноманітними комахами, павуками та слимаками. Особливо активне полювання спостерігається увечері та вночі. Пасивно ця тварина стає у холодну погоду і вранці.

Із зимової схованки ропуха зелена виходить у кінці березня - на початку квітня. Через певний час вона перебирається до ставків, озер, стариць, тихих заводей річок для розмноження. Після невиразного шлюбного обряду, самиці відкладають ікру у вигляді двох довгих слизових шнурів, у яких ікринки розміщені рядами. Такі шнури мають товщину до 5-6 міліметрів і прикріплюються до водяних рослин. У такій кладці може бути від 1200 до 12 000 ікринок: кількість їх залежить від розміру, маси та віку самиці. Через 2-3 дні вилуплюються маленькі, на вигляд чорні пуголовки, які через два місяці перетворюються на молодих ропух.

Вдень ропуха зелена, зазвичай, перебуває в різних схованках і тільки, коли зайде сонце, виходить на полювання. Задні кінцівки дещо коротші, ніж у інших видів безхвостих земноводних. Тому ці тварини погано стрибають і частіше всього пересуваються, плазуючи. Від своїх ворогів намагаються рятуватися за допомогою отруйного секрету привушних залоз.

Восени, перед зимовою сплячкою, вони споживають переважно черв'яків, слимаків, комах і їх личинки. Знищуючи велику кількість шкідливих безхребетних, ці тварини регулюють чисельність шкідників городів, ланів, садів і лісів. Та, на жаль, ропуха зелена дуже часто потрапляє у немилість до людини, через незнання біології цієї тварини.

РОПУХА СІРА

Максимальна довжина тіла 20 см.
Харчується наземними безхребетними.
Зрілості досягає у 1-2 роки.
У неволі живе до 40 років.

РОПУХА СІРА (Bufo bufo) веде нічний спосіб життя, вдень ховається у вологих місцях. На Хмельниччині її можна зустріти практично всюди: на полях, суходільних луках, пасовищах, у хвойно-широколистяних лісах, а також поблизу водойм та на болотистих ділянках.

ЖАБА-МУТАНТ

У США дівчинка знайшла жабу з 5 лапами і 23 пальцями. Три лапки жаби нормальні, а з четвертої росте ще одна з трьома пальцями.

9-річна Кора Праська і її друг знайшли дивну жабу в південно-східній частині Міннесоти.

Знахідка була відправлена до наукового центру Quarry Hill, де жабу вивчать фахівці.

“Подібні мутації не повинні траплятися”, – заявив Грег Мінсон з Quarry Hill. Він відзначив, що інші 27 жаб, яких знайшла дівчинка, були абсолютно нормальними.

За словами фахівця, тварини і ссавці особливо чутливі до забруднення навколишнього середовища.

Отже жаба-мутант, судячи з усього, свідчить про екологічні проблеми в регіоні.

**НАЙБІЛЬША
ЖАБА** – голіаф
(*Rana* або *Conraua
goliath*), мешкає в
Західній Африці.
У 1960 року була
спіймана самиця,
яка важила 3 кг
306 г.

Довжина її тіла
складала 34 см,
а з урахуванням
втягнутих ніг –
81,5 см. Спіймана
в квітні 1989 року
в річці Санага,
Камерун, жаба
важила 3,66 кг.

ЖИВУТЬ В ДОЛИНІ СМЕРТІ

У Долині смерті,
найсухішому і
найсекотнішому
місці на земній
кулі, живе понад
15 види птахів,
40 видів ссавців,
44 види плазунів,
12 видів амфібій,
13 видів риб і 545
видів рослин.

Ця тварина має довжину тіла до 15 сантиметрів, але трапляються і 17-сантиметрові екземпляри. У родині ж ропухових є види, які сягають у довжину і до 30 сантиметрів, а іноді й більше. Ропуха сіра має буро-сіре забарвлення тіла, яке дещо світліше на череві. Голова велика, очі випучені, зіниця горизонтальна, язик без вирізки, зубів немає, шкіра горбкувата, бородавчата. Секрет привушних залоз у цих тварин отруйний, передні та задні кінцівки розміщуються збоку тіла та видаються дещо коротшими, ніж в інших видів жаб. Ропуха сіра може стрибати і повільно ходити. Її рухливість залежить значною мірою від температури середовища, часу доби та пори року. Ця жаба найбільш активна влітку вночі. А ще під час слабкого дощу, який більше нагадує мряку. У таку погоду ропуха сіра може бути досить активною і серед дня, полюючи на різноманітних комах, павуків і слимаків.

На зимівлю ропуха сіра починає влаштовуватися у жовтні. Зимує, як правило, у ямах, під купами листя і під колодами. У деяких літературних джерелах стверджується, що жаби можуть жити у неволі до 40 років, але в природі ці тварини, як правило, доживають лише до 8 років.

Із зимових схованок ропуха сіра виходить у березні. І відразу ж перебирається до найближчих водойм для розмноження. Після парування, самиці відкладають ікру у вигляді двох довгих слизових шнурів завтовшки з олівця, де ікринки розміщені рядами. Ці шнури і намотуються на різноманітні підводні рослини. У такій кладці може бути від 1200 до 12000 ікринок. Кількість ікринок залежить від довжини, маси і віку самиць. Через 2-3 тижні вилуплюються маленькі чорні пуголовки, які, перетворившись приблизно через два місяці на молодих ропух, покидають водойму і починають сухопутне життя.

Ропуха сіра видає себе ніжним стогнучим голосом, коли «співає»: «оек-оек-оек...». Цим своєрідним «співом» вони захищають свою територію, не даючи суперникам на ній поселитись. Коли ропуху сіру перенести на значну відстань від її природного ареалу, то вона себе почуває пригнічено і перестає на довгий час «співати».

Якщо ж узяти ропуху сіру до рук, то вона неначе пихкає, а стінки її тіла вібрують. Частота подібних коливань складає від 5 до 100 герц.

Ці земноводні знищують дуже багато різноманітних шкідників сільського і лісового господарства, приносячи тим самим користь людині. Отож ропуху сіру на оброблювальних угіддях, суходільних луках і пасовищах варто охороняти.

ТРИТОН ГРЕБІНЧАСТИЙ

Максимальна
довжина тіла 18 см.
Харчується
водяними жуками-
плавунцями,
моллюсками,
личинками комарів,
ікרוю земноводних
і риб.
Зрілості досягає
у 2-3 роки.

ТРИТОН ГРЕБІНЧАСТИЙ (*Triturus cristatus*) від тритона звичайного відрізняється більшими розмірами. При середній довжині тіла 14-15 сантиметрів, окремі особини сягають і 18 сантиметрів. Забарвлення його темніше: на спи-

ні – коричнево-чорне або чорне, на черевці – помаранчеве з чорними плямами. Шкіра грубозерниста. Гребінь самця в період розмноження, на відміну від тритона звичайного, зубчатий і уривається біля основи хвоста. З боків хвоста у самців, що «одягли» шлюбне вбрання, з'являється голубувато-біла смуга. Самиці досить часто мають тонку жовту лінію уздовж спини, але гребеня в них не буває.

У тритона гребінчастого добре розвинена мережа капілярних судин шкіри, що виконують дихальну функцію. Довжина капілярів шкіри складає у цього виду 73,7 відсотка від загальної довжини капілярів всієї дихальної поверхні – легенів, ротової порожнини, шкіри. Поширений, як і тритон звичайний, у лісах, парках, чагарниках. Зустрічається також у широких річкових долинах, виживає і на відкритих просторах.

Весну і початок літа проводить у водоймищах, переселяючись з середини червня на сушу. Перевагу віддає невеликим лісовим озерам, старицям, ставкам, ямам з водою, осоковим і торф'яним болотам, канавам. Покинувши водоймище, гребінчасті тритони ховаються вдень у трухлявих пенях, під корою дерев, що впали, у ямах з піском і опалим листям, у норах гризунів, підземних ходах кротів. У воді активний як вдень, так і вночі. На суші активний лише вночі. Гребінчастий тритон на Хмельниччині не буває особливо численним. Його, як правило, у 4-6 разів менше, ніж звичайного. Тільки на півночі області, де умови для нього найсприятливіші, його чисельність дещо вища.

У воді гребінчасті тритони харчуються водяними жуками-плавунцями, молюсками, личинками комарів, водяних клопів, бабок, ікром земноводних і риб, дрібних ракоподібних, пуголовками. На суші годуються мало. До однієї третини тритонів, спійманих на суші, мають порожні шлунки.

На зимівлю залягають пізно – нерідко можна знайти їх ще на початку листопада. Це найстійкіший до низьких температур європейський вид земноводних, що не втрачає рухливості навіть при температурі близькій до нуля градусів.

Зимують гребінчасті тритони там же, де і звичайні: під товстим моховим покривом, в трухлявих пнях, кореневих ходах, норах гризунів і кротів, у ямах з піском, підвалах і льохах. Іноді в одному місці збирається по декілька десятків тварин, але частіше вони зимують невеликими групами. Відмічені зимівлі в незамерзаючих струмках з джерелами.

Весною тритони з'являються найчастіше у квітні, коли температура повітря прогрівается до 9-10 градусів тепла, а температура води – до 6 градусів. З місць зимівлі тритони гребінчасті вирушають у водоймища частіше разом із тритонами звичайними, але вибирають там глибші місця. Якщо поблизу є два водоймища, одне з яких глибше і більше, то тритон гребінчастий віддає перевагу саме йому. Через 3-10 днів після приходу у водоймище тритони приступають до розмноження. Після шлюбних ігор самці відкладають сперматофори, прикріплюючи їх до дна або підводних предметів і рослинних решток. Самиця, схоплюючи сперматофор клоакою, відкладає від 80 до 600, частіше близько 150-200 яєць, прикріплюючи їх поодиночі або короткими ланцюжками з 2-3 яєць з нижньої сторони листочків чи гілок, що плавають у воді. Ікринки в оболонках дещо витягнуті: ширина їх 2,0-2,5, довжина – 4,0-4,5 міліметра. Личинка викльовується з яйця через 13-15 днів, маючи довжину 9-10 міліметрів. У неї добре видно зачаткові передні кінцівки, оточений плавальною перетинкою хвіст, а з боків голови – перисті зябра і парні довгі вирости – балансири.

Перші години життя личинки малорухливі і висять на підводних предметах або рослинах. До кінця другого дня у них проривається рот, і вони починають активно плавати і живитися. Приблизно через три тижні у личинки розвиваються задні кінцівки. Розвиток личинок гребінчастого три-

СПІЛКУЮТЬСЯ І В УЛЬТРА- ЗВУКОВОМУ ДІАПАЗОНІ

Жаби рідкісного виду *Amolops tormotus* використовують ультразвук для спілкування, що допомагає їм подолати шум водоспадів, у яких вони мешкають. Ці жаби є перший знайдений вид, що використовує ультрависокі частоти, нечутні людським вухом.

До таких видів належать кажани, дельфіни і невелика кількість гризунів.

Група американських і китайських учених на чолі з професором Альбертом Фенгом з Університету Ілінойса, США, виявила самця жаби, що видає звуки, схожі на пташиний спів. Їх максимальна частота досягала 128 кілогерц.

**НАЙКРАЩИЙ
СТРИБУН**

Чемпіоном у стрибках в довжину серед жаб є південно-африканська жаба *Megalixalus leptosomus*. Маючи довжину тулуба всього 5 см, вона здатна стрибати на 10 м.

**НАЙБІЛЬША
АМФІБІЯ**

Довжина тіла амфібій іноді сягає 1,5 метра. Саме до таких розмірів виростають велетенські саламандри. Максимальна довжина плямистої саламандри – 0,25 метра. Велетенська жаба має тіло, що сягає 0,4 метра у довжину.

тона продовжується близько 90 днів, а метаморфози закінчуються, коли тварина має загальну довжину від 40 до 60 міліметрів. У деяких випадках перетворення може затримуватися, і личинки зимують, метаморфозуючись наступного року при довжині 75-90 міліметрів. Статевозрілими стають на третій рік.

Ворогів у гребінчастого тритона мало, адже його шкірні виділення дуже отруйні. Зрідка він стає здобиччю вужів, лелек і чапель. У неволі живе 10-12 років.

ТРИТОН ЗВИЧАЙНИЙ

Максимальна довжина тіла 8-11 см.
Харчується личинками комарів, дафніями, циклопами, ікромі риб і жаб, дощовими черв'яками, мокрицями.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ТРИТОН ЗВИЧАЙНИЙ (*Triturus vulgaris*) на Хмельниччині зустрічається у лісах, ярах, озерах, ставках, струмках, садах, на луках і в бологах. Одного разу довелось побачити кілька тритонів у струмку, що протікає у мікрорайоні обласного центру Дубове.

Тритони більшу частину року перебувають на суші, перебираючись до водойм лише з квітня по червень. Але чому їх ніколи не вдається побачити на суходолі? Відповідь доволі проста: тому що, на відміну від води, де тритони активні майже цілодобово, на суходолі вони покидають свої схованки лише вночі та дуже рідко вдень після тривалого дощу за суцільної хмарності. І до того ж тритони вибирають, як правило, глухі, затемнені, вологі місця.

Довжина тіла тритона може складати 11 сантиметрів, з яких приблизно половина припадає на хвіст. Зверху ця тварина оливково-бурого кольору, а низ жовтуватий, з дрібними темними плямами. На голові – повздовжні темні стрічки. Голова – сплюснена, з невеликим ротом, парою ніздрів і великими очима – добре виділяється на фоні тулуба. У тритона передні кінцівки чотирипалі, а задні – п'ятипалі. У воді тритони живляться личинками комарів, дафніями, циклопами, ікромі риб і жаб. На суші поїдають дощових черв'яків, багатоніжок, мокриць, павуків, комах і їх личинок.

Коли тритон звичайний вибирає собі пару – самичку, то декілька разів виходить їй назустріч, загороджує дорогу, а після цього веде її за собою. Збуджений, плаває у воді, а за ним невідступно слідує самичка. У цей час на його тілі з'являють яскраві перламутрові плями, а гребінь особливо припіднятий. Вибравши місце, вони опускаються на дно. Самець виділяє сперматофори на стебла рослин, а самка клоакою піднімає один із них: так відбувається зачаття.

Згодом самиця відкладає невеликі яйця, приклеюючи їх до підводних рослин. Якщо температура води досить висока, то вже через 20 днів з'являються личинки довжиною до 6 міліметрів. Личинки тритона мають хвіст, зачатки

кінцівок, але не мають рота. Лише через добу в них прорізується рот, відкриваються зяброві щілини, розвиваються зовнішні зябра, які нагадують гілочки пальми. З цього часу личинка тритона починає активно полювати на личинок комарів і дрібних ракоподібних. Згодом у неї з'являються передні та задні кінцівки, а вже через два місяці личинка повністю перетворюється на молодого тритона довжиною до 4 сантиметрів.

Молоді тритони покидають водойму та виходять на суходіл. Але в цей час тритони дуже вразливі – на них полюють чаплі, вужі та лисиці. А тритони протиставляють своїм ворогам спритність, отруйність шкіри, дивовижну здатність до регенерації, адже вони можуть відновлювати шляхом регенерації не лише пальці й хвіст, але й цілі кінцівки, щелепи і навіть очі.

З першими приморозками тритони починають масово шукати покинуті нори, зариваються в купи листя і там в стані анабіозу перебувають до весни.

ЧАСНИЧНИЦЯ

Максимальна довжина тіла 7-8 см.
Харчується дрібними наземними безхребетними.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ЧАСНИЧНИЦЯ (*Pelobates fuscus*) живе переважно на відкритих місцях, уникає заростей. На Хмельниччині вона найчастіше зустрічається на ланах, суходільних луках і пасовищах. Рідше – у скельно-товтровою зооценозі. Майже не трапляється в хвойно-широколистяних лісах. Під час розмноження можна побачити часничницю біля водойм і боліт.

Це невелика земноводна тварина, яка має довжину тіла від 6 до 8 сантиметрів. Спина у неї сіра з темними округлими плямами, черевце – білувате. Її характерний запах схожий на запах часнику. Тому тварина отримала таку назву. Цікаво, що деякі популяції часничниць можуть мати жовто-буре з темними плямами забарвлення тіла.

Характерним для неї є те, що вона часто на день закопується в землю. Веде переважно нічний спосіб життя, полюючи у цей час на дрібних наземних безхребетних. У поведінці часничниці цікавим є ще й те, що вона, наче кріт, риє собі нори. Але робить це не передніми, а задніми кінцівками, на яких є ороговілі мозолі, які й полегшують їй роботу.

Із зимової схованки виходить у березні. Коли на болотах і відмілинах прогріється вода, настає час парування часничниць. Самці і самиці збираються на великих і малих водоймах і паруються під водою. Ікру самиця відкладає у вигляді товстого слизового шнура з безладно розміщеними ікринками, який

СКІЛЬКИ ЇХ?

Нині описано близько 5625 видів амфібій, з яких 4937 видів відносяться до безхвостих Anura (жаби), 520 – до хвостатих Caudata (тритони і саламандри), і 168 – черв'яги (Gymnophiona).

Та популяції понад 200 види амфібій значно скоротили свою чисельність. 32 види повністю зникли. Серед головних причин – деградація місць проживання та екологічні проблеми. Потеплення клімату і загибель в результаті інфекційних хвороб – ще одна причина.

КОБРА ЗДОХЛА, ВКУСИВШИ СВЯЩЕНИКА

Змія, що покусала в Індії священика-служителя, здохла, тоді як сам він вижив і дякує за це господу Шиву. «Бог Шива врятував мене», — сказав укушений. Інцидент відбувся в храмі віддаленого села індійського штату Джаркханд. Трапилося це в ту мить, коли священик поїв молоком півтораметрову королівську кобру у будівлі храму. Проте відразу ж після укусу змія почала плюватися кров'ю і померла. Мертву змію відвезли до ветеринара, який не знайшов на трупі плазуна яких-небудь фізичних пошкоджень. Цей випадок є унікальним, бо вкушені королівськими кобрами люди зазвичай помирають.

прикріплює до водяних рослин. Через тиждень з ікри з'являються пуголовки, які через 110-120 днів перетворюються на жаб. Цікавим є те, що пуголовки у цих тварин велетенські, близько 10 сантиметрів завдовжки, хоча молоді мають довжину лише 3-3,5 сантиметра. Статевозрілими часничиці стають на третьому році життя. Дорослі тварини видають себе «співом», який інколи у тиху погоду лунає під вечір: «тук-тук-тук», «тук-тук-тук».

Якщо потурбувати часничицю, то вона щосили роздуває легені і таким чином збільшує розмір тіла, та набуває погрозового вигляду, відлякуючи нападника. Та це не завжди їй допомагає, бо вужі, гадюки, деякі птахи і навіть ссавці, які добре вивчили її поведінку під час захисту, без остраху живляться нею. Часничиця цінна тим, що знищує значну кількість комах і їх личинок, регулює чисельність різних комах-шкідників і шкідливих наземних молюсків, захищаючи урожаї на полях, городах, у садках. Саме тому ці тварини заслуговують на охорону та захист.

На Хмельниччині на зимівлю часничиця ховається, закопуючись у землю. Відбувається це в залежності від кліматичних умов, розпочинаючи з кінця вересня і до середини жовтня.

ВЕРЕТІЛЬНИЦЯ

Максимальна довжина тіла 60 см.
Водиться на ланах, суходільних луках і пасовищах.
Харчується дощовими черв'яками, слимаками, гусінню.
Живе до 50 років.

ВЕРЕТІЛЬНИЦЯ (*Anguis fragilis*) на Хмельниччині зустрічається переважно у скельно-товтровому зооценозі, хвойно-широколистяних лісах і дуже рідко у водно-болотній місцевості, як правило, у вересових пустирях, які підходять до водойм. Вона веде потайний спосіб життя, частіше всього ховається в опалому листі, під гілками або камінням. Веретільниця не водиться на ланах, суходільних луках і пасовищах. Загалом же вона на теренах нашого краю є малочисельним видом.

Веретільниця належить до роду безногих ящірок. Її змієвидне тіло має довжину до 50 сантиметрів, але зустрічаються у природі окремі екземпляри, які сягають і 60 сантиметрів. Коли розглядаєш тварину, то добре видно, що її тіло вкрите гладенькою лускою, голова не відмежована від тулуба. Хвіст закінчується тупо і дуже легко відділяється від тулуба. Саме ця особливість тварини дала їй своєрідну назву – веретільниця або ламка.

Найбільш активно ця тварина полює увечері та до третьої години ночі. На світанку та вранці вона, як правило, відпочиває десь у схованці. Близько десятої-одинадцятої години веретільниця виходить на відкриті ділянки, гри-

ється на сонці, відпочиває. Особливо полюбляє місця з піщаним ґрунтом та поверхню землі з кристалічними породами – гранітом, гранітогнейсами. Веретільниця залюбки споживає дощових черв'яків, слимаків, гусінь та інших дрібних малорухливих безхребетних.

Веретільниця розмножується шляхом яйцеживородіння: коли яйце затримується у статевій системі самиці до моменту виходу малят. На Хмельниччині розмноження веретільниць розпочинається наприкінці серпня або на початку вересня. Самиці народжують переважно від 8 до 12, але іноді й до 25 малят. Трапляється і так, що самиці відкладають яйця, які вкриті напівпрозорою шкірястою оболонкою. З них одразу ж вилуплюються малюки з жовтими спинами і червоною повздовжньою лінією посередині тіла. Молоді веретільниці зверху сріблясто-сірі, з двома вузькими повздовжніми смугами. Серед молоді цього виду зрідка трапляються альбіноси, які мають червоні очі та біле з рожевим відтінком тіло.

Цікаво, що веретільниці досить добре звикають до людини. Відомі випадки, коли тварини у тераріумі доживали до 35 років, а за деякими джерелами навіть до 50 років.

У наших лісах, Товтрах веретільниця починає ховатися на зимівлю у жовтні. Ця тварина на Хмельниччині потребує охорони, адже вона знищує багато шкідливих комах, а сама входить до ланцюгів живлення інших видів тварин. Бажано у тих місцях, де щільність її більш-менш висока створити природоохоронні території – заповідники.

ВУЖ ВОДЯНИЙ

Максимальна довжина тіла 1,3 м.
Харчується рибою, жабами, пуголовками, жуками, гризунами, комахами.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ВУЖ ВОДЯНИЙ (*Natrix tessellata*) протягом всього життя пов'язаний з водоймами. Заселяє він не лише прісні, але й сильно засолені води. Ця тварина чудово плаває, вправно долає стрімкі течії гірських потоків, і може тривалий час перебувати під водою.

Його дуже легко відрізнити від звичайного: забарвлення спини у нього оливкового, оливково-сірого, оливково-зеленого або бурого кольору з темними, розташованими в більш-менш шаховому порядку, смугами. На задній частині голови плазуна часто буває темна пляма, що формою нагадує латинську букву V, повернену гострим кутом до голови. Черево від жовтого до червоного кольору, поцятковане прямокутними плямами. Зрідка зустрічаються екземпляри зовсім позбавлені темного малюнка на тілі. Найкрупніші особини бувають до 130 сантиметрів у довжину.

ПРИРОДНИЙ ЗАХИСТ ВІД ТОКСИНІВ

Їжак у сорок п'ять разів легше переносить зміїні укуси, ніж морська свинка, яка вже через дві-три хвилини вмирає від дози отрути гадюки, не смертельної для їжака. Але все-таки до отрути їжак чутливий. Смертельна доза для їжака – одна десята грама кантарідину (cantharidin) – здатна погубити двадцять людей. Трапляється, що гадюка кусає його в ніс і він іноді може загинути від укусу, але частіше все закінчується благополучно – ніс, розпухнувши, поболить трохи і заживе. Ще одна особливість їжаків – вони тривалий час можуть обходитися без води і їжі.

ОДЕРЖУЮТЬ ОТРУТУ ВІД СВОЇХ ЖЕРТВ

Отруйні змії *Rhabdophis tigrinus* здатні збирати і накопичувати в своєму організмі отруту інших істот. Це відкриття зробили вчені з університету Вірджинії під керівництвом Дебори Хатчинсон. Ці змії не виробляють отруту самі, а одержують її від своїх жертв, накопичуючи її згодом в своїх отруйних залозах. Раціон *R. tigrinus* дуже широкий і включає, зокрема, отруйних жаб, шкіра яких виділяє захисні речовини буфадієноліди. Цікаво, що, за даними іншого дослідження, отруйні жаби одержують свою отруту від з'їдених мурашок. Таке часто буває в живій природі, проте випадки, коли одна хижа хребетна тварина «краде» отруту в іншій хребетній, досить рідкісні.

Водяні вужі теплолюбні. Мешкають вони від Південно-Західної Франції до Центральної Азії. Зустрічається і у степах України, в Криму, на Кавказі і Казахстані. Особливо багато цих плазунів на морському узбережжі Апшеронського півострова.

Пристиницею для водяних вужів слугують пустоти під каменями, нори гризунів, сухе сіно, купи очерету. Разом із сіном водяних вужів часто завозять до сіл. У воді активні у світлий час доби, особливо вранці і ввечері. А на ніч виходять з води на берег. Доки не пригріло сонце, вужі малорухливі. У вранішні і вечірні години вужі люблять погрітися на сонці.

На Хмельниччині парування цих тварин відбувається у квітні-травні. Протягом червня-липня самиці відкладають за раз від 6 до 23 яєць, а в серпні з'являються вуженята. Зимують вужі невеликими групами в тріщинах, норах гризунів, пустотах. Іноді у зручному для зимівлі місці збирається до кількох сотень особин.

Зазвичай водяні вужі із року в рік займають одне й теж місце, яке змінюють дуже неохоче. З настанням теплих весняних днів вужі починають виповзати із схованок і годинами гріються на сонці. Увечері ж вони ховаються у норах.

Живляться в основному рибою. Впоратися з великою здобиччю вужу непросто. Але цупко стиснувши рибину і піднявши її над водою, вуж прямує до берега. Там він ковтає здобич з голови. Крім риби, їжею слугують і жаби та пуголовки. Іноколи вужі ловлять навіть дрібних пташок.

ВУЖ ЗВИЧАЙНИЙ

Максимальна
довжина тіла
1,5 м.
Харчується жабами,
пуголовками,
гризунами,
птахами,
жуками,
комахами.
Зрілості досягає
у 2-3 роки.

ВУЖ ЗВИЧАЙНИЙ (*Natrix natrix*) на території Хмельницької області трапляється переважно у хвойно-широколистяних лісах та скельно-товтровому зооценозі. Але ця тварина зустрічається і на ланах, суходільних луках, пасовищах у водно-болотяних місцях. Люблять вужі звичайні схили горбів на краю боліт, там, де біля води росте вільшина. Вуж добре плаває й пірнає. Коли ця тварина пливе, то можна побачити зигзагоподібні рухи тіла та припідняту над водою голову. Якщо вужа налякати, він пірнає у воду і може пробути там до 10 хвилин, а іноколи й довше.

Вуж звичайний – тварина не отруйна. Він має циліндричне тіло завдовжки до 1 метра (іноколи до 1,2-1,5 метра) та товщиною до 2,5-3 сантиметрів, на якому чітко виділяється голова, тулуб і хвіст. Ззаду голови є дві яскраві

оранжеві або жовті плями. У деяких популяцій вужа звичайного плями можуть бути білуватими, а в окремих випадках, трапляється, що вони й зовсім відсутні. Все тіло цього плазуна вкрите лускою. Вона не скрізь однакова: на череві луска широка, велика та розташована в один ряд, а на хвості – у два. На спині луска дрібна, довгаста і розміщена ніби у декілька рядів. На голові є рогові щитки. Колір тіла видається сірим або буровато-сірим. Але деякі особини мають майже чорний колір, іноді з темним візерунком. Низ тіла виключно сіруватий, з чорними плямами. Цікаво, що вуж звичайний немає повік, око вкрите прозорою роговою оболонкою, яка навіть знімається під час линяння тварини. Це відбувається одразу після зимової сплячки, коли тварина виходить із нори. Вуж скидає з себе, наче панчошу, всю луску від губів і до кінчика хвоста.

Рухається ця тварина завдяки тому, що постійно згинає своє тіло і різко розпрямляє його. Вуж створює своєрідний тиск на поверхню ґрунту та відштовхується від нього. Сприяє руху луска, яка розміщується на череві тварини, якщо тіло рухається вперед, то луска наче ковзає, а коли назад проявляється своєрідна жорсткість.

Живиться вуж звичайний переважно жабами, пуголовками, тритонами, дрібними гризунами, рибою, ящірками, птахами, їх яйцями та пташенятами, іноді й комахами. Спостерігається така закономірність – чим більший вуж, тим крупнішу здобич він вживає.

Вуж звичайний – хижак денний, він для споживання здобичі використовує особливу будову щелепного апарату – він у нього еластичний з рухливими щелепними суглобами. Така будова щелепного апарату дозволяє широко розкривати рота та ковтати велику здобич. До того ж у цієї тварини добре розвинені зуби, слинні залози, що також сприяє ковтанню їжі цілком.

Вуж звичайний прокидається від зимової сплячки у квітні. А невдовзі після пробудження починає парування. Декілька тварин, як правило, одна або дві самиці і до десяти самців збираються разом, тісно переплітаються, утворюючи, наче, живий клубок, в якому самці запліднюють самиць. У народі така поведінка цих тварин отримала назву «весілля гадюк». Хоча насправді це «весілля вужів», і люди, які бачать його вперше, лякаються даремно. Зазвичай, у червні самиці відкладають у вологих, темних і безпечних місцях від 6 до 20 вкритих шкірястою шкарлупою яєць. Частіше всього для цього слугує купа перегною або торішнього листя, а в лісі повалені дерева. Особливо великі самиці можуть відкладати й до 33 яєць.

Трапляється інколи й так, що в одне місце або поруч відкладають яйця декілька самиць. Яйця в цих тварин овально-довгасті, білого кольору. Їх довжина становить від 1,5 до 2 сантиметрів. Така відмінність у розмірах пояснюється віком самиці – чим самиця старша, тим яйця більші і навпаки. Через місяць-півтора вилуплюються 10-13-сантиметрові вуженята. Термін вилуплення значною мірою залежить від умов інкубації. Молодь, харчуючись переважно різноманітними комахами і пуголовками, швидко росте. Під час небезпеки вужі намагаються заховатися, а інколи, тікаючи від хижака, навіть відригують їжу, яка ще не встигла переваритися, щоб забезпечити легкий і швидкий рух. Коли вуж звичайний захищається, він шипить, робить рухи вперед головою, трапляється, що виприскує екскременти з неприємним запахом. Але, як не дивно, цього не дуже бояться природні вороги вужа звичайного – лелека білий, лелека чорний, чапля, лисиця, видра, куниця і навіть снотовидний собака.

На Хмельниччині вуж звичайний залягає на зимову сплячку пізно восени. Зимує він у норах.

ПОЦІЛУВАВ

19 КОБР

Заклинатель змій з Таїланду Кхум Чаїбудді поцілував 19 королівських кобр на очах у здивованої публіки. Кхум увійшов до тераріуму з отруйними плазунами і по черзі поцілував кожну змію. Захоплює видовище проходило під пильним наглядом інших заклинателів змій, готових прийти на допомогу своєму колезі в тому випадку, якщо яка-небудь з кобр не правильно зрозуміла б наміри Кхум Чаїбудді. Поряд чергувала і бригада лікарів з протиотрутою наготові, але все обійшлося вдало. Попередній світовий рекорд був встановлений американцем, який поцілував 11 отруйних змій.

ПОМЕРЛА НАЙСТАРІША ЧЕРЕПАХА

В Австралійському зоопарку померла 175-річна черепаха Марієтта. За словами старшого ветеринара зоопарку Джона Хенгара, це трапилося після нетривалого захворювання в результаті серцевої недостатності. Марієтта цікава тим, що її колись вивчав всесвітньо відомий натураліст Чарльз Дарвін. Останнім часом вага черепахи складала 150 кілограмів, а розмір тіла – з невеликий обідній стіл. Обслуговуючий персонал стверджує, що стати довгожителем черепасі допомогло спокійне, позбавлене стресів життя.

ГАДЮКА ЗВИЧАЙНА

Отруйна. Укус не смертельний. Максимальна довжина тіла до 1 м. Харчується дрібними гризунами, ящірками, жабами, великими комахами. Зрілості досягає у 2-3 роки.

ГАДЮКА ЗВИЧАЙНА (*Vipera berus*) зустрічається на території Хмельниччини тільки у зооценозах хвойно-широколистяних лісів. Ареал її поширення, в основному, знаходиться на півночі області: дуже рідко трапляється у центрі, а ще рідше – на півдні.

Гадюка звичайна, зазвичай, має довжину тіла до 50 сантиметрів. Проте зустрічаються окремі особини довжиною 60-80 сантиметрів. Тулуб товстий, хвіст короткий. Верх тіла бурий, коричневий, сірий, з чіткою темною зигзагоподібною повздовжньою смугою, яка, як правило, має вигляд ряду з'єднаних між собою ромбовидних плям. Голова у гадюки звичайної явно відмежована від тулуба, вкрита дрібними щітками, лускою. Очі з вертикальними зіницями. Для цих тварин характерні рухомі сполучення кісток лівої та правої частини щелеп, відсутність барабанної перетинки та рухомих повік. Хребет складається з великої кількості хребців, грудна клітка відсутня, що забезпечує надзвичайну гнучкість тіла. Відомі випадки, коли серед представників цього виду траплялися окремі особини з виключно чорним забарвленням, лише кінчик хвоста – жовтий.

Вдень гадюка звичайна перебуває у схованці або гріється десь у затишному місці. Вночі вона виходить на полювання. Рухається тихо, часто висовує з рота роздвоєний язик. Але для полювання у гадюки звичайної є чимало пристосувань, за допомогою яких вона вбиває свою здобич. Це отруйний плазун: передні зуби верхньої щелепи дещо більшого розміру зі своєрідними рівчачки, по яких стікає отрута. У гадюки звичайної отрута виробляється видозміненими слинними залозами.

За допомогою цієї отрути тварина вбиває здобич, яку потім ковтає цілком. На тілі гадюки звичайної добре видно, як всередині по травному тракту рухається впольована велика здобич. Цікаво, що отруйні зуби у стані спокою плазуна пригинаються до піднебіння, а під час укусу випинаються вперед.

Полює гадюка звичайна на Хмельниччині, в основному, на дрібних гризунів, ящірок, жаб та навіть на великих комах. При зустрічі з людиною гадюка тихо шипить, піднімає вверх голову та намагається, якщо людина не відходить, повільно втекти. Кусає людину лише тоді, коли вона не помітивши гадюку звичайну наступить на неї. Укус спричиняє хворобливий стан у людини, але в більшості випадків небезпеки для життя дорослої людини не становить: берегтись потрібно дітям.

Так, 14 серпня 2006 року близько 12 години на майданчику дитячого садка на вулиці академіка Герасимчука у Полонному гадюка звичайна вкусила двох вихованців. Одну із маленьких постраждалих було госпіталізовано до реанімаційного відділення обласної лікарні. Завідувач реанімаційним відділенням Олександр Дев'яткін повідомив, що дитина поступила у важко-

му стані. Інша дитина відбулася досить легко: загрози для її життя не було. Олександр Дев'яткін повідомив, що за 22 роки його лікувальної практики «це вже четвертий отакий випадок – попередній стався зо два роки тому». Досі гадюки кусали людей лише у лісах. І невідомо, як отруйна гадюка звичайна опинилася на майданчику дитячого садка у центрі Полонного...

У минулому для ліквідації наслідків укусу гадюки вище вкушеного місця тісно перетискали руку або ногу, робили надріз рани і припалювали це місце. Рекомендувалося також випити алкогольного напою. Та з погляду сучасної медицини, все це є не лише шкідливим, але й не результативним. Тому що всі ці заходи різко погіршують стан людини, яку вкусила гадюка. Тому саме така методика „лікування”, а не сам укус, іноді призводили до загибелі людини. Сучасна наука радить дещо інші заходи: потрібно забезпечити повну нерухомість кінцівки з укусом, поклавши постраждалого, накласти шину. А ще потрібно давати людині пити багато теплої рідини. Найкраще ж ввести протизміїнну сироватку, яка виготовляється з крові коней, які були імунізовані великими дозами отрути гадюк.

На Хмельниччині прокидається від зимової сплячки гадюка звичайна наприкінці березня. У цей час вона ліниво лежить та вигрівається на весняному сонці. Згодом самці для парування відшукують самиць. У серпні або вересні самиця народжує від 5 до 14, а іноді й 18 гадючат чи відкладає яйця, з яких відразу ж вилуплюється потомство. Взагалі для гадюки звичайної характерне розмноження шляхом яйцеживородіння.

Восени, переважно у жовтні і молоді, і старі гадюки починають ховатися на зимівлю, впадаючи у сплячку до теплих весняних днів. Гадюка звичайна входить в ланцюги живлення інших тварин, одночасно вона бере участь у регуляції чисельності популяцій гризунів. Вона не дає їм надмірно розмножуватись, сприяє певному природному балансу видів у природі. Тому цей вид на теренах області потребує охорони, адже на сьогодні він є малочисельним.

ГАДЮКА СТЕПОВА

Отруйна.
Укуси не смертельні.
Максимальна довжина тіла 60 см.
Харчується комахами, гризунами, ящірками.
Зрілості досягає у 2-3 роки.
Занесена до Червоної книги України.

ГАДЮКА СТЕПОВА (*Virepa ursini*) на Хмельниччині зустрічається переважно на півдні, де населяє чагарники, кам'яністи схили горбів, лугові заплави, надрічкові ліси, яри, балки та узбіччя доріг. Сільськогосподарських угідь уникає. Щільність розселення гадюки степової залежить від умов і нерівномірна за роками.

НЕБЕЗПЕЧНА ЯЩІРКА

Використання отрути загалом не характерне для ящірок. Проте яскраво забарвлена ящірка Жілатьє (*Helocotermia suspectum*), що мешкає в посушливих областях Мексики і південного заходу США таку властивість успішно використовує у добуванні їжі.

Вона досить велика – має тіло до 60 сантиметрів у довжину. Впиваючись зубами в жертву, ящірка вводить в ранку отруту, яка стікає по борозенках в зубах. Така будова зубів також унікальна, адже жодна з її близьких і далеких родичів таких зубів не має.

ХОВРАХИ СПІЛКУЮТЬСЯ... ЗІ ЗМІЯМИ

Гримучі змії – постійний ворог ховрахів. Змії шукають здобич за теплом, яке сприймають особливим органом, розташованим на морді. Ховрахи користуються цією чутливістю, щоб передати зміям повідомлення на тій же мові, яку ті здатні зрозуміти. Зіткнувшись з розлюченою гримучою змією каліфорнійські ховрахи піднімають хвости, щоб попередити змію про контратаку. Це перший випадок, коли тварини свідомо посилають сигнал за допомогою інфрачервоного випромінювання або тепла. Гризуни кидаються піском і розмахують хвостом, щоб залякати хижака. Тепловий сигнал повинен відволікати увагу змії від більш уразливого молодняка, або просто повідомляють про присутності дорослих особин.

Довжина тіла гадюки степової разом з головою не перевищує 57 сантиметрів. Проте в природі найчастіше зустрічаються особини не більші 45-48 сантиметрів. Самиці дещо більші за самців. На відміну від гадюки звичайної, у степової бічні краї морди загострені і дещо підняті над її верхньою частиною, а ніздрі прорізають нижні частини носових щитків. Зверху вона буро-сірого кольору з темною зигзагоподібною смугою уздовж хребта, іноді розбитою на окремі частини або плями. Боки тулуба в темних нерізких плямах. Дуже рідко зустрічаються чорні степові гадюки.

Після зими степові гадюки з'являються у різний час. Найчастіше змії вперше помічали тоді, коли температура піднімалася вище 5 градусів тепла. Трапляється, що у теплі дні виходять вони на поверхню і взимку. Мабуть, змії проводять всю холодну пору року у напівзаціпенінні, зібравшись у невеликі групи у норах гризунів, тріщинах у ґрунті, пустотах між камінням.

Парування у гадюк степових відбувається на початку або в середині квітня. Самці в цей час дуже активні, вони розшукують самиць і часто попадаються на очі. Біля самиці вони нерідко влаштовують шлюбні ігри, як і самці інших змії. Після парування самці посилено харчуються, а наситившись, як і самиці, довго лежать в місцях, що добре прогріваються. При цьому вагітні самки віддають перевагу відкритішим ділянкам, тому їх можна побачити у цей час частіше. Весною гадюки степові харчуються ящірками, які складають від 30 до 98 відсотків їх раціону.

У деяких місцях, при високій чисельності мишоподібних гризунів, вони ловлять полівок, хом'яків, мишей, а також відшуковують комах. Ловлять гадюки пташенят жайворонків, вівсянок і інших дрібних птахів. Нерідко вони лезять за ними і на дерева, заповзають у шпаківні і знищують пташенят шпаків, горобців, синиць, поїдаючи іноді і пташині яйця. Здобичю гадюки степової зрідка бувають і жаби. Молоді гадюки харчуються комахами і павукоподібними, рідше дрібними ящірками. Їжу вони перетравлюють протягом 2-4 діб.

Розмножуватися степові гадюки починають у 3-річному віці, при довжині тіла від 31 до 35 сантиметрів. Термін вагітності триває від 90 до 130 днів, але найчастіше близько 105-110 днів. З початку серпня до середини вересня самиці народжують від 3 до 16 дитинчат (найчастіше 5-6). Довжина новонароджених від 12 до 18 сантиметрів. Ймовірно, у гадюки степової, так само як і у звичайної, утворюється плацентарний зв'язок зародків зі стінками яйцепроводів матері. Незабаром після народження гадючата линяють. Дорослі линяють тричі на рік: у квітні-травні, липні-серпні, в кінці серпня - на початку вересня. Линяють змії при температурі не нижче 15 градусів і відносній вологості не нижче 35 відсотків. У здорових змії скидання старої шкіри займає близько 15 хвилин. Виснажені і хворі змії линяють довго, і цей процес нерідко виявляється для них згубним. Тривалість життя степових гадюк у природі не перевищує 7-8 років. Ворогів у степової гадюки багато: сови, шуліки, степові орли, луні, ворони, лелеки, борсуки, лисиці, тхори степові, їжаки.

Для людини укуси гадюки степової ще менш небезпечний, ніж укуси гадюки звичайної. Гадюка степова при зустрічі з людиною також прагне втекти і кидається у бік нападника тільки тоді, коли шлях до відступу відризаній. Випадки смертельних наслідків при укусі гадюки степової достовірно не відомі. Зрідка від її укусів гинуть лише коні і дрібна рогата худоба.

Гадюка степова занесена до Червоної книги України.

МІДЯНКА

Не отруйна.
Максимальна
довжина тіла 65 см.
Харчується ящірками,
пташенятами,
гризунами .
Зрілості досягає
у 2-3 роки.
Занесена до Червоної
книги України.

МІДЯНКА (*Coronella austriaca*) – неотруйний представник ряду Лускаті. Довжина її тулуба сягає 65 сантиметрів. Забарвлення спини варіюється від сірого, сіро-бурого і жовтувато-бурого до червоно-бурого і мідно-червоного. Червонуваті тони особливо властиві самцям. Уздовж спини в 2-4 поздовжні ряди тягнуться дрібні темні плями, які у деяких особин майже зливаються одна з одною і добре помітні, у інших же, навпаки, слабо виражені. На шиї є дві бурі або чорно-бурі смуги (або дві плями), що зливаються на потилиці. Голова зверху темна або з характерним малюнком з дугоподібної, вирізаної спереду смужки попереду очей і ламаної лінії, що проходить через надочномкові і лобові щитки. Від ніздрі через око і далі до вуха проходить вузька бура смуга. Нижня частина тіла сіра, синювато-сталева, бура, оранжево-бура, рожева або майже червона, з темними розмитими плямами або цятками.

Зустрічається найчастіше в сухій горбистій місцевості серед чагарників, на лісових узліссях, але може трапитися також і в суцільному лісі, на луках і навіть у степу. Притулками для мідянки служать покинуті нори гризунів, щілини під камінням, пустки в гнилих пеньках. Уникає сирих місць і дуже неохоче йде у воду.

Раціон мідянок складається переважно з ящірок, хоча зрідка вони можуть поїдати і дрібних ссавців, і пташенят, і дрібних змій, і комах. Дорослих ящірок мідянка душить, обвиваючи їх кільцями свого тіла так, що з клубка висовуються тільки голова і хвіст жертви. Придушивши здобич, змія поступово розпускає кільця свого тіла і починає її заковтувати з боку голови. З великими і сильними ящірками мідянці справитися вдається далеко не завжди і не одразу. Частіше, проте, перемагає змія, якій допомагає при цьому і отруйна для ящірок слина, що потрапляє в кров здобичі. Дрібних ящірок мідянки, особливо молоді особини, поїдають живцем, безпомилково схоплюючи їх за голову.

Вважається, що ці змії паруються навесні, незабаром після пробудження від зимової сплячки. Проте, за спостереженнями останніх років, зробленими у Франції, встановлено, парування може відбуватися і восени, причому сперматозоїди зберігаються в спеціальному сім'яприймальнику до весни, коли і відбувається запліднення яєць.

Мідянка належить до яйцеживородних змій: яйця її настільки затримуються в яйцепроводах матері, що молоді змії вилуплюються у момент відкладання яєць. А буває їх у однієї самиці від 2 до 15. З'являються вони в кінці серпня або на початку вересня. Довжина тіла новонароджених складає 13-15 сантиметрів. Характерною особливістю мідянки є її здатність скручувати тіло в щільну тугу грудку, усередині якої вона ховає голову. Часто, замість того, щоб врятуватися втечею, мідянка приймає цю позу і на будь-який дотик реагує ще більшим стисненням свого тіла. Потривожена, вона час від часу з коротким шипінням викидає передню третину тулуба у бік нападника. Спіймана змія нерідко люто кусається, причому особливо великі особини здатні прокусити шкіру до крові. Багато людей вважають цих нешкідливих

НАЙОТРУЙНІШІ ЗМІЇ

У морської отруйної змії, ластохвоста (*Hydrophis belcheri*), що мешкає в Тиморському морі біля рифу Ашмор, що поблизу північно-західних берегів Австралії, отрута має міотоксичну дію, яка є сильнішою, ніж отрута будь-якої із змій, що живуть на суші.

А найотруйнішою наземною змією є дрібнолускова парадемансія (*Oxyuranus microlepidotus*), що мешкає переважно в басейнах річок Дайамантіна і Куперс-крік в Австралії. Від одного екземпляра цієї змії було одержано стільки отрути, що вистачило б убити 250 000 мишей. Однак поки що не було ніяких повідомлень про потерпілих від цієї змії людей.

СПІВ ЖАБІВ

Спів жабів варіюється від щebetання на зразок пташиного до скреготу, квакання, хрокання і мукання.

Вважається, що транспортний шум може примусити самців австралійських жаб, охочих привернути партнерку для спаровування, квакати на вищих частотах.

Маленьким жабам при цьому видавати високі звуки складніше, тому їм важко знайти одне одного – їх «ква-ква» партнерка може почути в кращому разі на відстані трьох метрів. Тому деякі види жаб поступово пристосовуються до галасливих середовищ і «підвищують голос».

змій дуже отруйними, несправедливо переслідують і знищують. Насправді ж мідянки не отруйні і не становлять для людей ніякої небезпеки, хоча укуси її досить болючі.

Чисельність мідянки не лише на Хмельниччині, але й в Україні загалом не значна. Тому цей вид занесений до Червоної книги України і перебуває під охороною. Безглузде ж убивство цих тварин є адміністративним правопорушенням.

ЧЕРЕПАХА БОЛОТЯНА

Максимальна довжина тіла 25 см.
Харчується молюсками, ракоподібними, жабами, тритонами та дрібною рибою.
Зрілості досягає у 6-8 років.
Тривалість життя до 120 років.

ЧЕРЕПАХА БОЛОТЯНА (*Emys orbicularis*) має тіло, вкрите кістковим панцером, який складається зі спинного (карапакс) і черевного (пластрон) щитів. Зверху на панцирі є рогові платівки. Тіло темно-сірого майже чорного кольору з жовтими, або коричневими крапками неправильної форми. Довжина найбільших черепах становить 20-25 сантиметрів, а маса – 600-800 грамів. Зуби в цієї тварини відсутні – їхню функцію виконують рогові чохла щелеп, що мають гострі краї. Живиться вона молюсками, ракоподібними, жабами, тритонами та дрібною рибою. Під час полювання добре плаває й пірнає. Для схованок використовує неглибокі нори, які риє сама. Від зимової сплячки прокидається у квітні. І одразу ж після пробудження розпочинається період розмноження.

Щільність черепахи болотяної більша у тих місцях, де є стоячі або слабопроточні водойми – болота, озера, ставки, річкові затоки. На Хмельниччині ця тварина зустрічається дуже рідко і то у водно-болотяному зооценозі. Такі умови характерні для басейну Південного Бугу та Прип'яті, які мають низькі береги, повільну течію й заболочені заплави.

Статеві системи черепахи болотяної представлена у самців парними сім'яниками, а в самиць – яєчниками. Запліднення – внутрішнє: роль органів парування у самців виконують вирости стінки клоаки. Яйця самиця відкладає на сухих сонячних місцях, нерідко досить далеко від води, засипаючи ямку ґрунтом. Кладка складається з 9-16 білих овальних правильної форми яєць з твердою шкаралупою. Яйце у черепахи болотяної вкрите кількома оболонками, що захищають зародок від висихання, проникнення бактерій і грибків, механічних пошкоджень і забезпечує газообмін. До складу зовнішньої щільної оболонки яйця входить вапно. Цікаво, що у черепахи болотяної в яйці є білкова оболонка, яка забезпечує зародок водою.

З кінця травня і до кінця червня самиця робить по 2-3 кладки. За оптимальних умов природної інкубації, приблизно через три місяці вилуплюються черепашки, які залишаються під землею до наступної весни. Статевозрілим молоде покоління стає у 6-8 років. Живе болотяна черепаха до 25-30 років. Проте відомі випадки, коли окремі особини у неволі доживали й до 120 років.

Болотяні черепахи люблять улітку погрітися на сонечку, тому більшу частину дня проводять на суші, поблизу води. Щоб не перегрітися, періодично занурюються у воду. Найбільш активні ці тварини саме вдень і увечері. Коли ж настає ніч - лежать на дні водойми або зариваються у мул.

Дорослих черепах інколи вбиває видра, вона відгризає тварині голову та лапи. Орлан-білохвіст також полює на цих тварин: він кидає черепаху з великої висоти, аби розбити панцир. Молоденькими болотяними черепахами, у яких м'який панцир, живляться лисиці та єнотовидні собаки. Тому болотяна черепаха у хвилини небезпеки одразу намагається кинутись у воду і заритися в мул. Якщо ж це неможливо, то, як правило, втягується в панцир.

М'ясо черепах болотяних їстівне. У їжу його вживали ще у Середньовіччі. Проте нині їх майже не їдять.

На зимівлю болотяна черепаха починає ховатися в жовтні або листопаді. Зимує вона в мулі на дні водойми.

ЯЩІРКА ЖИВОРОДНА

Максимальна довжина тіла 18 см.
Харчується різними павуками, молюсками та черв'яками.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ЯЩІРКА ЖИВОРОДНА (*Lacerta vivipara*) на Хмельниччині любить вологі місцини, зустрічається на лісових болотах, зарослих вирубках, узліссях, на зарослих чагарниками берегах річок і каналів. Нір вона не рие, а використовує нори гризунів або щілини під корою на пенях і сухих деревах. Трапляється, що ховається вона і під каміння. Якщо виникає небезпека, ці ящірки ховаються у воді, де, пробігши якусь віддаль по дну, зариваються у мул або опале листя на дні водойми.

Весною живородна ящірка прокидається від сплячки досить рано, коли в лісі ще деінде лежить сніг. На відміну від інших ящірок активна в похмуру погоду і не ховається від короткочасних літніх дощів. Живиться вона різними павуками, молюсками та черв'яками.

Новонароджені ящірки мають темно-коричневе, майже чорне забарвлення. З часом колір шкіри світлішає і з'являється характерний малюнок: темна вузька смужка вздовж хребта, дві світлі – вздовж боків спини і темні широкі на боках тулуба. Живіт у самців помаранчевий, самичок – жовтуватий. Довжина рідко сягає 18 сантиметрів. Характерною ознакою цієї ящірки є те, що самиці цього виду більші від самців.

Парування відбувається в квітні-травні. Вагітність триває 90 діб, а молоді особини з'являються у липні. На відміну від інших видів, дитинчата народжуються живими. Новонароджені ящірки прив'язані до місця появи на світ і тримаються біля матері групами. Ростуть вони досить швидко і до кінця осені сягають п'ятисантиметрової довжини.

Є ЗУБИ І ДВА ДИХАЛЬНІ ЦЕНТРИ

У головному мозку жаби є два відокремлених один від одного дихальних центрів.

Один регулює дихання через легені, другий – через шкіру.

У більшості жаб є зуби на верхній щелепі, і лише один південно-американський вид має зуби на нижній щелепі. У родини Bufonidae, до якого відносять жаб, зуби відсутні. До речі, бувають і беззубі жаби, які відносяться до інших родин.

14 НОВИХ ВИДІВ ЯЩІРОК І ЗМІЙ

Учені з Національного університету Малайзії зробили найбільше за останні роки відкриття, знайшовши в джунглях острова Тіоман раніше невідомих науці 10 видів ящірок, три види змій і жабу. Найцікавішим відкриттям стало виявлення нового виду жаб, що живуть в підземних печерах на скелястій частині острова. Інтерес представляє і єдина з відомих нині в Південно-східній Азії змія блакитного кольору – тіоманська блакитна гадюка.

ЯЩІРКА ПРУДКА

Довжина тіла до 11 см.
Харчується жуками, кониками, гусінню, черв'яками, павуками.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ЯЩІРКА ПРУДКА (*Lacerta agilis*) зустрічається переважно на рівнинних ділянках світлих лісів, на сухих луках, у садах, парках, на полях, городах, пришляхових смугах і вигонах. Трапляється вона і поблизу річок та на болотах. Та особливо висока її щільність у скельно-товтровому ландшафті Хмельниччини.

Згори буровато-сірого або коричневого кольору з трьома світлими вузькими, окантованими чорним, смужками. З віком, світлі, тулубні смужки розмиваються і стають не такими яскравими, а вздовж хребта проступають окремі неправильної форми темно-бурі або абсолютно чорні плями, розташовані в один або два ряди. Суттєво змінюється і забарвлення. У самців воно стає салатного, оливкового або зеленого кольору, а у самок – коричневого або коричнево-бурого.

Ця ящірка невеличка тварина – довжина її тіла не перевищує 9-11 сантиметрів разом із хвостом. Тіло її поділяється на голову, чітко означену шию, тулуб і хвіст. Лапи у неї розташовані по боках тулуба, тому тіло при русі торкається землі. Очі у ящірки захищені трьома повіками: верхньою, нижньою і мерехтливою. Ця тварина має добре розвинені слух, нюх, смак і навіть шкірно-м'язові відчуття. Органом дотику слугує язик, який може досить далеко висуватися з ротової порожнини. Для ящірки прудкої характерним є таке явище, яке вчені називають автотомією: якщо якомусь хижакові вдалося вхопити ящірку за хвіст, то внаслідок сильного скорочення м'язів один з хребців ламається і хвіст відпадає. На місці ж втраченого виросте новий.

Хоча в швидкості своїх рухів ящірка прудка поступається зеленій, все ж вона бігає так швидко, що спіймати її руками доволі важко, тим більше, що ящірка рідко віддаляється від схованки на 10-15 метрів. Рятуючись від переслідування, ящірка з великою швидкістю змінює напрям бігу, збиваючи з пантелику переслідувача.

Рано-вранці, тільки сонце прогріє землю, ящірки виходять з нір і гріються біля входу. В цей час вони починають полювання на жуків, коників, гусінь, черв'яків, павуків. Запримітивши здобич, ящірка якийсь час спостерігає за нею, а потім стрімко зривається з місця і хапає її. Великих коників і жуків довго мне у роті, відпускаючи на землю і хапаючи знову. В цей час вона відриває тверді хітинові частини – надкрилля, ноги, а потім ковтає.

Після зимової сплячки ящірка прудка прокидається в другій половині березня або на початку квітня. Залежить це від того, яка настає весна: рання чи пізня. Через деякий час після пробудження розпочинається пора парування. У цей час самці, жваво бігаючи, часто піднімаються на задні лапи і озирються довкола. Побачивши самицю, самець починає її переслідувати, намагаючись схопити за хвіст. А схопивши, не випускаючи хвоста, рухається вперед доки не схопить самку за боки. Коли і це вдалося, він різко вигинає тіло і відбувається спарювання. Статеві системи самця має парні сім'яники, а в самичок – яєчниками. Запліднення у цих ящірок внутрішнє.

Коли зустрічаються самці, піднімаються на передніх ногах і поволі наближаються боками. Інколи слабший не витримує і тікає, але частіше між ними відбувається жорстока сутичка. Кожен супротивник намагається схопити іншого за шию і перевернути на спину. Переможений самець лежить

на спині кілька секунд, а потім стрімко тікає, а переможець, не вдовольнившись перемогою, наздоганяє. Проте найчастіше поєдинок між самцями закінчується тим, що один з них попадає щелепою у пащу іншого і обидва із заплученими очима несамовито качаються по землі, допоки слабкіший не вирветься і не втече.

Під час шлюбного періоду ящірки, що спарувалися, оселяються в одній норі, в околицях якої разом полюють і гріються на сонці. В кінці травня самиця відкладає від 6 до 16 яєць, закопавши їх в неглибоку ямку або залишивши в глибині нори. Малята ящірки з'являються в кінці липня. З наближенням осені вони, як і дорослі ящірки, втрачають активність. А наприкінці вересня на початку жовтня, обравши нору, залягають у зимову сплячку.

Ящірка прудка, знищуючи значну кількість комах-шкідників, сприяє збереженню врожаїв сільськогосподарських культур і дерев у лісах. Проте чисельність цього виду на Хмельниччині незначна. Тому ця тварина має всіляко охоронятися.

ЯЩІРКА ЗЕЛЕНА

Максимальна довжина тіла 30 см.
Харчується комахами, зрідка урізноманітнюючи своє меню плодами, наприклад, ягодами калини.
Зрілості досягає у 2-3 роки.

ЯЩІРКА ЗЕЛЕНА (*Lacerta viridis*) поширена по всій території Хмельниччини. Проте чисельність її все-таки вища на півдні області. І це не випадково, адже її улюбленими місцями проживання є порослі травою і чагарником схили горбів і балок, круті обриви по берегах річок, узлісся і поляни в лісах, а також сади, виноградники, часто в безпосередній близькості від поселень. Притулками їй служать глибокі нори, що досягають іноді більше метра в довжину, купи каміння, чагарники або дерева. Нерідко ящірки поселяються також і в норах гризунів та у дуплах дерев. Часто її можна побачити і на повалених деревах, купах хмизу або просто в траві.

Довжина тіла дорослих ящірок зелених не перевищує 30 сантиметрів, з яких не менше ніж дві третини припадає на довгий і ломкий хвіст. Забарвлення молодих ящірок сірувато-буре або коричневе, з двома світлими смужками з боків хребта. З віком тварини зеленіють, а дорослі самці набувають красивого яскраво-зеленого забарвлення з численними чорними і жовтими цятками. Горло і шия у них стають блакитними або яскраво-синіми, а живіт яскраво-жовтим. Дорослі самиці відрізняються від самців наявністю на верхній стороні тіла двох світлих повздовжніх смуг, білим черевом і горлом.

Сполохана ящірка рятуються у густих чагарниках або у гіллі дерев. Полює ящірка зелена на різних комах, зрідка урізноманітнюючи своє меню плодами, наприклад, ягодами калини.

На Хмельниччині парування ящірки зеленої відбувається у травні і першій половині червня. А в кінці червня – на початку липня самиця відкладає 5-14 яєць, закопуючи їх в круглу ямку завглибшки 7-8 сантиметрів. Молоді ящірки з'являються в кінці серпня – на початку вересня.

ЗМІЯ-ХАМЕЛЕОН

На території національного парку острова Борнео дослідники знайшли водяну змію, здатну міняти забарвлення.

Вона отруйна і має довжину тіла близько 50 сантиметрів.

Її досліджували Олександра Кеніга з біологами музею природної історії (Чикаго) Джоном Мерфі і Гарольдом Ворісом.

Вивченням забарвлення змій займався в першу чергу доктор Аулія.

“Коли я поміщав змію в короб, вона була червоно-коричневою, –

розказує

співробітник

боннського

зоологічного музею

Марк Аулія. – А

коли через декілька

хвилин виймав її

звідти, вона ставала

майже повністю

білою”.

Цікаво, що у

порівнянні,

наприклад, з

хамелеоном, ця змія

не користується

кольором для

маскування.

БАБАК ЗВИЧАЙНИЙ

Гризун.
Максимальна
довжина тіла
70 см.
Маса – 10 кг.
Харчується
трав'янистими
рослинами,
моллюсками,
гусінню.

СУДИ НАД
ТВАРИНАМИ

У 1268 р. в Парижі була засуджена до спалення невелика свиня – за те, що з'їла дитину.

У 1386 р. інша свиня була засуджена до відрубування ноги і голови, а потім була повішена за те, що вона з'їла дитину. У 1313 р. у Франції розлючений бик проколов рогами людину, що зустрілася йому, за що був засуджений до повішення.

У 1474 р. в місті Базелі засуджений на спалення півень, який нібито зніс яйце. Були процеси проти мишей, щурів, кротів, змій, п'явок, лелек, горобців.

«Вислухавши сторони і визнаючи справедливою скаргу жителів, пропонуємо гусіні віддалитися протягом шести днів, у разі ж невиконання цього, оголошуємо її проклятою і відлученою від Церкви», – приблизно такими були вирoki.

БАБАК ЗВИЧАЙНИЙ (Marmota bobak) близько 9/10 всього життя проводить в норах, які бувають різного призначення і складності. Захисні нори – невеликі, короткі, з одним входом, без камери і гнізда. Літні (виводкові) нори мають складну систему ходів з камерою гнізда і, зазвичай, пов'язані з поверхнею декількома (до 6-15) виходами (лазами). Зимові нори можуть бути нескладними, але камери гнізд у них розташовуються переважно в непромерзаючих горизонтах ґрунту на глибині до 5-7 метрів від поверхні. Бувають і постійні (літньо-зимові) складні нори. Загальна протяжність ходів постійної нори складає до 57-63 метрів, а об'єм гнізд до 0,5-0,8 кубічного метра. Є в норі і спеціальні віднорки – убиральні. Будь-які інші відрізки нори і камери ніколи не забруднюються. Влаштуваючи складні нори, бабаки викидають на поверхню до десяти кубометрів ґрунту.

Живляться бабаки трав'янистими рослинами, набір яких перевершує сотню видів. Кормова спеціалізація бабаків полягає не у виборі видів рослин, а в наданні переваги окремим частинам рослин в різні сезони: кореневища, цибулини, молоді паростки злаків і різнотрав'я. За день бабак з'їдає до 1-1,5 кілограма рослинної маси. До рослинного корму бабаки додають і тварин – саранових, моллюсків, гусінь, мурашині лялечки.

У неволі бабаки охоче їдять м'ясо, зокрема м'ясо і жир бабаків, але в природі вони своїх родичів і інших хребетних не поїдають. За весну і літо на високопоживному кормі бабак нагромаджує до 800-1200 грамів жиру, що складає до 20-25 відсотків маси звірка. У кінці серпня – вересні бабаки поселяються тільки в постійних і зимувальних норах сім'ями і групами від 2-5 до 20-24 особин в одній норі. Входи в зайняту нору вони закривають пробками з суміші землі та каміння і впадають у глибоку сплячку, яка триває 6-8 місяців. Весною прокидаються вони навіть непогано вгодованими, із запасом близько 100-200 грамів жиру. Прокидаються вони рано (в кінці лютого-березні), коли ще усюди лежить сніг.

Шлюбний період проходить переважно в квітні-травні. Період вагітності близько 30-35 днів. Новонароджені бабачата – від 1-2 до 10-11 (в середньому 4-6) – голі і сліпі. Довжина тіла новонародженого 9-11 сантиметрів, маса близько 30-40 грамів, що складає лише близько 1 відсотка маси матері. Очі розплющуються лише на 23-й день і пізніше. Молочне годування триває близько 50 днів, хоча у віці 40 днів бабачата починають виходити на поверхню і харчуватися травою.

Раніше вважалося, що в постійній або зимувальній норі живе пара батьків і два їх виводки – цьогорічний і минулорічний. Проте детальні спостереження за міченими звірами показали, що частина підлітків-однолітків йдуть зі своєї сім'ї, але поселяються не окремо, а в іншій сім'ї на правах приймаків і з ними залягають в другу сплячку, а їх батьки в свою чергу приймають дитинчат з інших родин.

Окрім сімей, у бабаків утворюються більші об'єднання – колонії зі спільним користуванням територією і мирним стосунками між сусідами. Крик бабаків, дуже гучний і різкий (чутний більш ніж за півкілометра). Звучить як двоскладове хрипке «кві-квіт» у дорослих і «фіть-філти» у молодих. Слух бабака розвинений слабше, ніж зір. Тому в голосовому сигналі виражається тільки попередня інформація для оточуючих, що означає щось ніби «увага!». Головні ж сигнали сприймаються зором. Людину бабак бачить метрів за 300-400. А побачивши бабака, що біжить до нори із задертим хвостом викликає негайну реакцію всіх членів сім'ї і сусідів, навіть якщо при цьому не було крику. Бабачата, спіймані у перші дні їх виходу на поверхню, легко звикають до людини і стають зовсім ручними.

Ворогів у бабака небагато. Головні з них – вовки і бродячі собаки. Інші хижі звірі і птахи нападають головним чином на малят та хворих. З паразитів бабаку найбільше дошкуляють блохи.

Через цінне м'ясо, жир і хутро бабаки здавна стали об'єктом полювання. Від кожного здобутого бабака одержують 2-3 кілограми м'яса. Жир бабаків використовується в техніці і народній медицині. Їх хутро завжди мало великий попит на світовому ринку. На Хмельниччині у 2005 році було всього 14 бабаків, які жили у Кам'янець-Подільському районі.

БІЛКА ЗВИЧАЙНА

Гризун.

Максимальна довжина тіла 30 см.

Маса – до 1 кг.

Харчується насінням хвойних дерев, горіхами ліщини, зеленою корою та бруньками широколистяних дерев.

БІЛКА ЗВИЧАЙНА (*Sciurus vulgaris*) має витягнуте гнучке тіло завдовжки 20 сантиметрів і такої ж довжини пухнастого хвостика, вкритого димчастим бурувато-сірим хутром. У дикій природі живляться вони насінням хвойних дерев, горіхами ліщини, зеленою корою та бруньками широколистяних дерев. Проте не пропускають можливості поласувати комахами, яйцями птахів і навіть пташенятами.

Коли віхола одягає дерева в кожухи, а сніг і мороз скрегочуть під ногами, у парку ім. Т. Шевченка, що в обласному центрі, можна зустрітися зі справжнім дивом. До перехожих прямо на доріжки парку вибігають білочки. Вони сміливо беруть з простягнутих долонь насіння соняшника чи дрібні шматочки хліба. Білки, залазять на плечі й голову навіть до незнайомої людини. Але, коли тваринка впевниться, що простягнута рука порожня, вона часом незадоволено стрекоче і навіть кусається.

Влітку значне місце в харчуванні білок займають гриби та ягоди. Загалом же до їх меню входить понад 130 найменувань. Цікавим у білок є те, що вони дуже старанно запасують на зиму горіхи і жолуді, які ховають у дуплах та під опалим листям, а гриби сушать, розвішуючи на сучках дерев. Іноді в

НАРОДЖУЮТЬСЯ З М'ЯКИМИ ГОЛКАМИ

Їжачата важать 12-25 г, а довжина їх 5-9 см. Вони сліпі, глухі, беззубі, втикани рідкими м'якими білими голками, як погано обскубані курчата.

Народжуються дитинчата з голками, втягнутими в набряклу від води шкіру, щоб не поранити породіллю.

А як їжачата народяться, голки у них відразу ж настовбурчуються.

Через дві доби у них починають рости нові, темніші і гостріші голки. А за два тижні малята вже густо покриті новими голками, а білі «молочні» голки у них до цього часу всі випадають.

Тоді ж і очі у них розплющуються.

А на одинадцятий день юні їжаки можуть згортатися в клубок.

ІЄРАРХІЯ ІЖАКІВ

Будується вона не за планом підпорядкування слабкого сильному. А за якимись іншими категоріями. Яскрава індивідуальність і психічна обдарованість грають тут головну роль. Чотири їжаки жили разом в одній клітці. Всіма командувала, кусала їх безкарно і колола одна самиця, не найбільша і не найсильніша. Друга підкорялася тільки їй, але не двом їжакам. Самців, третирувала, як тільки хотіла. З них на останньому місці в ієрархії був найкрупніший і на вигляд найсильніший їжак. Інший, з чотирьох їжаків найменший, ганяв його і кусав без страху, але самиць боявся.

запасах білок буває до двох-трьох і більше кілограмів добірних горіхів та до двох тисяч різноманітних грибів. Для нормального прожиття білці потрібна площа у 2-3 гектари.

Білки великі любителі поспати у гнізді, яких, до речі, мають декілька. Якщо є достатньо корму, їх сон може тривати до 14 годин на добу. На думку вчених, білки навколишній світ бачать чорно-білим, зате можуть дивитися одночасно не лише вперед, як люди, але й у різні боки. Густина хутра у білок влітку і взимку різна. Так, якщо літом на одному квадратному сантиметрі тіла буває в середньому 4200 волосинок, то зимою – 8100. До того ж зимою хутро білки у півтора раза довше, ніж літом.

Часто білки поселяються в порожніх дуплах дятлів, але можуть споруджувати й власне гніздо, вистеляючи його сухою травою, мохом або листям. А там, де дупла відсутні, майстерно переплітаючи сухі гілочки обрісників і мох, будують кубла кулястої форми з круглим вхідним отвором, які підвішують між густих гілок у верхівках невисоких дерев. У гнізді білки влаштовують декілька бічних виходів, щоб куниця не змогла застати господарку гнізда зненацька. Та найбільшими ворогами білок є все-таки не куниці, а ворони. Саме ці птахи й завдають найвідчутнішої шкоди білкам.

Гніздо білки – надійний захист від холоду. Так, при температурі зовнішнього повітря від 4 до 10 градусів морозу, температура всередині гнізда буває від 10 до 20 градусів тепла. У такому гнізді двічі на рік: перший раз – у квітні, другий – у кінці липня, після 35-денної вагітності самиці народжують 4-5 білчат. У перші дні після народження вони сліпі, голі й немічні. Прозрівають лише у п'ятитижневому віці, а батьківське гніздо покидають через два місяці після народження.

За підрахунками працівників лісового господарства на Хмельниччині близько шести тисяч білок. Найбільше їх мешкає у Новоушицькому, Красилівському, Шепетівському, Дунаєвецькому та Славутському районах.

БІЛОЗУБКА БІЛОЧЕРЕВА

Комахоїдна.
Максимальна довжина тіла 11 см.
Маса – до 9 г.
Харчується комахами, павуками, черв'яками, сороконіжками і навіть мишами.

БІЛОЗУБКА БІЛОЧЕРЕВА (Crocidura leucodon) любить сирі, затінені місця. Якщо довго протримати її на сонці, може загинути. Зовні дуже схожа на мишу, і лише гострий ніс видає її комахоїдність. Виростають вони до десяти сантиметрів. У горах, лісах, полях, луках вміють жити і непомітно пересуватися крізь зарості густої трави, опале листя, поміж коренями у вузьких нірках. На зиму переселяються поближче до людського житла, де у садах і парках знаходять собі комах і павуків.

Сто мільйонів років тому, в крейдяний період, коли ще динозаври трошки доісторичні хвощі небаченою з тих пір міццю своїх ніг, комахоїдні вже жили у витоптаній велетнями землі. Комахоїдні білочереві білозубки - одні з найменших ссавці на Землі (білозубка-маля розміром з мізинець). Проте до тієї ролі, яку відвела їм доля на планеті, вони добре пристосувалися.

Білочерева білозубка виживає завдяки вертлявому маленькому тілцю, великій силі і відвазі, незвичній моторності й невтомній витривалості. Витягнуте, обтічне рильце легко розсуває густу траву, мох чи рихлу землю. А щоб відважними крихітками безкарно не ласували хижаки, природа наділила їх мускусними залозами з неприємним запахом. Лише лелеки, гадюки і деякі види хижих птахів, переборюючи неприємний запах, поїдають білозубок. А ось лисиця, у якої дуже тонкий нюх, навіть на дух їх не переносить. А якщо випадково і схопить, помилково прийнявши за мишу, тут же з відразою викине з пащі. Апетити у білочеревих білозубок рекордні: за добу вони з'їдають більше, ніж важать самі. Харчуються майже всіма видами комах, а також черв'яками, сороконіжками і навіть мишами, котрих перемагають в єдиноборстві. Можливо, перемогу над ворогами їм забезпечує рідкісна властивість слини: отруйність.

Свою частку здобичі ці звірята відстоюють відчайдушно. Натуралісти спостерігали, як з войовничим писком билася білозубка з ящіркою через якусь комаху. Та й поміж собою вони не живуть тихо та мирно – б'ються часто й люто. Кусаються, гризуть одна одну, зчепившись в клубок. Відпочинуть трішки, і новий раунд починають. І так до повної перемоги одного забіяки або повного виснаження обох. У кожної білочеревої білозубки своя ділянка – кілька десятків квадратних метрів, і чужинців на цю територію вона не пускає.

БІЛОЗУБКА МАЛА

Комахоїдна.
Максимальна довжина тіла 7 см.
Маса – до 8 г.
Харчується комарами, мошками, жуками, листоїдами, довгоносиками, хрущами.

БІЛОЗУБКА МАЛА (*Crocidura suaveolens*) – найменша з білозубок фауни Європи. На Хмельниччині вона живе на узліссях і в лісах, а також в садах, на землях, засіяних польовими і городніми культурами, іноді навіть у житлових будинках, тобто поруч з людиною. Проте намагається уникати заболочених лісових масивів та мокрих луків. Свою назву ці тваринки отримали від білого кольору передніх різців і дрібних гострих зубів. Білозубки – нічні тварини, але їх досить часто можна побачити і вдень. У зимову сплячку вони не впадають. Усе своє життя білозубки, як і інші землерийки, проводять в підстилці з опалого листя, де проробляють ходи для пересування, або під землею, де часто використовують численні нори кротів і мишовидних гризунів.

Довжина її тіла всього 5-7 сантиметрів, а вага 4-8 грамів. Забарвлення хутра змінюється в широких межах. Спина і боки – від бурих до блакитно-сірих тонів, черевце – від темного до світлого. Живиться в основному дрібними комахами: особливо охоче поїдає комарів, мошок, жуків, листоїдів, довгоносиків, хрущів тощо. Досить часто до складу їхнього раціону потрапляють слимаки. Коли не вистачає тваринних кормів, білозубка мала нерідко, особливо взимку, споживає і насіння бур'янів, крохмаленосні корінці, бульби рослин, плоди шипшини, глоду тощо. Обмін речовин у білозубки відбувається настільки

КМІТЛИВІ ЇЖАКИ

В експериментах їжаки поводяться дуже кмітливо. Вони легко навчаються.

По команді «розвернися» роблять те, що наказано. Як і мавпи, уміють, схопивши зубами кінчик палички, втягнути її всю через ґрати, якщо на іншому кінці прив'язані ласощі – хрущ. Їх також можна навчити відкривати носом і лапами двері, за яким схована їжа.

ЖУЄ СИГАРЕТИ

Їжаки із задоволенням жують сигарети, мило, клей, вату з валеріаною, корінці книг, жаб або шерсть інших їжаків. Лизнувши або пожувавши і помусоливши, він лиже свої голки. Залишаючи на них плівки пінявої слини. І так кілька разів. Мета, ймовірно, дезинфекція.

ДУЖЕ ПЛОДОВИТИЙ

Безхвостий тенрек (*Tenrec ecaudatus*) – щетинистий мадагаскарський їжак – найплодовитіший. Разом з песцем він побив рекорди багатодітності в світі звірів: його самиці родять нерідко двадцять одне дитинча.

РОЗРАХОВУЮТЬ НА ХВІСТ

Видрові землерийки (*Potamogale velox*) плаваючи, покладаються більше на силу хвоста – він у них сильний, в основі товстий, далі, з боків стислий – і кермо, і весло. А ось передні лапки у видрових землерийок маленькі і навіть без перетинок. Що для водної тварини дивовижно. Живуть видрові землерийки в Центральній і Західній Африці, на вигляд нагадують маленьких видр. Харчуються дрібною рибою і ракоподібними.

швидко, що добова кількість корму має складати майже в півтора раза більше ваги тварини. А ось без їжі білозубка мала може прожити близько доби. Максимальна тривалість життя білозубки – не більше двох років.

Гніздове кубло кулястої форми білозубки будують із сухої трави та моху, розміщуючи його під корінням, у порожнинах гнилих пнів та у старих норах мишовидних гризунів. У такому гнізді з квітня до кінця жовтня, після двадцятиденної вагітності білозубки дають кілька приплодів, по п'ять-десять малят у кожному. Малята дуже швидко розвиваються. Не лише сліпі, але й доросліші дитинчата не наважуються ходити самостійно. Коли потрібно перейти в інше місце, вони шикуються в характерний караван, у якому одне дитинча хапається зубами за шкірку на стегні матері, інше – за першого, третій за другого і т.д. Якщо дитинча відстане від каравану, то голосно пищить. За цим характерним писком мати знаходить пропажу і веде його до схованки. Уже через місяць після народження вони покидають гніздо і починають самостійне життя.

Хоч білозубки і найменші представники ссавців, вони мають таку рідкісну для цих звірів властивість, як отруйність. Тільки в східни, качкодзьоба, щелезуба й землерийок є отрутні залози. Другий різець із кожного боку на нижній щелепі з'єднаний із залозою, що виробляє токсини, від яких отрута подається до основи інших зубів. Їхня отруйна слина не лише вбиває жертву, але вона є небезпечною й для самої тваринки, оскільки вони не мають імунітету до власної отрути. Бували випадки, коли самці, що утримувалися в зоопарках, помирили після легких укусів, одержаних у бійках один з одним.

Знищуючи велику кількість комах-шкідників, білозубки малі приносять користь сільському і лісовому господарству. Крім того, вони складають основу харчування багатьох хижих птахів і промислових хутрових звірів. Тому білозубки малі заслуговують на всіляку охорону.

БОБЕР РІЧКОВИЙ

Гризун.
Максимальна довжина тіла 120 см.
Маса – до 25 кг.
Харчується молодим пагонам осики, береста, черемхи, верби, ожини, очерету і латаття.

БОБРИ РІЧКОВІ (*Castor fiber*) живуть невеликими родинами у північній частині області. Вони обирають стрімкі береги річок і риють у них глибокі складні нори, вхід до яких знаходиться під водою. Інколи загальна довжина таких ходів досягає декількох десятків метрів.

Дуже часто біля заток, лісових стариць ці тварини будують з гілок та мулу греблі, які підтримують оптимальний рівень води в їх «рукотворних» ставках. Саме такі греблі дають можливість бобрам пересуватися водою, сплавляючи будівельний матеріал і корм. Їхні греблі, як правило, не перевищують 1,5 метра. А ось найбільшу боброву греблю було виявлено в американському штаті Нью-Гемпшир. В її будівництві брали участь не менше 40 родин. Довжина ж такого бобрового витвору склала 1200 метрів! Свої греблі ці звірі будують настільки міцно, що по них може спо-

кійно проїхати вершник на коні. На думку вчених, бобри споруджують свої греблі вже п'ять мільйонів років.

Коли ж бобри не можуть вирити нору через велику заболоченість або рівнинність території, то вони будують хатки з гілок дерев, кореневищ різноманітних рослин, скріплених мулом. Як правило, такі хатки звірі влаштовують на вербових корчах або купинах. Боброва хатка має кілька поверхів і може сягати у висоту до 3,5 метра та мати діаметр до 3 метрів. Про присутність бобрів на тій чи іншій території свідчать конусоподібно зрізані пеньки вільхи, черемхи та обгризені пагони молодого верболозу. 12-15-сантиметрові стовбури дерев бобри валять за п'ять-шість хвилин. Рекордом же вважається 27 метрова тополя, яку бобри звалили у лісах Канади. За літній період один бобер здатний повалити до 200 дерев.

Під час зустрічі з дорослим бобром у природі можна побачити, що він має тіло завдовжки до 120 сантиметрів. А маса його тіла іноді сягає більше 25 кілограмів. Тіло видається масивним, голова невелика, шия товста, коротка. Волосяний покрив у бобра густий, на дотик м'який, з сильно розвинутим пухом, світло-коричневого або чорного кольору. Ця тварина має 30-сантиметровий веслоподібний хвіст, вкритий великими роговими лусками та пальці, з'єднані плавальними перетинками на задніх кінцівках. Бобри сплять переважно на спині. Іноді навіть хропуть.

Бобри в харчуванні надають перевагу молодим пагонам дерев і чагарників. Особливо полюбляють осику, береста, черемху, вербу і ожину. Серед трав'янистих рослин перевагу віддають очерету і лататтю. Загалом харчовий асортимент бобрів складається з 200 найменувань. На зиму вони заготовляють до 30 кубічних метрів деревини, складаючи гілки на дні своєї водойми, перед входом до нори.

Бобри – малоплодючі тварини. Один раз на рік, в основному на початку травня, після 105-денної вагітності, самка дає один приплід із трьох малюків, які бачать, добре сформовані і мають хутро. На першому тижні життя вони вже можуть плавати, а на третьому – їдять молоденьку травичку й звикають до самостійності. Є дані, що живуть бобри до 35 років.

На Хмельниччині бобрів у 2005 році нараховувалося 726 особин. Найбільше їх у Шепетівському, Ізяславському, Славутському та Теофіпольському районах. Тому бобри на Хмельниччині потребують охорони. Взимку їх потрібно підгодовувати гілками осики чи верби. Для цього бажано, щоб лісники у водоймах, де мешкають ці звірі, рубали ополонки та опускали на дно перед норами молоді пагони рослин. Під час сильних морозів, коли бобри не виходять на поверхню водойми, у льоду потрібно прорубати круглу ополонку, а від неї смугу шириною 20-25 сантиметрів і довжиною до 3 метрів. Після цього опустити в ополонку вершиною вниз гілки осики, верби, а потім затягнути їх у смугу вільної води. Таким чином, вони закріплюються і служать кормом для бобрів.

Цікаво, що деякі родини бобрів можуть поселятися у водоймах біля населених пунктів, садків і городів. Тоді вони залюбки їдять моркву, пізню капусту, кукурудзу, картоплю й цукровий буряк. Якщо люди не завдають шкоди бобрам, то вони звикають до них і, як це не дивно, навіть дозволяють підгодовувати себе хлібом.

Якщо ж люди беруть малюків у руки, то після цього вони можуть бути вбиті матір'ю або будуть перенесені в інше місце. Коли ж люди руйнують боброві греблі, то ці тварини у першу ж ніч намагаються їх відновити. Інколи між людьми і бобрами виникає своєрідний поєдинок: люди, яким через якусь причину не вигідний високий рівень води, багаторазово руйнують їх греблі, а бобри кожного разу ремонтують їх. Проте бобри довго не витримують такої боротьби і, як правило, покидають свої нори, оселяючись у нових, більш спокійних місцях. Так, деякі бобри живуть біля залізничних мостів, не звертаючи ніякої уваги на гуркіт потягів і двигіння ґрунту.

ЗАЛИШАЮТЬ ДОРОГОВКАЗНУ НИТКУ

Слонячими стрибунків назвали за тонку, подовжену на кінці на зразок хоботка мордочку. Деякі розміром із щура. Інші більші – від носа до кінця довгого хвоста приблизно півметра. Знизу на хвості у стрибунків мускусні залози. Торкаючись на бігу хвостом землі, стрибунки залишають пахучий слід – дороговказну нитку для тих побратимів, яким наскучила самота.

МАЛЯТА ВИСЯТЬ НА СОСКАХ

Самиці стрибунків народжують одного-двох дитинчат, але дуже крупних. Вже зрячих і з рудуватим хутром на спинці. Немовлята виснуть на сосках, і мати з ними стрибає по степу.

У ЗЕМЛЕРИЙОК РЕКОРДНІ ТЕМПИ РОЗМНОЖЕННЯ

У три-чотири місяці землерийки обзаводяться сім'єю. Вагітність коротка – всього 20 днів. Дитинчат народжується приблизно п'ять. Вони підрастають в кублі всього лише три тижні, а на сімнадцятий день вже вилазять з нього з метою ближньої розвідки околиць. А на двадцять другий день молоді землерийки покидають кубло і живуть самостійно. А ще через три дні їх мати знову готова до зачаття і продовження роду.

КУБЛО–КУЛЯ ЗЕМЛЕРИЙОК

Коли прийде пора розмноження, що трапляється у будь-який час з березня по вересень, бурозубка плете з рослинного матеріалу кубло-кулю де-небудь в затишному місці між коріння і купинами або в чужій покинутій норі.

Дуже часто бобри страждають від браконьєрів, які ставлять на них пастки. Потрапивши в капкан, вони намагаються вирватись з нього, ламаючи ноги і різці. Коли ж капкан поставлено на суші, то бувають випадки, що тварина все-таки тікає. Але, якщо бобер потрапив у пастку, поставлену у воді, тоді він гине через 15 хвилин, хоча й вважається, що бобри можуть бути під водою до 45 хвилин.

Під час ловлення бобрів біля нір, вони поводять себе по-різному. Деякі стають буйними, гризуть власні хвости, ноги і все, що потрапляє до зубів, навіть метал, кидаються на людей. Інші тварини, впевнившись, що шлях до втечі відрізано, почуваються пригніченими. Як правило, лежать і не звертають ніякої уваги на те, що відбувається довкола.

БОРСУК

Хижак.
Максимальна довжина тіла 90 см.
Харчується жабами, гризунами, пташенятами, молюсками, комахами, ящірками, ягодами, кореневищами і бульбами.
Живе до 16 років.

БОРСУКИ (Meles meles) у лісах Хмельниччини оселяються в сухих, зарослих дрібноліссям, чагарниками і травою місцях. Вони надають перевагу узліссям, важкодоступним балкам, на схилах яких риють собі нори. Ці тварини розміром з невеликого собаку водяться від південних пустинь до північної тайги. Тіло у них товсте, приземкувате, шия коротка, морда вузька і видовжена, а хвіст короткий і кудлатий. Борсук має рудувато-сіре забарвлення тіла, чорні ноги та черево, білу з темною широкою смугою морду. Такий зовнішній вигляд тварини навіть серед білого дня добре її маскує.

Борсуки ведуть дуже потайний спосіб життя. Протягом дня, за деякими винятками, вони перебувають у норі. Їх помешкання – лабіринт широких і глибоких ходів, що має більше десятка виходів. Як правило, два дбайливо втоптаних ходи ведуть на глибину до 3 метрів, де на відстані близько 8 метрів від входу борсук влаштовує своє житло, вистеляючи його сухим листям. Одним підземним помешканням може користуватися декілька десятків поколінь борсуків. Так, у літературі описується випадок, коли борсуки користувалися однією системою нір протягом двохсот років. І нині в цьому підземному «мегаполісі» одночасно проживає до 30 особин. Загалом же максимальна тривалість життя борсука складає 16 років.

На полювання борсук виходить лише надвечір, після заходу сонця. Борсук тварина всеїдна. Влітку він живиться різноманітною тваринною і рослинною їжею: жабами, дрібними гризунами, пташенятами та яйцями, молюсками, комахами, ящірками, черв'яками, ягодами, кореневищами, бульбами і плодами. Восени може харчуватися на близьких до лісу полях, збираючи насіння гороху, качани кукурудзи і картоплю. Мисливські угіддя борсука складають від 25-250 гектарів.

Борсуки паруються в травні-червні, але малята в них з'являються лише в наступному році, після дуже тривалої вагітності від 284 до 450 днів. Частіше всього у приплоді буває до 5 малюків, які народжуються сліпими, немічними і дуже повільно розвиваються. Лише через два місяці вони починають виходити з нори, а самостійно живитися – у три місяці. У цей період малюки швидко ростуть і восени вже мало чим відрізняються від своїх батьків. Перед тим як залягти в сплячку, борсуки нагулюють багато жиру, запаси якого дають їм змогу існувати протягом зимового сну. Сплять ці тварини не міцно, часто прокидаються і під час тимчасових відлиг можуть навіть серед зими вийти на поверхню. У північних широтах зимова сплячка борсуків триває до семи місяців, а на півдні вони зимою взагалі не сплять.

Якщо мисливський собака вдень зненацька застане борсука, що не встиг заховатися, то звір тікає до запасної нори, яку споруджує попередньо на деякій відстані від свого постійного лігвища. Бігун з нього ніякий і, якщо нора далеко, собака може його легко наздогнати. Тоді борсук зупиняється, намагається притиснутися задом до товстого дерева або до густого куща, сідає і готується до бійки. Із собакою борсук гризеться відчайдушно, а схопивши його, довго не відпускає. Щелепи в борсука міцні – він може ними перекусити собаці лапу, а укуси хворобливі й довго не загоюються. Собаці ж рідко коли вдається прокусити і розірвати міцну шкуру борсука. Обороняючись, цей зазвичай мовчазний звірок інколи голосно і неприємно кричить. Здолати борсука може лише міцний і дуже злий мисливський собака.

У норі борсук запекло захищається і швидше загине, ніж полишить своє підземне помешкання. Цікаво, що поведінка борсука, якого в норі переслідуює собака, залежить від твердості ґрунту. Якщо земля м'яка, борсук швидко закопується. Прориваючи собі новий хід, за декілька хвилин утворює між собою і собакою земляну перешкоду, засипавши при цьому нападнику очі піском або землею. У твердому ґрунті борсук притискається до кута нори і лише обороняється. Спочатку він намагається відлякати собаку, а коли це не вдається, відступає, бігаючи по ходах вгору і вниз, а потім в одній із нір знову займає оборону. Якщо ж мисливець розкопує нору, то борсук намагається закопатися глибше. У піщаному ґрунті він закопується на метр за годину. Якщо ж розкопування ведеться над гніздом, звір інколи кидається напролом, нападає на собаку і тікає в інші ходи. Розкопану нору борсук, як правило, покидає.

Коли ж людина наздоганяє борсука, то він поводить себе агресивно і може навіть вкусити за руку чи ногу. Викурити димом борсука з нори майже неможливо: він закриває хід задньою частиною свого тіла. Лише коли джерело диму просунути глибоко в нору, звір, не встигнувши закопатись, вискакує назовні.

Борсук – обережний звір з добре розвиненим нюхом. Дуже часто він закопує поставлені на нього капкани, або ж, виявивши пастку, починає користуватися сусіднім ходом. Коли ж борсук все-таки потрапляє в капкан, то, як правило, кидається на мисливця, який наближається до нього.

На Хмельниччині чисельність борсуків незначна – лише близько двох тисяч – і їх потрібно охороняти, хоч би тому, що вони знищують велику кількість шкідників лісу, особливо хрущів та їхніх личинок, мишовидних гризунів. Найбільша чисельність борсуків у Ярмолинецькому, Кам'янець-Подільському, Новоушицькому і Хмельницькому районах. Нині полювання на борсуків може проводитись тільки за ліцензіями. Здійснюється воно, як правило, заради жиру, що має цілющі властивості й використовується в народній медицині, адже хутро борсука не має особливої промислової цінності.

Борсук занесений до Червоної книги України.

ДУХУ

ЗЕМЛЕРИЙОК НЕ ТЕРПЛЯТЬ

Природа наділила землерийок мускусними залозами з неприємним запахом. Тільки лелеки, гадюки і деякі хижі птахи ними харчуються. А звірі, наприклад, лисиці, у яких дуже тонкий нюх, духу землерийки не переносять. А ось соболь охоче їсть землерийок.

ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ

Живуть бурозубки в середньому до 1 року і максимально – 2 роки. За деякими спостереженнями, звичний термін життя – 15 місяців. Проте у сприятливих умовах живе й до 4 років.

БУРОЗУБКА

Комахоїдна.
Максимальна
довжина тіла 9 см.
Маса – до 15 г.
Харчується
дощовими
черв'яками,
личинками і
лялечками комах,
метеликами,
бабками.

ВИЛОВИТИ 5 000 ЇЖАКІВ

Місцеві власті збираються виловити і отруїти 5 тисяч їжаків, що живуть на шотландських Гебрідських островах, оскільки ті пожирають яйця рідкісних птахів – чайок, зуйків, вальдшнепів і щиглів. Захисники тварин, проте, мають намір зібрати приречених на загибель їжаків, відвезти їх з островів і випустити на волю в 900 різних місцях на території Великобританії.

ЗАГАДКИ МОЗКУ

Дуже розвинені великі півкулі головного мозку, в корі яких зосереджені структури, що здійснюють найважливіші психологічні функції. Під час сну одна половина головного мозку не спить у дельфінів і китів, тоді як інша половина – відпочиває.

БУРОЗУБКИ (*Sorex araneus*) свою назву отримали за кольором зубів – вони у них бурі, іноді червонуваті. А ще характерною ознакою бурозубок є особливо виразна конусоподібна голова, яка закінчується тоненьким видовженим, рухливим хоботком.

Бурозубки часто оселяються поруч з людиною, але ведуть дуже потайний спосіб життя і побачити їх майже неможливо. Незважаючи на те, що бурозубки поширені в усій Євразії від берегів Атлантичного на заході до Тихого океану на сході і від гірл рік Сибіру на півночі до Палестини, Малої й Південно-Східної Азії на півдні, люди про них знають дуже мало. На Хмельниччині ці звірі зустрічаються в лісолугової зоні й у заплавах річок. Бурозубки оселяються в затінених, з досить вологим ґрунтом місцях. Водяться вони в лісах, парках, на заболочених луках, уникаючи лише відкритих і сухих місцин. Восени і взимку досить часто перебираються у села, де, зазвичай, мешкають в житлових будинках і коморах.

Бурозубки – невеликі, схожі на мишей звірки, – належать до комахоїдних. Вони мають струнке тіло шість-дев'ять сантиметрів завдовжки та вагу від шести-восьми до 14-15 грамів. Їх маленькі короткі вуха ледве помітні з хутра. Як і всі підземні тварини, вони мають короткий, густий, м'який оксамитовий волоссяний покрив, чорний або темно-коричневий з іржастим відтінком по боках тіла.

Бурозубки ненажерливі й надзвичайно хижі ссавці. Все їх життя проходить у пошуках поживи, оскільки без їжі вони не можуть залишатися навіть протягом трьох годин. Це викликано надзвичайно інтенсивним обміном речовин та швидким перетравленням їжі. Нормальна температура їх тіла становить +40° С. А ось спить бурозубка 78 разів на добу. Цікаво, що у стривоженої бурозубки серце може битися зі швидкістю 1200 ударів на хвилину.

Основу харчування цих звірків становлять дощові черв'яки, личинки і лялечки комах, метелики, бабки. Досить часто вони нападають і на мишовидних гризунів та жаб, які значно більші за них. У пошуках їжі нерідко потрапляють у льохи та комори. Але продуктів бурозубки не чіпають, поїдаючи тут лише комах. У зимовий період, коли їх раціон харчування стає одноманітнішим, вони споживають і рослинну їжу. Це – насіння з шишок ялини, сосни та горішків липи. Цікаво, що ці мініатюрні звірки зимують, не впадаючи в тривалу сплячку.

У бурозубок уперше відкрите явище Денеля. Вчені встановили, що воно проявляється неоднаково в різних географічних умовах: чим суворіша зима та сильніші морози, тим сильніше ущільнюється черепна коробка. Найбільш плоскочерепні форми взимку зустрічаються в Якутії.

Буроzubки будують гнізда із сухих стеблинок і корінців трав'янистих рослин у верхньому шарі ґрунту, в гнилих пеньках, старих норах гризунів або під шаром опалого листя, добре вистеляючи їх мохом. Розмножуються вони протягом усього теплого періоду, починаючи з кінця березня, тому й дають два-три приплоди, кожного разу народжуючи сім-вісім безпорадних, голих і сліпих малят. Проте малята швидко ростуть і споживати тваринну їжу починають уже в місячному віці.

Ворогів у бурозубок вистачає, проте хижаків убивають їх швидше випадково, бо, спіймавши, не завжди поїдають. Справа у тому, що бурозубки мають специфічні залози, які виділяють рідину з дуже неприємним запахом. Лише сови успішно харчуються бурозубками. А бурозубки, знищуючи велику кількість шкідливих комах та молодняк мишовидних гризунів, приносять велику користь. Крім того, вони постійно розрихлюють верхній шар ґрунту, сприяючи проникненню повітря і природному поновленню насаджень.

ВИДРА РІЧКОВА

Хижак.
Максимальна довжина тіла 95 см.
Харчується рибою, молюсками, жабами, водяними жуками, яйцями, водяними полівками, пацюками та птахами.
Живе до 15 років.

ВИДРА РІЧКОВА (*Lutra lutra*) водиться там, де багато риби, де є заплави, де береги поросли густим чагарником чи очеретом. Її звичні місця проживання – береги річок, озер і боліт. Видра чудово плаває та пірнає. Веде вона переважно нічний спосіб життя, а тому побачити її можна лише випадково.

При зустрічі з видрою можна помітити, що ця тварина пересувається якимось ніби незграбно, вигинаючи спину горбом і волочачи хвіст. Вона має видовжене тіло, яке сягає іноді одного метра. Ноги короткі, голова плеската, очі маленькі, опуклі, містяться ближче до верху голови, вуха короткі, обтічної форми, шия без перехвату. Хутро темно-коричневе, блискуче, лише на череві сіро-коричневе. Видра має на лапах широкі, добре розвинуті плавальні перетинки, які доходять майже до кінців пальців. Хутро у неї складається з остьового волосся, м'якого підшерстя, яке не намокає у воді завдяки жировим виділенням шкірних залоз, що змащують хутро. Коли видра пірнає, її вуха затуляються складкою шкіри, а ніздрі стуляються.

Живиться видра переважно рибою – щуками, окунями, плітками, в'юнами та карасями. Може харчуватися раками, молюсками, жабами, водяними жуками, яйцями та пташенятами, полює навіть на водяну полівку, водяних пацюків та водоплавних птахів.

ДИВОВИЖНІ ССАВЦІ

Маса живої речовини на нашій планеті постійна протягом мільйона років і дорівнює одному квадрильйону тонн. Нині відомо близько 4260 видів ссавців, хоча суперечки по систематизації видів все ще продовжуються. За чисельністю видів ссавці поступаються іншим класам хребетних: рептиліям, яких налічується близько 6787 видів, птахам – їх близько 9703 видів і риbam, яких приблизно 28000 видів. Та всі вони поступаються за різноманітністю безхребетним молюскам, яких налічується близько 80 000 видів і кохам – 1 000 000 видів. Одних тільки павукоподібних налічується 44 000 видів, що більше хребетних разом узятих.

**НАЙКРУПНІШІ
ССАВЦІ**

Дуже сильно варіюють розміри тіла ссавців: від декількох сантиметрів при масі декілька грам у карликової білозубки до десятків метрів при масі близько сотні тонн у синього кита. Блакитний кит (*Balaenoptera musculus*) найкрупніший ссавець не тільки сучасності, але і за весь час існування життя на Землі. Він більший навіть за найбільшого динозавра. Найбільший кит, самиця, мала в довжину 33,58 метра. Маса найважчого з відомих китів понад 190 тонн, причому вага була встановлена гіпотетично шляхом зважування його останків. Це відповідає масі 30 слонів або 150 биків.

Видра після смачного обіду частенько відпочиває під корінням, у виямках під берегом або у купі хмизу. Для виведення потомства ця тварина влаштовує кубло в норі на глибині до 70 сантиметрів, вихід з якої знаходиться під водою. Парується вона у березні або у травні, а після 9-тижневої вагітності, самиця народжує до п'яти голих, сліпих, безпомічних, дуже дрібних, з ріденьким пушком малят. Видринята швидко ростуть: через півтора тижня прозрівають, в шеститижневому віці вперше виходять із кубла та годинами граються у воді. За матір'ю вони ходять до осені, вчаться полювати, а дорослими стають на третьому році життя. Живуть видри до 15 років.

Цікаво, що видра дуже грайлива тварина, вона може гратися із впольованою здобиччю, любить ковзатися з вологого глиняного горбка на череві або взимку з крутого засніженого схилу. Спіймана в ранньому віці видра, дуже легко звикає до людини та стає ручною.

За сприятливих умов мисливець може наздогнати видру, яка тікає. Проте це тварина сильна: не кожен мисливський собака може її здолати. Коли видру застали на землі, то вона лягає на спину та відчайдушно захищається зубами і міцними лапами, що мають кігті. Цей звір дуже обережний, тому більшість мисливців, полюючи на видру, ретельно маскують капкани. За спостереженнями з 50 видр, що потрапили до капкана, тільки одна відгризла собі лапу і втекла. Відомі випадки, коли звір намагався перегризти електродріт, яким пастка була прив'язана до кілка. Від довгого перебування в капкані видра гине. Якщо ж їй вдасться вирватися, то це місце інші видри довго не відвідують. Коли ж мисливець наближається до видри, вона шипить, неначе кішка, кидається, намагається вкусити. Цікаво, що деякі звірі інколи витягують на берег рибальські снасті, з'їдають спійманих риб, але при цьому ніколи не чіпають риб'ячої голови, ніби знаючи, що там може бути гачок. Свою здобич їдять не у воді, а на корчах, камінні або відмілинах.

Видра відіграє у природі дуже важливу роль. Якщо у водоймі знищити всіх видр, то спочатку кількість риби збільшується, але потім її чисельність різко зменшується. Це пояснюється тим, що цей звір ловить, перш за все, хвору рибу, ліквідовуючи джерело інфекції. Крім того, видра живиться водяними комахами – водолюбами, плавунцями та іншими безхребетними, які у надмірній кількості шкідливо впливають на рибу водойми. Проте, коли видри оселяються біля ставків із зарибком, то можуть завдавати великої шкоди водному господарству. Саме тут їх чисельність потрібно контролювати, застосовуючи різні методи відлову, але при цьому не дозволяти скорочуватись популяції до критичних меж.

Не зважаючи на те, що видри на Хмельниччині перебувають під охороною, їхня популяція збільшується дуже повільно. У 2005 році в області нараховувалося лише близько тисячі видр. Найбільше їх у Старокостянтинівському, Ізяславському та Кам'янець-Подільському районах. Гальмують відродження їх чисельності забруднення річок і ставків, що призводить до зменшення рибних багатств та загибелі раків. Протягом останнього десятиріччя ситуація дещо покращується, оскільки через економічну кризу зупинено більшість шкідливих виробництв. Видра має цінне хутро, яке користується необмеженим попитом на різних ринках. Хутро у видри гарне і тепле.

Досвідчені мисливці знають, що мисливська стежина видри проходить по колу, тому цей звір, зазвичай, повертається до попереднього місця. Інколи видра здійснює мандрівки суходолом до 10 кілометрів.

Видра занесена до Червоної книги України.

ВОВК СІРИЙ

Хижак.
Максимальна довжина тіла 160 см.
Маса – до 50 кг.
Харчується посями, оленями, козулями, дикими свинями, домашніми тваринами, зайцями та мишовидними гризунами. Зрілим стає на 2-3 році .

ВОВКИ СІРІ (Canis lupus) на Хмельниччині ще до недавнього часу траплялися вкрай рідко. Проте тепер вони все частіше оселяються і в наших лісах. Найбільше їх поки що в Ізяславському районі. Існує думка, що це результат надмірного розмноження цих хижаків у Чорнобильській зоні і розселення їх на інші території. Але збільшення кількості вовків відмічається по всій Україні. Навіть у Криму, де вовків не було вже більше ста років, трапляються випадки нападу їх на свійських тварин і навіть на людей.

Одного разу до Онацьковецької середньої школи, що у Полонському районі, приїхав верхи лісник із Лабунського лісу. У той час учні школи допомагали лісництву висаджувати дерева. Лісник сів до шкільного автобуса показувати дорогу, а одного школяра посадив на власного гнідого і просив підганяти його тільки прутиком. Ми вирушили. За якийсь час на галявині показала лісницька хата. Лісник запряг пару коней у підводу і вони вирушили ліською дорогою до місця висадки. Раптом коні насторожились, захрипіли. Лісник їх зупинив, а хлопчика заспокоїв: «Не бійся, звідки взяли туди й вернуться?!» Справа, неподалік ліскової дороги стояли два великих вовки й дивились на підводу.

Весь зовнішній вигляд цього хижака свідчить про його силу і здатність до невтомного бігу, переслідування й нападу на своїх жертв. Голова у вовка велика, широколоба, шия коротка, малорухома, морда масивна, видовжена. Очі ясно-коричневі, розміщені косо. Надбрівні дуги опуклі, через що очі здаються запалими і більшими, ніж у собак. Дорослий вовк за розмірами більший за будь-яку вівчарку. Довжина тіла дорослого звіра складає в середньому від 105 до 160 сантиметрів, хвоста – 35-50 сантиметрів. А висота в плечах сягає одного метра. Вага вовків зазвичай складає від 32 до 50 кілограмів. Самці завжди більші за самиць. І хоч у літературі описуються звірі, що нібито мали масу більше 90 кілограмів, однак серед багатьох сотень точно зважених вовків з різних частин світу не було жодного, який би потягнув більше 79 кілограмів. Як розміри, так і колір шерсті вовків змінюються в залежності від території, на якій вони проживають. Найбільші звірі трапляються на Крайній Півночі, найдрібніші – на півдні. Якщо північні вовки мають дуже світле хутро, а взимку майже зовсім біліють, то пустельні звірі своє тьм'яно-піщане забарвлення практично не змінюють. Забарвлення хутра вовків улітку рудувате, значно темніше вздовж спини і майже до половини хвоста. Узимку зникають іржаво-рудуваті відтінки і забарвлення набуває бурувато-сірого кольору.

Живуть вовки в найрізноманітніших природних умовах, але намагаються уникати суцільних лісових масивів. Для вовків характерний сімейний спосіб

НАЙГУЧНІШИЙ ССАВЕЦЬ – це блакитний кит. Він може видавати звуки гучністю 188 dB, які чутні на відстані 850 км. Ревіння лева чутний на відстані декількох миль. До числа найгучніших слід віднести і мавп-ревунів.

НАЙДАВНІШІ Серед ссавців опосуми, рідкісний антильський целезуб (Solenodon), броненосці, страшний довгоп'ят і тапір, що з'явилися на Землі в еоценовий період, тобто близько 70 мільйонів років тому, існують і нині. Бурузубки, панголіни і багато мавп Старого Світу всі вони релікти часів олігоцену. Їжаки, окапі і трубкозуби – ровесники міоцену.

СКЛАДНА БУДОВА МОЗКУ

Ссавці мають найскладнішу будову мозку: вони мають неокортекс, де розташовані центри, відповідальні за навчання навикам, а також підкіркові вузли – глибинні структури, що відповідають за інстинкти.

НАЙКРУПНІШИЙ НАЗЕМНИЙ ССАВЕЦЬ –

це самець африканського слона.

Найкрупніший слон мав висоту в плечах 3,96 м і важив понад 12 тонн.

СПІЛКУЮТЬСЯ НА НИЗЬКИХ ЧАСТОТАХ

Слони, як і кити, головним чином, спілкуються за допомогою низькочастотних шумів, не чутних людському вуху, для зв'язку один з одним на відстані в декілька кілометрів.

життя. Пари в них утворюються на невизначено тривалий час – практично на все життя. Основу зграї становить виводок цьогорічних вовченят з батьками, до яких можуть приєднатися минулорічні вовки, а також чужі самотні самці. У зграї лише зрідка буває більше 10-12 особин, хоч відомі й випадки, коли зграя сягала 20 звірів.

Вовча зграя має свій досить великий район для полювання і, якщо її не переслідують, завзято дотримується вподобаної місцевості. При цьому ділянки окремих родин суворо охороняються своїми хазяями. А кордони території, позначені сечовими крапками або випорожненнями в певних, добре помітних пунктах – на окремих купинах, кущах, біля дерев, стовпів, практично ніколи не порушуються і до зіткнень сусідніх сімей не призводять. Цей «нюховий телефон» в період розмноження ще й сприяє зустрічі самців і самиць.

Вовк сірий – найбільший хижак нашої області, що добуває їжу самостійно, активним пошуком і переслідуванням жертв. Основу його раціону становлять копитні тварини: лосі, олені, козулі, дикі свині, домашні вівці, корови, коні. Велику частку у харчуванні вовків складають зайці та мишовидні гризуни. У теплу пору року вовки ловлять чимало полівок та мишей, відгодовуючись та жириючи на них перед суворими зимовими випробуваннями. Не пропускають вовки нагоди з'їсти кладку яєць чи пташенят у гнізді, а також водоплавних й інших птахів. Здобиччю вовків іноді стають лисиці, єнотовидні та домашні собаки. У гірських селах і хуторах Карпат місцеві жителі навіть тримають своїх собак у вольєрах, аби вберегти їх від вовків.

Вовка вважають ненажерою. Голодний він і справді здатний з'їсти за раз до 10 кілограмів м'яса. Та добова норма дорослого звіра становить близько 2 кілограмів м'яса. Іншу частину здобичі він просто розносить і ховає про запас. Проте варто відзначити і особливу здатність вовків до голодування. Так на Ямалі був випадок, коли поранений вовк нічого не їв протягом 17 днів аж поки не зажили рани. Він сильно схуд, але залишився живим.

У вовків на полюванні проявляється чітке розділення обов'язків: серед них є погоничі, які заганяють жертву у засідку, де причаїлися нападники. Погоничі діють дуже обережно, поступово, методично направляючи намічену дичину до своїх напарників у засідці. При необхідності вовк розвиває швидкість до 55-60 кілометрів на годину. Він здатний при потребі здолати за ніч 60-80 кілометрів. В середньому ж за добу у лісовій зоні проходить не більше 20 кілометрів. Проте варто відзначити, що здобиччю вовків дуже рідко стають здорові звірі. Як правило, ці хижаки вбивають хворих, старих або ж ослаблених тварин. На переходах вовки рухаються слід у слід. Та так майстерно, що лише у місцях відпочинку можна визначити число звірів у зграї.

Парування вовків відбувається взимку. У сталих пар воно протікає досить мирно, якщо тільки не з'явився інший, самотній самець. А біля молодих і самотніх старих вовчиць може зібратися група самців, яких у цих звірів спостерігається надлишок. Між ними виникають запеклі бійки, які інколи закінчуються смертю одного із суперників. Навесні після вагітності, що триває від 62 до 75 днів, вовчиця народжує в середньому 5-6 вовченят. Хоча відомі випадки, коли у виводку було і 14-15 малюків. Народжуються вони сліпими, із закритими вушними отворами. Прозрівають через 9-12 днів, а в 3-тижневому віці починають виповзати з лігвища. Півтора місяця вони харчуються материнським молоком, але в цей же час починають їсти напівпереварене м'ясо, яким самець постачає вовчицю й вовченят, приносячи його у своєму шлунку. Проте смертність вовченят сягає 60-80 відсотків. Вовчиці стають статевозрілими на другий рік життя, а самці – тільки в трирічному віці.

Лігвище вовки облаштовують у глухих, важкодоступних місцях під корінням вивернутих дерев, серед бурелому, у природних нішах, на схилах ярів, у розпадинах скель, в широкому куші колючого чагарника або в заглибині серед густих очеретяних заростей, але обов'язково неподалік водойми. Іноді вони пристосовують для цього нори інших звірів, і лише в окремих випадках

риють їх самотійно. Проте відомі випадки, коли вовчєнят знаходили у старих скиртах соломи, у штабелях дров і снігозахисних щитів біля доріг, на хлібному полі в 300 метрах від села та у коноплях в 10 метрах від садиби. Це можливо лише тому, що вовки промишляють не ближче 7-10 кілометрів від свого житла. У вовка найкраще розвинений нюх, трохи слабкіше слух і зір. Уночі вовки бачать значно краще, ніж інші звірі з родини собачих. Підходять до лігвища вовки з особливою обережністю, аби не видати свого потомства. Якщо ж люди все-таки знаходять виводок, то вовчиця відважно кидається і на мисливських собак, і на самих мисливців. Якщо ж вовчєнят забирають за відсутності дорослих вовків, то ті в свою чергу влаштовують вовчу помсту, нападаючи на свійських тварин поблизу лігвища, чого, зазвичай, ніколи не роблять.

У червні-липні старі вовки вже привчають вовчєнят до самотійного добування їжі. Восени у молодих вовків молочні зуби замінюються на постійні й вони починають брати активну участь у полюванні разом із старими вовками.

У природі вовки доживають максимум до 15-20 років, але вже в 10-12-річному віці у них проявляються ознаки старіння.

ВОВЧОК ГОРІШКОВИЙ

Гризун.
Максимальна довжина тіла 9 см.
Маса – до 30 г.
Харчується горіхами, жолудями, ягодами, комахами.
Корми запасє й на зиму.

ВОВЧОК ГОРІШКОВИЙ (*Muscardinus avellanarius*) – невеличка тваринка довжиною до 9 сантиметрів має гарно опушений хвіст. Забарвлення червонувате або світло-коричневе, горло і груди кремові, пальці білі. Горішковий вовчок розповсюджений в листяних лісах. Вибирає переважно підлісок. Як і інші вовчки, веде нічний спосіб життя. Він великий майстер лазити чагарниками, утримуючись на найтонших і найгнучкіших гілочках. Влітку будує гніздо у вигляді сплетених в кулю травинок, скріплених клейкою слиною. Всередині вистеляє м'якішим матеріалом. Гніздо розміщує на гілках кущів на висоті 1-2 метри над землею або в низьких дуплах. Якщо в лісі розвішані шпаківні, то горішковий вовчок часто селиться у них.

Живиться горіхами, жолудями, ягодами, комахами. Корми запасє й на зиму. На час зимової сплячки залишає гніздо і влаштовується в наземному сховищі: під коренями дерев, поваленими стовбурами. Навіть влітку при зниженні температури до 15 градусів, вовчок на кілька днів впадає в оціпеніння і спить у гнізді, згорнувшись у щільну вовняну кульку. Під час глибокої

ЧУЮТЬ НОГАМИ

Слони можуть чути ногами точно так, як і вухами, вловлюючи наднизькочастотні звуки, що проходять через землю.

Ось уже більше 20 років відомо, що африканські слони можуть спілкуватися на настільки низьких частотах, що людське вухо не може вловити ці звуки. Дотепер, проте, ніхто не був упевнений, чи переміщуються ці «розмови» через землю подібно сейсмічним хвилям.

Можливо, до такого способу спілкування слони вдаються, коли над землею дуже багато шуму, наприклад, пролітає літак. З'ясувалося, що слони можуть відправляти сейсмічні хвилі на відстань майже в два кілометри.

**ОТРУЙНІ
ТВАРИНИ**

Отруйність – рідкісна властивість тварин. Тільки у єхидни, качкодзьоба, щелезуба і землерийок є отруйні залози. Другий різець з кожної сторони на нижній щелепі щелезуба (*Solenodon*) сполучений із залозою, що виробляє токсини, від яких отрута подається до основи решти зубів. Їх отруйна слина вбиває жертву, вона небезпечна і для людини. У щелезубів немає імунітету до власної отрути.

**НЕВИДИМЕ
КРИЛО У КАЖАНА**

Людське око не взмозі уловити рух крил кажана, тому що вони роблять 12 коливальних рухів за той час, який нам потрібен, щоб уловити один такий рух.

зимової сплячки температура тіла горішкових вовчків падає від нормальної 34-36 градусів до 0,2-0,5 градуса. Вовчки горішкові, як і всі мешканці лісу, живуть в повній залежності від його щедрот. Коли ж корму не вистачає, вовчки, трапляється, поїдають один одного. Коли ти слабкий – тікай. І щастя твоє, коли залишишся без шкурки на хвості. У всіх вовчків хвосту «знімаються», як рукавички, і полишивши опушок в пащі ворога, тваринка тікає з голим хвостиком. Він потім відпаде або вовчок його сам відгризе.

У горішкового вовчка буває до двох приплодів на рік. Після тритижневої вагітності, перший раз малята народжуються в зимових наземних сховищах, другий – в гніздах. Зазвичай, самиця народжує від трьох до п'яти дитинчат. Самичка годує їх молоком, сидячи над малятами і з усіх боків прикривши їх лапками та хвостом. Так триває тижнів три. В перші дні мати довго і багато лиже мордочки свого потомства. Пізніше дитинчата лижуть її слинявий рот і язик. Сенс цього дійства не зовсім зрозумілий: можливо, слина матері має якісь речовини, що необхідні для нормального росту молодих вовчків.

ВОВЧОК ЛІСОВИЙ

Гризун.
Максимальна довжина тіла 12 см.
Маса – до 40 г.
Харчується горіхами, жолудями, ягодами, комахами.

ВОВЧОК ЛІСОВИЙ (*Dipodomys nitedula*) – невеличка, до 12 сантиметрів завдовжки тваринка, зустрічається в старих запущених садах і парках в межах міст та сіл. Мордочка у вовчка лісового гостра, вуха округлі, хвіст з довгими волосинами помітно потовщений. На відміну від вовчка сірого частіше бігає по землі, нерідко користується підземними сховищами, особливо в безлісих районах. Спосіб життя у вовчка лісового – нічний. А вдень він відсипається у схованці, згорнувшись в пухнастий клубок. Воду хлеще, як собака або кішка.

Гніздо кулеподібної форми вовчок лісовий розміщує в дуплах або у кронах дерев на висоті до 12 метрів над землею. Трапляється, що займає він і старі пташині гнізда. Лісові вовчки, зазвичай, будують свої схованки неохайно: зовнішній каркас складається з тонких гілочок або м'яких верхівок кущів, серед яких намощується листя, мох і суха трава. Каркас, як правило, нещільний, просвічується. Проте він достатньо міцний і добре захищає внутрішню камеру, побудовану із м'якого матеріалу – рослинного пуху або шерсті. Гніздо завжди добре замасковане.

В період з травня до серпня самичка народжує один раз від 2 до 6 малят – крихтливих і безпорадних. Вони ссуть молоко, лежачи на спинках. Мати дуже турботлива і нікого не підпускає до виводка, навіть батька. А той, хто насміль-

ся в цей час встромити носа до гнізда, познайомиться з її гострими і міцними зубами. Щоправда, тижнів через два все-таки дозволить самцю подивитися на своїх нащадків. А через деякий час навіть вивести їх на прогулянку. Це дуже кумедне видовище: батько поважно йде попереду, а дитинчата дріботять за ним. Прогулянка триває до тих пір, доки малюки не захочуть їсти. Тоді вся родина повертається назад. Приручається вовчок важко, хоча в неволі живе добре.

ВОВЧОК СІРИЙ

Гризун.

Максимальна довжина тіла 20 см.

Маса – до 80 г.

Харчується горіхами, жолудями, ягодами, слизнями, гусеницями, сороконіжками та жуками.

Живе до 5 років.

ВОВЧОК СІРИЙ (Glis glis) поселяється в листяних лісах, які мають плодіві дерева та кущі. Там, де ці гризуни можуть знайти вдосталь корму: горіхів, жолудів або каштанів. Нерідко мешкає у великих садах. Вовчок відносно великий гризун (довжина тіла 15-20 сантиметрів) з пухнастим хвостом. Зовні нагадує мініатюрну сіру білочку. Густе і м'яке хутро зі спини сіро-димчастого кольору зі срібним відблиском. Веде переважно нічний спосіб життя, тому більшість людей його ніколи не бачила. Добре лазить по деревах, однаково вправно пересуваючись як по товстих стовбурах, так і по тонких гілках. Швидка і дуже рухлива тваринка. Для вовчка сірого перестрибнути з дерева на дерево, пролетівши в повітрі 7-10 метрів, звична річ.

Свою схованку будує майже завжди в дуплах. Гніздо вимощує мохом, волокнами рослин та пухом. Раз на рік, зазвичай, наприкінці липня, після тритижневої вагітності самичка народжує 4-6 дитинчат. Готуючись до зими, вовчки нагулюють чимало жиру. І хоч живуть вони окремо, під час зимової сплячки в одному гнізді може бути до 10 особин. А в теплу зиму вовчок, буває, прокидається, аби перекусити заготовленими завчасно кормами. Якщо ж притиснуть морози, знову впадає в сплячку. Там, де чисельність вовчка досить значна, тварини завдають великої шкоди садам та виноградникам. Хоча живиться він і слизнями, і гусеницями, і сороконіжками та жуками, основу раціону складають все-таки плоди дерев. Якщо вовчкові вдається уникнути лап хижаків та пазурів хижих птахів, то він може дожити до п'яти з половиною років.

Колись цих вовчків спеціально розводили в дубових або букових масивах за високими огорожами у так званих гліаріях. Тваринок, що підросли, саджали в глиняні горщики, відгодовували, а потім засмажували і подавали на банкеттах. Щоправда, це було давно, в Давньому Римі. Але й тепер ще у Франції та балканських країнах є гурмани, які високо цінують м'ясо вовчків.

НАЙВИЩИЙ ІЗ ССАВЦІВ – це жираф *Giraffa camelopardalis*, що має зріст 6,1 м. Жираф потребує кров'яного тиску до 260 мм рт. ст., щоб кров могла досягти голови.

Висота його не залежить від числа хребців - в ший горобця у два рази більше хребців, ніж у жирафа. Шийних хребців у ссавців, зазвичай буває 7, дуже рідко 6 у деяких морських корів або 8-9 у деяких лінивців.

МАСА ГОЛОВИ І МАСА МОЗКУ

Голова бегемота важить близько 900 кг. Проте масою мозку бегемот похвалитися не може. Мозок слона важить 5 кг, людини – 1,4-2 кг, коня – 0,5 кг, корови – 0,35 г. А ось мозок свині важить всього 0,15 кг.

ГОРНОСТАЙ

Хижак.
Максимальна
довжина тіла 38 см.
Маса – до 260 г.
Харчується
гризунами, жабами,
рибою, птахами.
Іноді нападає навіть
на молодих зайців.
занесений до
Червоної книги
України.

ВИЖИВАЄ

НАЙДРІБНІШИЙ

Більшість австралійських ссавців, вимерлих за останні 200 років, були середніх розмірів. Вони мали вагу в «критичному» інтервалі від 37 до 445 грамів. Дослідники переконалися, що найменші тварини мають найбільше шансів вижити. Багато гризунів зеленого континенту важать менше 30 грамів, а деякі сумчасті не дотягують і до третини цієї ваги. Вчені припускають, що різновиди дрібних тварин більш живучі, оскільки у них дуже велика густина населення і високі темпи відтворення, тобто, вони здатні швидко відновлювати втрати.

ГОРНОСТАЙ (*Mustela erminea*) тварина з родини куницевих, зовні дуже схожий на ласку. Він відрізняється від неї не лише тим, що більший, але й чорним кінчиком хвоста. Довжина тіла горностає коливається від 16 до 38 сантиметрів. Голова невеличка, морда коротка, вуха маленькі, заокруглені, ледве помітні. Ноги короткі, сильні. Хвіст довгий – від 6 до 12 сантиметрів (дорівнює третині довжини тіла), не пухнастий.

Максимальна його вага, зафіксована натуралістами, – 260 грамів. Як і ласка, горностає на зиму біліє й лише кінчик хвоста залишається чорним. Вважається, що переміщаючи темну цятку на хвості то вліво, то вправо, спритний хижак спантеличує переслідувачів і дає знати про себе родичам. Цікаво, що горностає вирізняються великим розмаїттям звуків: вони можуть цвірінкати, шипіти, як змії, і навіть гавкати.

Горностає належить до звичайних хижаків. Найбільшої чисельності він досягає в роки пікового розмноження гризунів. Селиться переважно у перелісках, захарашених узліссях, чагарниках, зарослих вирубках, заплавах рік. На Хмельниччині найбільше горностаєв у Старокостянтинівському, Теофіпольському, Новоушицькому, Красилівському, Кам'янець-Подільському та Віньковецькому районах. Всього ж в області їх близько двох тисяч.

Він полює на усіляких гризунів аж до водяних полівок і хом'яків. При нагоді нападає і на гнізда птахів. А якщо гризунів не вистачає, їсть жаб, рибу, а в особливо голодні роки – навіть ягоди ялівця й трупи загиблих тварин. Маючи достатньо корму, влаштовує запаси. Та горностає полює не тільки на поверхні землі, але й у ходах гризунів. Він чудово плаває й спритно лазить по кущах і деревах. У пошуках здобичі нерідко заходить далеко на поля. Під час полювання виявляє особливу агресивність, нападаючи іноді навіть на молодих зайців. Полює горностає на території 20-70 гектарів.

Для виведення потомства горностає використовують нори водяних полівок, хом'яків, ховрахів, пристосувавши їх для своїх потреб. На глибині близько метра влаштовують затишне кубло, вистеляючи його сухим листям, дрібними корінцями, мохом, пір'ям, шкурками гризунів. Трапляється, що оселяються вони й у порожніх колодах, дуплах, серед бурелому, в купах каміння.

Спарювання, зазвичай, відбувається навесні або на початку літа. Самиця один раз на рік, після дев'яти-десятиденної вагітності народжує чотири-вісім сліпих малюків (трапляється і 18). Крихітні малюки важать три-чотири грами. Вони прозрівають у місячному віці й залишають нору через 2 місяці. Статевозрілими самиці стають у 2-3 місячному віці, а в самців ця стадія настає лише через рік. Відомі випадки, коли самички, які ще живилися молоком матері, народжували повноцінних малят і успішно їх вигодовували.

Горностай проявляє активність як вночі, так і вдень. Але це надзвичайно потайний звір і на полювання виходить зі своєї схованки переважно лише вночі. На зиму в сплячку він не впадає. У сильні морози й завірюхи, може довго ховатися під засніженим буреломом, у норах гризунів, серед коріння й в інших затишних місцях.

Линяє горностай двічі на рік, коли встановлюється й сходить сніговий покрив. Хутро у горностая густе, коротке. Влітку верхня частина його тіла і хвіст бурувато-коричневі, горло, груди і черево – білувато-жовті. Шкурка горностая досить високо цінується в хутровому господарстві. У минулі століття він був символом чистоти і непорочності, а шуби з його зимового хутра носили лише можновладці. Хижак приносить також користь людині, винищуючи шкідливих гризунів. Але широке використання отруйних речовин у боротьбі з гризунами, призводить до зменшення чисельності цих винятково корисних звірів.

ЄНОТОВИДНИЙ СОБАКА

Хижак.

Максимальна довжина тіла 80 см. Харчується гризунами, жабами, ящірками, вужами, рибою, птахами, жуками, їх личинками, ягодами, плодами дикої яблуні і груші.

ЄНОТОВИДНІ СОБАКИ (*Nyctereutes procyonoides*) у північних районах області з'явилися зовсім недавно. Та й в Україні вони були акліматизовані не так давно. Їх батьківщиною є Південно-Східна Азія та Далекий Схід – Китай, Корея, Японія і Приморський край Російської Федерації. Саме з Примор'я чи Зеленого Клину й завезено на Хмельниччину єнотовидних собак. Вони населяють переліски, долини річок, високотравні луки з чагарниками, використовуючи покинуті нори борсуків або лисиць. Інколи влаштовують кубла у густих заростях очерету чи будують своєрідні схованки в самому центрі вербового куща. Лише зрідка ці тварини виривають дуже примітивну і неглибоку нору, яка має один вхідний отвір і закінчується гніздовою камерою. На Хмельниччині єнотовидних собак у 2005 році нараховувалося лише близько сотні. Найбільше їх у Шепетівському, Полонському та Славутському районах.

Єнотовидний собака при довжині тіла до 80 сантиметрів, має хвіст до 25 сантиметрів. Тулуб у нього видовжений, голова невелика, вуха короткі. Волосяний покрив у цієї тварини видається довгим, пухнастим, рудувато-бурым з нечіткою темною смугою вздовж спини. Характерною ознакою цих звірів є те, що над очима до вух тягнуться широкі білі смуги.

Цікаво, що з наближенням небезпеки єнотовидний собака намагається заховатися. Проте маючи короткі ноги, рухається повільно. Мисливський собака, наздогнавши цю тварину, стикається із шаленим опором: єнотовидні собаки займають погрозову позу домашньої кішки, сердито гарчать і стрибають в бік ворога. Інколи єнотовидні собаки кидаються не тільки на мисливського собаку, а й на мисливця. Особливо агресивно поводять себе старі самці.

Якщо ж мисливському собаці вдається вхопити єнотовидного собаку за шию, той впадає в каталептичний стан, який характеризується гнучкістю м'язів і

НАЙШВИДШИЙ ІЗ ССАВЦІВ – це гепард *Acinonyx jubatus*, який розвиває на коротких дистанціях швидкість 96 км на годину, є дані і про 105-115 км на годину. Ссавці, що мешкають на відкритих просторах, мають різні форми і ступені спеціалізації. Швидкість бігу у бізона – 40-45, жирафа – 45-50, дикого осла – 50-55, зебри – 60-65, газелі Томсона – 75-80, лева – 75-80 км.

Серед водних ссавців першість належить киту-вбивці *Orcinus orca*, який досягає швидкості 55,5 км на годину.

У повітрі рекорд належить великому бурому кажану *Eptesicus fuscus* зі швидкістю 25 км на годину.

ДИВОВИЖНА ФІЗІОЛОГІЯ ССАВЦІВ

М'язи складають від третини до половини маси тіла ссавців.
Довжина кишечника перевищує довжину тіла у людини – в 3-4 рази, вовка – в 4, собаки – в 5-6, диких кабанів – в 14, домашніх свиней – в 17, диких баранів – у 18, овець – в 35 разів.
Час кругообігу крові у краба – 37-65, у кролика – 7,5, у собаки – 16, у людини – 20-25 секунд.
Кров'яний тиск у членистоногих складає 5-10 мм рт. ст., у зеленої жаби – близько 40, у активних риб – 65-75, у птахів і ссавців – 120-180.

неприродним положенням тіла: може лежати на боці, спині, животі. Молоді звірки впадають у каталептичний стан швидше і виходять з нього повільніше, ніж дорослі тварини. Після виходу з цього стану, звір немовби оживає та тікає. Коли ж мисливський собака не дуже агресивний і хапає за задню частину тіла, тоді звір продовжує захищатися.

Живляться єнотовидні собаки переважно вночі, коли вони проявляють найбільшу активність. Улюбленою тваринною їжею для них є різноманітні гризуни, ящірки, вужі, жаби, а також жуки і їх личинки. У період гніздування можуть їсти птахів та їх яйця. До раціону єнотовидних собак входять і рослинні корми – ягоди, плоди дикої яблуні, груші і навіть різноманітні овочеві культури. Трапляється, що дорослі єнотовидні собаки разом з виводками влаштовуються на полях. Коли ж на полі з'являється сільськогосподарська техніка, дорослі одразу ж тікають, а молодняк, що найчастіше затаюється, впадаючи в каталептичний стан, інколи потрапляє під ножі комбайна чи косарки.

Єнотовидні собаки для народження малят готують лігво, яке можуть влаштувати в неглибокій виямці серед луків, у високому травостої або займають нори борсуків чи лисиць. При цьому своє лігво вони вистеляють сухим листям, підшерстям, яке самиця вискубує у себе довкола сосків. У середині квітня після 62-64-денної вагітності вона народжує 6-8 сліпих, вкритих ніжним пухом, малят. Спочатку мати постійно перебуває з малюками і часто годує їх своїм молоком. Коли ж їм виповнюється два тижні, прозрівають, а через місяць починають їсти шматочки м'яса, хоч ще й підготовуються материнським молоком майже до двох місяців. Цуценята весь час перебувають поблизу лігва чи нори, граючись, навчаються основним методам нападу, захисту і полювання. Граються не тільки одне з одним, але й зі своїми батьками. У кінці літа молодняк перетворюється на собак, які вже здатні самостійно добувати собі їжу.

Досить легко єнотовидні собаки потрапляють в капкани, у яких поводять себе спокійно, а тому ноги не калічить. Коли їх звільняють із пастки, вони стають спокійними: лежать, не намагаючись тікати. Якщо ж починають крутитись, то мисливцеві достатньо прикрикнути і вони знову притихають та вже лежать спокійно.

Єнотовидні собаки знищують велику кількість гризунів-шкідників, шкідливих комах – хрущів, вовчків, довгоносиків і хлібних жуків, приносячи користь сільському і лісовому господарству.

ЗАЄЦЬ-РУСАК

Гризун.
Максимальна довжина тіла 74 см.
Маса – до 4 кг.
Харчується трав'янистою рослинністю, корою молодих дерев.
У природі живе не більше року, у неволі – 10 років.
Зрілим стає у 7-9 місяців.

ЗАЙЦЯ-РУСАКА (*Lepus europaeus*) на території області можна побачити на полях, луках, узліссях, у лісах та полезахисних лісосмугах, а також у садах, на городах та дачних масивах поблизу міст. Загалом же на Хмельниччині у 2005 році нараховувалося понад 60 тисяч зайців. Найбільше їх у Шепетівському, Старокостянтинівському, Новоушицькому, Красилівському,

Кам'янець-Подільському, Дунаєвецькому районах. Заєць-русак добре пристосувався до умов існування – він має сірий, м'який волосяний покрив, який добре його маскує. Довжина його тіла може сягати 74 сантиметрів, а маса в середньому – чотири кілограми. Проте відомі випадки, коли окремі особини важили і вісім кілограмів.

Заячі вуха настільки довгі, що зігнуті заходять аж за край носа. Вони не тільки сприяють визначенню характеру і напрямку звуку, а й підсилюють його, вирізняючи найважливіші сигнали. Встановлено, якщо джерело звуку знаходиться праворуч від зайця, то звук до правого вуха доходить на 0,00003 секунди раніше, ніж до лівого. Так заєць і визначає, звідки лине звук. А його здатність рухати одним вухом незалежно від другого, дає можливість концентрувати увагу на двох звуках одночасно. Така особливість дозволяє своєчасно почути хижака і завчасно втекти від нього. Завдяки тому, що в нього задні ноги вдвічі довші від передніх, і пересувається він великими стрибками під час стрімкого бігу, заєць може розвивати швидкість до 80 кілометрів на годину. Це і забезпечує йому виживання.

Зайці-русак не мають постійних лігвищ чи схованок, вони не риють нір. Для відпочинку, як правило, лягають на поверхні землі, серед густої трави, бур'яну чи кущів. Влітку зайці живляться виключно трав'янистою рослинністю. У першу половину зими русак надає перевагу тимофіївці лугової, стеблам топінамбура, озимим культурам, вівсяним снопам або соломі. У другу половину зими заєць-русак любить їсти люпин, різнотравне сіно, гризти стебла молодих верб, лип, осик, беріз, яблунь і груш. Коли починаються сильні морози, заєць-русак потребує великої кількості різноманітного корму. Так наприклад, за одну жировку з'їдає до 30 грамів топінамбура, 80 грамів чорничних кущиків, 30 грамів сіна, обгризає 10-15 березових бруньок.

Самиця зайця-русак після 55-денної вагітності від двох до чотирьох разів на рік народжує від двох до десяти зрячих, вкритих хутром, здатних самостійно пересуватись зайчат. Кубел для виведення малят ці тварини не будують. Зайчата дуже швидко ростуть, смокчучи високоякісне молоко, яке має понад 24 відсотки жирності. Вже через 8 днів після народження малюки починають гризти молоденьку траву, а без їжі взагалі можуть бути до чотирьох днів. Для зайчих-годувальниць зайця-русак характерна така особливість: зустрівши чужих зайчат, вони також годують їх своїм молоком.

Цікаво, що заєць-русак, якого переслідує людина, тікає по колу. Влітку коло довше, а взимку – коротше. Буває, що він повертається на свій слід, і, якщо поставити петлю, то звірок потрапляє до неї. Як правило, заєць-русак тікає такими місцями, де найменше його видно: по кущах, високорослій траві, ярах. За характером бігу можна передбачити, як швидко він зупиниться. Якщо біжить із притиснутими до тулуба вухами та розвиває високу швидкість, значить, дуже наляканий і зупиниться нескоро. Якщо ж тікає з піднятими вухами, а стрибки в нього середні, то швидко повинен зупинитися для огляду місцевості.

Зайчихи та неповноцінні особини затаюються частіше за самців та здорових звірів, тому мисливці відстрілюють їх частіше. Якщо взимку самці підпускають людину на 40-45 метрів, то самиці – на 25 метрів. Коли самичка вибігає із схованки, то вона пригинається до землі, а самець піднімає голову та високо підстрибує. Поведінка зайців-русаків залежить і від погоди. Під час віхоли та вітру вони щільно лежать у лігвищах, а в сонячний день та легкий мороз піднімаються з лігвищ дуже легко. Під час туману русак, як правило, близько підпускає людину і часто тікає через стрій мисливців. У лісі найчастіше заєць тікає від собак і мисливців просіками, лісовими дорогами, стежками, але якщо ліс глухий, то він завжди притримується галявин і вирубок.

У науковій літературі відомі випадки, коли заєць, якого переслідували мисливські собаки, забрався у борсукову нору, а інший – забіг у село. При цьому трапляються й курйозні випадки. Один заєць, догнавши трактор «Білорусь»,

НЕ ПРОСТО ЗУБИ

У броненосців всі зуби однакової форми. Навіть у особин одного виду кількість зубів коливається від 28 до 100. Щоківні зуби слона, що служать для перетирання рослинної їжі, змінюються протягом життя 6 разів. Бивні слона є другими верхніми різцями, що постійно ростуть. Найбільші бивні мають африканські слони (*Loxodonta africana*).

Кожен бивень в середньому має довжину 2-2,5 м і масу 30-50 кг.

ВИКОРИСТОВУЮТЬ ЕХОЛОКАЦІЮ

Дві групи ссавців вдаються до ехолокації – це дельфіни і кажани. Кажани видають звуки висотою в 50 000-60 000 Гц і сприймають їх. Цим пояснюється їх здатність уникати зіткнення з предметами навіть у повній темряві. Дельфінів природа також нагородила здатністю видавати ультразвуки, недоступні вуху людини.

ОРГАНИ ЗОРУ – НЕ ГОЛОВНЕ

На нерухомі предмети ссавці звертають мало уваги. Слабо розвинений або відсутній у них і кольоровий зір. Так, кішки розрізняють тільки 6 кольорів, коні – 4 кольори, пацюки не розрізняють зелено-жовтий і синьо-зелений кольори. Тільки у вищих приматів кольоровий зір наближається до зору людини. Очі водних звірів дещо схожі на очі риб: рогівка ущільнена, а кришталік круглий, що свідчить про короткозорість. У тварин, що ведуть підземний спосіб життя, очі рудиментарні, а у деяких звірів (наприклад, у сліпого крота) вони зтягнені шкірястою перетинкою. Акомодація в порівнянні з птахами розвинена слабо і досягається тільки зміною форми кришталіка.

що тягнув сани із зерном, вистрибнув на мішки і поїхав далі «зайцем» у двір заготівельного пункту, звідки втік у поле. Інший з переляку вискочив на соло-м'яний дах старенької сільської хати...

Зайці дуже часто намагаються заплутати свої сліди, пробігаючи через стадо худоби або поблизу ферм. А щоб позбутися переслідувачів, використовують різні споруди, побудовані людьми. Тікаючи від мисливських собак, русак може робити стрибки в довжину до 5 метрів. А інколи, коли собака його наздоганяє, він робить стрибок у сторону, і тоді переслідувач пробігає повз нього. Якщо мисливський собака відносно далеко, то русак, тікаючи від нього, часом піднімається на витягнуті задні лапи і навіть може пробігти так декілька кроків, обдивляючись довкола. В умовах інтенсивного землекористування дві третини зайців-русаків гине під час сільськогосподарських робіт. Найбільше зайців гине під час збирання багаторічних трав. Щоб запобігти цьому, потрібно косити трави не з краю поля, а з середини, повільно збільшуючи площу скошеної ділянки. Тоді гине набагато менше зайців. І тоді частіше можна буде бачити у природі цю цікаву тварину, яка є дійовою особою багатьох українських казок. Загалом же все життя зайця проходить на площі не більше 500 гектарів.

ЇЖАК ЗВИЧАЙНИЙ

Комахоїдний.
Максимальна довжина тіла 30 см.
Маса – до 700-800 г.
Харчується комахами, черв'яками, слимаками, жабами, іноді ловить мишей, вужів. Їсть він і пташині яйця.

ЇЖАКА ЗВИЧАЙНОГО (*Erinaceus europaeus*) на Хмельниччині найчастіше можна побачити на узліссях, полях, у полезахисних смугах і навіть у садах. Вдень, як правило, він спить під якимсь кущем, опалим листям, серед густого бур'яну або в норі. Найбільшу активність їжаки проявляють вночі.

При найменшій небезпеці їжак згортається в клубок, і з фирканням намагається вколоти нападника. Для цього він має міцний голчастий панцир, який вкриває верхню частину його тіла. Голова в їжака витягнута, горло і черево вкриті грубим хутром. Ця тварина має велику кількість дуже гострих зубів, які майже не відрізняються один від одного, тому він легко розгризає тверду здобич.

Живиться їжак переважно комахами, черв'яками, слимаками, жабами, іноді ловить мишей, вужів. Їсть він і пташині яйця. З рослинної їжі охоче споживає груші, яблука, але ця їжа для нього має другорядне значення. Мисливські угіддя їжака складають 2-8 гектарів. Цікаво, що їжаки полюють і на гадюку звичайну. У їжаків приблизно в 40 разів менша чутливість до отрути гадюки, ніж у всіх інших ссавців. Це пояснюється тим, що в крові їжака є антитоксини, які допомагають йому майже безболісно переносити укуси гадюк. Дорослий їжак може полювати й на бджіл, якщо поблизу є пасіка. Прийде на пасіку, стане на задні лапки, засуне свій ніс в льоток, звідки вилітають

бджоли, і чхне. Бджоли вилітаючи з вулика, нападають на його колючки. Затрусить голками, бджоли посиплються в траву, тоді їжак їх язиком збирає та їсть. Якщо ж у тому місці, де мешкає їжак, поворошити палицею сухе листя, імітуючи звуки, які створює здобич, то їжак кидається переслідувати кінчик палиці.

У травні-липні, після семитижневої вагітності їжачиха народжує в кублі, добре вимощеному сухим листям та м'якою травою, чотири – шість, а інколи й вісім їжаченят. Вони голі, сліпі, немічні з яскраво-рожевою шкірою, яка незабаром вкриється м'якими голками. Через кілька годин після народження малята прозрівають, а через тиждень уже починають лазити.

У науковій літературі відомий такий цікавий випадок, коли у садку неподалік дачного двоповерхового будинку його мешканці знайшли серед розлогих кущів агрусу лігво з п'ятьома їжачатами. Господарі забрали їх у дім, влаштувавши кубло у відкритому ящику, висота стінок якого була близько 35 сантиметрів. Ящик поставили на балконі, до якого з садка вела дуже крута зовнішня драбина. Коли вже стемніло, з садка почувся голосний свистячий звук, на який миттєво відгукнулись малюки. І тоді, не звертаючи ніякої уваги на людей, їжачиха-мати залізла по драбині на балкон, перелізла через стінку ящика і залишилась на ніч зі своїми дітьми. А вранці її в ящику вже не було. Потім те ж саме повторилось і в наступні ночі, поки нарешті одного ранку разом із своєю матір'ю не зникли й всі її діти...

І хоч, на думку вчених, їжаки належать до дуже давніх мешканців нашої планети (їх залишки знаходять ще в шарах, що відносяться до міоцену) вони мають досить багато природних ворогів. І насамперед – лисиці. Коли знайде вона їжака, який миттєво згорнеться у клубок, обережно підкотить його лапкою до якої-небудь калюжі та зіпхне в неї. Їжачок у калюжі розгорнеться, а лисиця цього тільки й чекає... Полюють на їжаків і сови, які своїми міцними лапами хапають їх, незважаючи на голки, яких на тілі їжака близько п'яти тисяч. Але сов настільки мало, що ймовірність їх нападу на їжаків незначна. Вміють полювати на нашого їжачка й ворони. А інколи полює навіть рідкісний борсук. Невелика чисельність їжаків на нашій території пояснюється тим, що під час зимівлі під неглибоким укриттям вони замерзають. Восени, коли промерзає ґрунт і зменшується кількість кормів, їжаки зариваються в опале листя, згортаються в клубок, і впадають в зимову сплячку аж до березня. Цікаво, що в цей час у них уповільнюється дихання до шести разів на хвилину, різко знижується температура тіла. Як правило, падає і кров'яний тиск, а серце робить кілька ударів на хвилину. Встановлено, що під час зимової сплячки в їжаків на третину зменшується маса тіла, тому що вони не живляться, а живуть у цей період завдяки запасам жиру.

Їжака можна приручити, якщо робити це терпляче й обережно. Не можна його турбувати, коли він спить у кублі. Годувати його слід молоком, сиром, рибою і м'ясом. Ні в якому разі не кричати на нього, тому що в їжака дуже чутливі вуха. А найголовніше – не ловити без необхідності і як можна менше брати до рук. Тоді їжачок сам починає прибігати до свого господаря й ніколи не буде згортатись в клубок. Їжака довго тримати вдома не можна, тому що він тварина дика: вдень – спить, а вночі веде активне життя, заважаючи спати людям. До того ж на його голках було виявлено до двох тисяч різноманітних кліщів. Їжачку, незважаючи на турботу людини про нього, набагато краще жити на волі. Тим більше, що у природі він знищує велику кількість комах-шкідників та мишовидних гризунів. Саме цим їжак корисний для лісового і сільського господарства. Але, на жаль, дуже багато цих цікавих звірів гине під колесами автомобілів, коли вони вночі переходять дороги.

КОЛЬОРОВИЙ ЗІР

Людина, людиноподібні мавпи і всі мавпи Старого світу – єдині з ссавців, наділені даром трибарвного зору. У них три типи кліток-рецепторів, що розрізняють синій, жовтий, червоний і зелений кольори.

Серед мавп, що живуть у Південній і Центральній Америці, таким зором володіють тільки мавпиревуни. Раніше вважалося, що кольоровий зір потрібен мавпам, щоб побачити фрукти серед зеленого масиву джунглів. Але потім виявилось, що для пошуку стиглих плодів їм цілком досить чорно-білого зору. А нічний зір тигрів у шість разів кращий, ніж у людей.

Досягається це завдяки механізму, що відбиває світло назад до сітківки.

КІТ ЛІСОВИЙ

Хижак.

Максимальна довжина тіла 70 см.

Маса – 6 кг.

Харчується полівками, мишами, зайченятами, хом'яками, ховрахами, яйцями, птахами.

Живе до 23 роки.

СЕКРЕТИ ШКИРИ

Шкіра складається з добре розвиненого з'єднувального шару і епідермісу з численними вторинними утвореннями. Численні шкірні залози ссавців виконують роль в терморегуляції і обміні речовин (потові), найтовща шкіра у носорогів, у яких на спині і на боках вона досягає 2,5 см.

КРЕМ ВІД ЗАГАРУ

У шкірі знаходяться пахучі залози різного сигнального призначення (запах сліду, маркування території, пошук шлюбного партнера і т.д.). У гіпопотамів секретується червонуватого кольору жир з потових залоз. Він виконує функцію крему від сонця, тому тварини не обгорають на сонці.

КІТ ЛІСОВИЙ (*Felis silvestris*) на території Хмельниччини за інформацією співробітників Чемеровецької природоохоронної дільниці НПП “Подільські Товтри” Оксани Бражник та Сергія Бондарчука зустрічається лише у Товтрах. Ця тварина, занесена до Червоної книги України. Кіт лісовий може вирости до 70 сантиметрів та мати вагу до 6 кілограмів. Голова у нього невелика, короткоморда та округла, вуха заокруглені, шия видається вкороченою, а тулуб видовжений, товстий, гнучкий, мускулистий з пухнастою шерстю, міцної будови. Хвіст відносно короткий, наче обрубаний, довжина якого у більшості дорослих особин складає 30-32 сантиметри. Ноги міцні, з довгими, дуже гострими, до того ж втяжними кігтями. В цілому зовнішній вигляд kota лісового нагадує kota свійського, але він відрізняється від нього забарвленням – у kota лісового рудувато-сіре, з темними розпливчастими смугами; хвостом – він наче у чорних кільцях, на кінці чорний і не звисає, як у свійських котів; темно-бурими смугами уздовж хребта; сірувато-вохристим черевом. Лігво коти лісові влаштовують у покинутих норах лисиць, борсуків чи у дуплах дерев.

Поселяється на територіях, які не часто відвідують люди. Полює кіт лісовий переважно вночі, а вдень, як правило, відпочиває у затишному куточку. У Товтрах коти лісові полюють на полівок, лісових мишей, зайченят, хом'яків, ховрахів і навіть на малят козуль. Ці тварини поїдають яйця і пташенят, а інколи вони нападають і на дорослих птахів. Якщо кіт лісовий поселяється у лісі, в гаю чи в посадці, то він нападає і на вовчків. Під час полювання лісові коти покладаються у першу чергу на добре розвинений слух і зір.

Сутінкове світло, проникаючи через розширену зіницю kota лісового, частково відбивається від задньої стінки ока, тобто від його судинної оболонки, яка діє у даному випадку як увігнуте дзеркало. Саме завдяки цьому очі у kota лісового немовби світяться у сутінках, що надає йому таємничості.

Спочатку кіт лісовий обирає жертву, повільно й обережно до неї наближається з-підвітряного боку. Правда запах у нього майже відсутній, бо тварина охайна, та й потові залози розвинені тільки на нижній поверхні лап. Кіт лісовий під час руху до жертви дуже часто зупиняється, присідає, спостерігає і прислуховується. Наблизившись до здобичі на потрібну відстань, робить впевнений стрибок хапає жертву за горло, душить, а потім поїдає.

Парується кіт лісовий наприкінці зими. У гущавині чагарників, між камінням, корінням, у дуплах дерев або в покинутій норі борсука чи лисиці самиця влаштовує кубло для виведення малят, яке вистеляє сухою травою та листям. У квітні-травні народжується від 2 до 5 сліпих, немічних кошенят, які незабаром уже можуть бігати за матір'ю.

Рятуючись від мисливського собаки кіт лісовий в лісі чи в гаю тікає на дерево і сидить там не ховаючись. Через певний час зістрибує на землю і тікає

геть. Повторно мисливський собака його вже знайти не може. Коли ж kota лісового мисливець застав у норі і приставив до входу мішок, то тварина не намагається тікати. Але варто лише відхилити на хвилю пастку, кіт миттєво вискочить з норі та заховає у високій траві. Якщо мисливський собака в степу застає його зненацька, то він лягає на спину або сідає, і відчайдушно захищається. Тікаючи від мисливського собаки, кіт лісовий, частіше за усе, ховається в свою або чужу нору.

У капкан ця тварина потрапляє не часто. Та навіть потрапивши у пастку, він фиркає, сопе або нявчить і не намагається навіть кинутися на мисливця, якщо той підходить надто близько. Коли ж тварина тривалий час перебуває у капкані, то, як правило, гине від голоду, але ніколи не відгризає собі лапу, незалежно від того, подрібнена кістка чи ні.

У природі коти лісові доживають до 12-15 років, але окремі екземпляри можуть дожити і до 22-23 років.

Кіт лісовий приносить значну користь: він винищує велику кількість мишовидних гризунів – шкідників сільського і лісового господарств, контролює їх чисельність, підтримуючи баланс видів у природі. Тому ця тварина у межах області на сьогодні потребує охорони.

Кіт лісовий занесений до Червоної книги України.

КОЗУЛЯ

Найменший олень.
Максимальна довжина тіла 140 см, висота – 90 см.
Маса – 37 кг.
Харчується трав'янистою рослинністю, молодими гілками, листям і бруньками верби, берези, дуба, клена, ліщини.

КОЗУЛЯ (Capreolus capreolus) – найменший представник родини оленів. Ця граціозна тварина має довжину тіла до 140, висоту – 75-90 сантиметрів і відрізняється від усіх інших оленів порівняно коротким тулубом на довгих тонких ніжках. Вага козуль – 20-37 кілограмів.

Голова в козулі маленька, ширша біля очей і звужена до носа. Морда коротка, а шия витончена і гармонійно поєднується з тулубом. Вуха довгі з округлими верхівками. Хвіст короткий і майже повністю захищений у волосяному покриві. Самці мають вертикально поставлені ріжки з трьома відростками на кінцях. У самиць роги не ростуть.

Влітку козуля має яскравий бурувато-рудий колір хутра, взимку – тьмянний, сірувато-бурий, дещо темніший у задній частині тіла і світліший на боках. Біла хвоста – «дзеркало» – жовтувато-біла пляма, яка не заходить вище основи хвоста. Живе козуля у листяних і змішаних лісах з великими трав'янистими галявинами, уникаючи лише темнохвойних масивів. Зустрічається вона і в чагарникових та очеретяних заростях по берегах рік і озер.

Козулі харчуються як трав'янистою рослинністю, так і молодими гілками, листям і бруньками різноманітних дерев і чагарників, серед яких віддають пере-

ЕКОЛОГІЧНО ПРИСТОСОВАНІ ВИДИ

Дуже різноманітні і гнучкі ссавці в екологічному відношенні. Вони живуть повсюдно, окрім товщі води, дна, суцільних льодовикових областей суші і снігових гірських вершин вище 5000 м. Екологічна гнучкість окремих видів ссавців дуже велика. Наприклад, борсук всеїдний, водиться від пустель до північної тайги, на півночі спить до 7 місяців, на півдні не впадає в сплячку взагалі.

...І ДОВГО СПИТЬ

Німецькі учені знайшли на Мадагаскарі лемура, який всупереч всім відомим законам біології, впадає у сплячку в найжаркішу пору року, яка в південній півкулі припадає на зиму. Температура, при якій карликовий мишачий лемур (*Cheirogaleus medius*) вкладається спати, зазвичай, перевищує 30 градусів за Цельсієм.

НАЙТОНШЕ ХУТРО

Волосся хутра вікуньї, маленького ссавця родини верблюжих, що живе в Перуанських Андах має товщину 0,1 мм. Вікунья вважалася священною твариною в інків і носити її хутро могли тільки персони, наближені до вождя.

РОСТЕ НАВПАКИ

У Південній Америці мешкає близько десятка видів лінивців – виключно деревних тварин. Нормальне положення тіла цих надзвичайно повільних істот – висяче, спиною вниз. У протилежність всім іншим ссавцям, хутро лінивця на тулубі направлене не зі спини до черева, а навпаки, з черева до спини. На рихлому, схожому на сіно хутрі часто поселяються водорості, що допомагає тварині ховатися в листі.

вагу вербі, березі, дубу, клену, ліщині, малині тощо. Часто й охоче поїдають жолуді, гриби (особливо опеньки та грузді), ягоди (брусниці, чорниці та суниці), мохи, деревну порось. Узимку також досить інтенсивно споживають молоду соснову хвою, а якщо є потреба, копитять сніг висотою до 10 сантиметрів, добуваючи опале сухе листя, вічнозелені плющ, хвощ, шукаючи жолуді. Кори козулі не їдять.

У теплу пору року козулі пасуться лише надвечір і на світанку, а в похмурі дні й узимку, коли на добування кормів доводиться затрачати багато часу, вони активні протягом усієї доби. Удень, особливо у спеку, лежать у густій траві або кущах. Узимку під час сильних снігопадів й особливо заметілей ідуть у лісову хащу. Вони погано переносять високий сніговий покрив і важко пересуваються по снігу вище 25-30 сантиметрів. У сніжний період року козулі ходять по своїх стежках, а також стежками інших копитних, по лижні або по дорогах. Козулі відносно осілі й лише міняють пасовища, вибираючи взимку менш сніжні ділянки, багаті чагарниками й підростом. Улітку індивідуальна ділянка тварин, зазвичай, не перевищує 2-3 кілометри у діаметрі. Узимку ж козулі ходять ще менше. Козулі добре плавають і під час міграцій вільно перепливають такі широкі й швидкі ріки, як Єнісей і Амур.

Козуля – не стадний звір: більшу частину року дорослі самці тримаються поодиночі, а дорослі самиці – невеликими родинними групами. Восени, після закінчення гонів, у вересні – жовтні, утворюються змішані череди до 20-30 голів. Навесні, перед народженням молодняка, ці групи розпадаються.

Гони в козулі проходять із середини червня до середини липня. Самці беруть участь у розмноженні на третьому або й четвертому році життя, а самиці – на третьому, рідко – на другому році життя. Під час гонів самці дуже агресивні: між ними часто виникають бійки, які нерідко закінчуються пораненням суперника. При одному самці буває дві-три самиці або весь період гонів самець тримається з однією й тією ж самицею. Очевидно, козулям властива часткова полігамія. Вагітність у козуль триває близько 9 місяців, однак із цього строку 4-4,5 місяці припадає на так званий латентний період. Бувають випадки, коли самиці, що не брали участі у гонах влітку, запліднюються в кінці зими. У них розвиток зародка починається без латентної стадії і вони народжують потомство майже у ті ж строки, що й козулі, запліднені влітку.

Зазвичай самиці народжують двоє, рідше одне або троє яскраво-плямисто забарвлених дитинчат. Новонароджені козулята близько тижня залишаються там, де з'явилися на світ, затаївшись у траві. Якщо їх двоє, то вони завжди лежать віддалік одне від одного. Вже через сім-вісім днів малята супроводжують свою матір, а в двотижневому віці бігають так швидко, що не відстають від дорослих. Самиця годує козулят 2-3 місяці, але уже в місячному віці вони починають їсти траву. У серпні плямисте вбрання молодих змінюється на однотонне забарвлення дорослих. Граничний вік життя козуль у природі 11-12 років. Окремі самці доживали до 16 років. У 9-10-літньому віці в козуль з'являються ознаки старіння.

Основними ворогами наших козуль є вовки та бродячі собаки. Особливо великих втрат хижаки завдають популяції козуль у сніжні зими. Трапляється, що на козуль, особливо молодих, нападає й лисиця.

У науковій літературі зафіксований такий цікавий факт взаємовідносин між собакою і козулею. У місті Тараща Київської області собака, яка залишилась без цуценят, якимось у сусідньому лісі знайшла маля козулі, привела його на подвір'я свого господаря та вигодувала. Коли козуля підросла, її випустили в ліс. Потім ця козуля в супроводі родичів прийшла до хати. Коли ж собака-годувальниця вискочила з гавканням на вулицю з подвір'я, козулі метнулись до лісу, але та, що вихована собакою, залишилась на місці. Потрібно зазначити, що в період вигодовування собаки проявляють вражаюче терпіння до

потомства інших видів. Відомі випадки, коли собаки вигодовували й своїх вічних ворогів – тигрів, вовків, і дуже далеких у систематичному відношенні тварин – мавп.

Від мисливських собак козулі тікають по колу. Спочатку табун козуль, пробігши один-два кілометри, зупиняється й прислухається, а помітивши собак, розсипається і тікає. Якщо ж собаки обрали одну козулю, то інші заспокоюються і повертаються на свою територію. Досить часто з табуна, який переслідують собаки, відділяються самці, зробивши досить потужний стрибок в сторону. Після цього вони полишають звичне місце і тікають на десятки кілометрів. Відомі випадки, коли козулі загравали з не досить швидкими собаками: вони то відбігали на сотню метрів, то зупинялися, підпускаючи переслідувачів ближче, а тоді знову стрімко, роблячи багато різних зигзагів, тікали.

Козуль на Хмельниччині у 2005 році нараховувалося лише близько чотирьох тисяч. Найбільше їх у Хмельницькому, Шепетівському, Славутському, Ізяславському, Летичівському і Новоушицькому районах.

КРІТ

Комахоїдний.
Максимальна довжина тіла 16 см.
Харчується личинками, комахами, молюсками, мишами, черв'яками, багатоніжками, павуками, ящірками.

КРОТИ (*Talpa europaea*) поселяються в негустих лісах, на луках, уздовж водойм. Конусоподібні купки землі, які можна побачити на полях, городах, дачних ділянках, а іноді навіть у містах, свідчать про присутність кротів. Ці тварини, як правило, ведуть підземний та дуже таємний спосіб життя. Найбільш активні вони надвечір або вранці, коли прокладають свої підземні ходи на глибині до 50 сантиметрів. Цікаво, що для такої роботи в кротів є спеціальні пристосування: голова невелика, з хоботком, на верхній щелепі добре розвинуті ікла, очі дуже маленькі, сховані під шкірою, вуха без вушних раковин, тіло загострене спереду та валькувате ззаду, хутро коротке, густе, м'яке, темно-бурого забарвлення. За спостереженнями натуралістів кріт линяє тричі на рік: весною, літом і восени. Кінцівки у кротів короткі з округлими, затупленими кігтями, а передні мають додатковий шостий палець, що ймовірно збільшує їх риючу здатність. На думку вчених, кроти під землею орієнтуються за допомогою магнітного поля землі, тому в розгалуженій мережі своїх ходів, які іноді сягають чотирьох кілометрів, вони безпомилково знаходять шлях до житлової камери.

Кроти витрачають дуже багато енергії на постійну підземну працю з риття ходів (за добу кріт може прокласти близько 20 метрів нових тунелів),

17-ГОДИННЕ ГОЛОДУВАННЯ ВИКЛЮЧЕНО

Кріт може вирити нору і сховатися в ній за 1 хвилину. За ніч вириває тунель у 68 метрів. Якщо йому не вдасться роздобути їжу протягом 17 годин, то він вмирає. А ось землерийка вмирає після шестигодинного голодування.

КРІТ ГОТУЄ НА ЗИМУ КОНСЕРВИ

Харчів узимку менше, ніж влітку, і, щоб не голодувати, кроти (*Talpa europaea*) запасують на зиму «консерви» з черв'яків: відкушуючи їм головні частини і замуруючи в стінах своїх нір.

Іноді сотнями штук відразу. Без головної частини черв'яки далеко поповзти не можуть. Але не вмирають. А тому не псуються.

КОНСЕРВАТОРИ У ЖИВЛЕННІ

Більшість тварин харчується вельми різноманітно, що допомагає їм здобувати собі харчі за будь-яких умов і гарантує стійкість популяції. Виняток становлять види з консервативними звичками в живленні. Це трипалі лінивці, які харчуються листям дерев тільки двох видів: коала не може прожити без евкаліптових дерев і велика панда, в чий раціон входить виключно бамбук. А американський мураход, ардварк і австралійський смугастий мураход харчуються виключно мурашками і термітами.

а тому їх організм потребує значної кількості їжі. Не дивно, що протягом доби кріт з'їдає вдвічі більше корму, ніж важить сам. У прокладених під землею ходах ця тварина збирає комах, їх личинок, дощових черв'яків, багатоніжок, павуків, молюсків і навіть мишей та ящірок. Протягом доби він проходить по своїх підземних ходах 200-300 метрів. Траплялися випадки, коли кроти загризли і з'їдали пташенят і навіть малих зайчат. Кроти голодувати не можуть: коли не знаходять їжі протягом 17-18 годин, вони гинуть. Через це в зимову сплячку звірки не залягають.

Цікаво, що свою гніздову камеру кроти вистеляють сухим листям, травою або мохом і влаштовують її, зазвичай, на глибині до 1,5 метра від поверхні землі. Дуже часто вони розміщують своє житло під пеньками, великими деревами, чагарниками і навіть під різноманітними будівлями. На одному гектарі листяного лісу трапляється до п'яти тисяч кротовин. А це означає, що кроти за рік перерили і винесли на поверхню 20-25 тонн землі.

Навесні, в травні, після 40-денної вагітності, самичка народжує до дев'яти голих малят, які дуже швидко ростуть. При розкритті гніздової камери ловцем, кротиха, не звертаючи уваги на людину, хапає зубами своїх малят і розносить їх у неушкожені ходи, ховає у розрихлену землю. Така відчайдушна хоробрість має у ряді випадків позитивний результат: не стільки налякана, скільки вражена безрозсудною хоробрістю маленького звірка, людина залишає свій намір знищувати родину.

Але на городах і дачних ділянках кроти інколи завдають дуже великої шкоди. Тоді використовують такий хитрий спосіб їх вилову: розгорнувши кротовину, визначають напрям ходу і за 15-20 сантиметрів до поверхні виходу втикають, не ушкоджуючи підземного ходу, заступ. Як тільки кріт наблизиться, а це видно по землі, що піднімається в конусоподібній кротовині, тоді крота викидають заступом назовні. Кріт майже ніколи не потрапляє до петлі, бо звільняється від неї лапами в процесі відгрибання землі. При ловлі кротів циліндрами, вкопаними в кротові ходи, деякі звірі не йдуть у них. Часто риють біля пастки інший хід, засипаючи циліндр землею. Бувають випадки, коли, потрапивши в наземну пастку, відносять її на п'ять метрів по поверхні землі. У період розмноження вночі, зазвичай, ловляться самиці, а вдень – самці. Помічено, що при температурі +25°C, в дощову погоду кроти розвивають інтенсивну діяльність і, відповідно, частіше ловляться. А ось у засуху крота зловити практично неможливо.

Цікаво, що кріт при першій зустрічі зі своїм родичем, який потрапив у капкан, обходить його. Але якщо до пастки потрапляє одночасно два кроти, то часто один з них загризає і з'їдає іншого повністю або частково.

Однак кроти, крім шкоди (кротовинами засипають молоді рослини, рвуть їх кореневу систему), приносять і користь, винищуючи у ґрунті шкідливих личинок, комах, молюсків і мишей, контролюють їх чисельність, а також беруть участь у процесах ґрунтоутворення.

Для наших кротів дуже згубні малосніжні морозні зими. Коли ґрунт промерзає глибше розташування ходів і гнізд кротів, вони не тільки страждають від холоду, але й не мають можливості ритися в замерзлій землі, відшукуючи корм. Тим більше, що від морозів гинуть і безхребетні, які входять до раціону кротів. У цей час звірам вдається вціліти, на нашій території, тільки на певних ділянках із рихлим ґрунтом, де є можливість втекти у глибину землі. Проте кроти, передчуваючи холодну і малосніжну зиму, іноді створюють і запас кормів, замуруючи комах і дощових черв'яків з відкушеними головами у стінки своїх ходів. Відомі випадки, коли кріт заготовляв до тисячі дощових черв'яків. Рух дощових черв'яків кріт відчуває через метрову товщу ґрунту.

КУНИЦЯ КАМ'ЯНА

Хижак.
Максимальна довжина тіла 60 см.
Маса – 2,5 кг.
Харчується усілякими гризунами, дрібними птахами та їхніми яйцями, комахами, ящірками, жабами, різними ягодами й фруктами.

КУНИЦЯ КАМ'ЯНА (*Martes foina*) – звір особливий. Серед хижаків лише вона не уникає сусідства з людиною, оселяючись в населених пунктах: на горищах житлових будинків, у мурованих огорожах тощо. У Києві їх досить часто бачили на горищі Київського університету, в Києво-Печерській лаврі і навіть на дзвіниці Софійського собору. У Берліні куниця кам'яна мешкає у старих парках, а на околицях – у великих садах. Населяють вони і байрачні ліси, і кам'яністі балки, і вкриті густим чагарником заглибини в скелях. Нір кам'яні куниці не риють і в чужих норах не оселяються, віддаючи перевагу розщелинам скель, порожнинам між камінням, штабелям дров тощо, де й влаштовують свої лігвища. Ці тварини ведуть наземний спосіб життя, тому їх поширення не пов'язане з обов'язковим перебуванням серед деревних насаджень, проте вони непогано лазять по деревах, а іноді й влаштовують кубла у дуплах. Тікаючи від собак, куниця кам'яна намагається заховатися у нагромадженнях каміння чи в тріщинах стін, але на дерева майже ніколи не залазить.

Куниця кам'яна має струнке, витягнуте тіло довжиною близько 38-59 сантиметрів, хвіст – 23-32 сантиметри і короткі ноги з невтяжними кігтями. Дорослі звірі важать – до 2,5 кілограма. Голова у куниці кам'яної дещо витягнута, стиснута з боків. Вуха – короткі із заокругленими верхівками – широко розставлені. Хутро у неї густе, пухнасте, дуже красиве. Забарвлення волосяного покриву у різних особин різне: від палево-бурого до темно-каштанового. Кінцівки і хвіст помітно темніші. На грудях і горлі кам'яних куниць є біла пляма, через що їх нерідко називають білодушками. Пляма ця нерідко роздвоюється і двома виступами заходить на верхні частини передніх кінцівок.

Куниці кам'яні – тварини переважно нічні, тому й виходять на полювання лише надвечір. Особливо активні вони у світлі, місячні ночі. Але влітку, їх нерідко можна побачити і вдень. Кам'яна куниця харчується найрізноманітнішою їжею: усілякими гризунами, дрібними птахами та їхніми яйцями, комахами, ящірками, жабами, різними ягодами й фруктами. Рослинна їжа іноді восени навіть переважає. Живлення кам'яних куниць, які оселяються в містах, біля людських жител і господарських споруд, має свої особливості. Тут їхнім звичайним кормом стають миші хатні, пацюки, кажани, свійські й дикі голуби, горобці, зрідка свійські птахи – кури, качки та їх пташенята, а також різні залишки харчових продуктів. Тому чисельність куниць кам'яних не залежить від чисельності їх кормових об'єктів, як це відбувається у куниці лісової. Відомі також випадки, коли куниці ласували медом і личинками бджіл.

Для куниць кам'яних характерний тривалий латентний період ембріонального розвитку, внаслідок чого вагітність у самиць триває від 236 до 276 днів, хоча власне розвиток триває всього 27-28 днів. Гони у них відбуваються у

ПАХУЧІ ЗАЛОЗИ

Припускають, що вони є модифікованими потовими залозами. Залози розташовуються в різних частинах тіла: на голові, ногах, на боках, череві, в паху тощо. Загальновідомі анальні залози скунса, секрет яких надзвичайно їдкий і служить для захисту від ворогів. Самці оленів мають залози в нижній частині ніг, у слонів – позаду вух, у капібари – на кінці морди, у собак – на лапах, антилоп – на щоках, у деяких ссавців є різного роду анальні і прианальні залози, тому пахучі виділення змішуються з сечею і фекаліями.

РЕКОРД ДОВГОЖИТЕЛЬСТВА

серед ссавців встановили люди. Іншим довгожителем можна вважати кита *Balaenoptera physalis*, який доживає до 90–100 років.

МОЛОЧНІ**ЗАЛОЗИ –**

характерна ознака ссавців.

У сумчастих і плацентарних молочні залози

гроноподібні, і протоки їх

відкриваються на сосках.

Розташування залоз і сосків

буває різним. У кажанів і мавп вони

розташовуються на грудях, і сосків

буває одна пара. У більшості копитних, соски розташовані,

як і самі залози, в паховій частині.

У інших звірів молочні залози і

соски розташовані на череві і грудях.

Число сосків певною мірою

пов'язане з плодючістю виду.

Максимальне число їх 24 (опосуми з сумчастих, тенреки з комахоїдних).

Самка кенгуру виробляє два види

молока в один і той же час. Тому

що вона вигодовує різновікових

дитинчат одночасно.

червні-серпні. Навесні самиці народжують від двох до восьми сліпих і немічних дитинчат. Прозрівають вони через 30-36 днів, а на 45-й день життя перестають живитися молоком матері. Самостійне життя звірята починають у тримісячному віці, хоч ще деякий час перебувають у кублі батьків. Залишають кублю в кінці вересня, а статевій зрілості досягають лише на другому році життя.

Куниці належать до числа досить цінних хутрових звірів. Але спроби розведення їх на фермах виявилися нерентабельними.

Серед хижих звірів і птахів Хмельниччини ворогів у куниці кам'яної немає.

КУНИЦЯ ЛІСОВА

Хижак.

Максимальна довжина тіла 60 см.

Маса – 1,5 кг.

Харчується землерийками, жабами, вужами, комахами, полює на молодих зайців і білок.

Живе до 15 років.

КУНИЦЯ ЛІСОВА (*Martes martes*) мешкає там, де роками не проводяться санітарні рубки, де лежить чимало сушняку та достатньо старих дуплистих дерев. Тіло у неї видовжене, ноги короткі, хвіст пухнастий і довгий. Морда широка, вуха добре помітні, стоячі та трикутні. Наша куниця має коричневе забарвлення різних відтінків, а на горлі і грудях у неї велика помаранчева пляма. Куниця дуже спритна тварина і, коли полює, може з блискавичною швидкістю стрибати по стовбурах та гілках дерев. За добу куниця лісова проходить від 200 метрів до 15 кілометрів. При цьому вона лише зрідка піднімається в крону дерева, щоб оглянути там гніздо білки, чи дупло. Загалом же її мисливські угіддя складають 10-30 квадратних кілометрів. На Хмельниччині куниць нараховується близько семи тисяч. Найбільше їх водиться у Ярмолинецькому, Хмельницькому, Новоушицькому і Волочиському районах.

Цей звір, як правило, веде нічний спосіб життя, тому й побачити його дуже важко. Своє лігво влаштовує в дуплах дерев, а інколи займає кублю білки чи старе гніздо сороки. Спроби вигнати лісову куницю з дупла палицею, стукаючи по дереву, завжди закінчуються невдачею. У відповідь куниця лише невдоволено гарчить з дупла. Коли ж вдарити по дереву обухом сокири поблизу того місця, де куниця сидить у кублі, то піднімається вгору по дереву. А вискочивши з кубла, робить декілька стрибків по деревах, а іноді спускається на землю і тікає у протилежний від людини бік. Якщо лісову куницю переслідувати, то вона спочатку довго біжить, а потім робить стрибок вбік, вискакує на дерево, ховається у гілках, у дуплі, сорочому чи воронячому гнізді.

Живляться лісові куниці різноманітними дрібними тваринами: землерийками, вовчками, жабами, вужами, комахами, а іноді полюють на молодих зайців і білок. Біля великої впольованої тварини, яку куниця намагається ретельно заховати, живе декілька днів, але до невеликих туш повертається не завжди. Трапляються випадки, коли самці лісової куниці проникали у хліви, і тоді за одну ніч цей звір може убити до 20 курей. У науковій літературі описується

випадок, коли за два місяці лісова куниця відвідала 40 дворів у селі Малковичі Брестської області та знищила 700 курей. Влітку куниця може живитися плодами диких фруктових дерев, горіхами, шипшиною, малиною і горобиною. Лісові куниці знищують велику кількість шкідників лісу – мишовидних гризунів, жуків, і цим самим приносять чималу користь лісовому господарству, тому потребують охорони.

Самиця лісової куниці перед народженням малят перестає кочувати: влаштовує своє кубло у дуплі старого дерева чи в гнізді білки. У кінці квітня після 325-денної вагітності народжується до п'яти сліпих і немічних малят, які дуже повільно розвиваються і прозрівають аж через 5 тижнів. Тільки прозрівши, малюки стають активнішими і вже у двомісячному віці разом з батьками починають виходити на полювання. Цікаво, що при появі поблизу людини куниця починає переносити своїх малят в інше місце. У природі куниці доживають до 15 років.

Відомий випадок облаштування куницею свого кубла в купі сушняку. Коли почали його прибирати, звідти вискочила самиця, а за нею кинулися вже здатні бігати малята. Люди стали ловити звірят, але самичка їх не захищала, а одразу ж втекла.

Лісова куниця – цінний промисловий звір. Вартість її хутра близька до вартості хутра соболя. Полюють на лісову куницю з допомогою капканів, використовуючи необережність цього звіра. Бували випадки, коли вирвавшись із пастки, куниця тут же знову лізла за принадою в іншу. Найчастіше лісова куниця потрапляє в капкани і живопастки з принадою у серпні та восени, коли молодняк розпочинає самостійне життя. У грудні-січні відвідування живопасток зменшується, а в кінці лютого та в березні знову зростає. Молоді куниці, коли потрапляють у пастки, зазвичай, не нервуються, а насолоджуються принадою. Цікаво, що самички при повторному відлові, навіть не намагаються вибратися на волю.

КУТОРА ЗВИЧАЙНА

Комахоїдна.
Максимальна довжина тіла до 10 см.
Харчується комахами, їхніми личинками, дощовими черв'яками, молюсками, ракоподібними, рибами, жабами.

КУТОРА ЗВИЧАЙНА (*Neomys fodiens*) серед землерийок з ряду комахоїдних звірів фауни Хмельниччини єдина є водяною твариною. Тому і тіло вона має пристосоване для плавання у воді. У схожій на мишу кутори, тіло довжиною до 10 сантиметрів. Невелика її голова закінчується видовженим гострим рухливим хоботком. Короткі вушка і маленькі очі так захищені в хутрі, що вони майже не помітні. Кінцівки короткі. Хвіст кутора має особливий – нижній бік його вкритий кільцевими лусками, на яких містяться жорсткі видовжені волосинки, що утворюють кіль. Завдяки таким пристосуванням, ці тваринки майстерно плавають, тримаючись майже на поверхні води. Вони здатні переборювати сильну течію, спритно пірнають і добре бігають у пошуках їжі дном водойми.

ТВАРИННИЙ СВІТ ПЛАНЕТИ СКОРОЧУЄТЬСЯ

За даними американця Р.Мея, кожен рік на Землі зникає один вид живих організмів, отже, тваринний світ планети скорочується приблизно на 10 тис. видів у рік. За останні три століття зникли сумчастий вовк, японський вовк, берберський лев, піренейський гірський козел, квага – споріднений із зеброю вид, атласький ведмідь, дикий кінь тарпан, стелерова корова, європейський тур, птах дронг, стелеровий баклан, епіорніс, кубинський довгохвостий папуга ара, моа. За даними Міжнародної асоціації з охорони природи, тільки за останні півстоліття на планеті зникло 76 видів тварин і декілька сотень видів рослин. На межі зникнення нині перебувають 132 види ссавців і 26 видів птахів.

ЗЕМЛЯ НАЛЕЖАТИМЕ ВІВЦЯМ?

Коли-небудь земля належатиме вівцям. Така перспектива, принаймні, справедлива для Австралії, де поголів'я овечого стада складає 147 мільйонів голів, тобто на одного жителя Австралії доводиться 8-9 овець.

РОЗВЕДЕННЯ МИШЕЙ І ПАЦЮКІВ

Поль Макманус (Австралія) – найкрупніший заводчик гризунів. Все почалося тоді, коли він став купувати гризунів для свого магазину як живий корм. Зараз у нього на фермі 5 тисяч тварин, і кожного тижня його вихованці приносять потомства 1000 дитинчат. Його пацюки коштують від 60 центів до 4 доларів.

Густе хутро кутори влітку зверху чорне, взимку – темно-буре, добре відмежоване від сріблястого забарвлення черевної частини тіла.

На Хмельниччині кутори поширені і в північних поліських, і в південних лісостепових і степових районах. Населяють вони і річкові долини, і узбережжя водойм з густими заростями чагарників. Їх життя завжди тісно пов'язане з водним середовищем, тому далеко від водойм вони не зустрічаються. На ставках, озерах і річках Поділля кутори досить звичні звірі. Проте виняткова обережність і своєрідне маскувальне забарвлення роблять їх майже непомітними в природі.

Живляться вони найрізноманітнішою тваринною їжею, але переважно комахами, їхніми личинками, дощовими черв'яками, молюсками, ракоподібними, рибами, жабами тощо. Досить часто жертвами кутори стають дрібні ссавці, птахи, риби, набагато більші за неї. Відбувається це тому, що в слинних залозах кутор виробляється отруйна речовина (гомогенізатор), яка, потрапляючи при укусі в кров жертви, призводить до її загибелі. Маючи дуже швидкий обмін речовин, кутори не нагромаджують великої кількості жирів в організмі і не впадають у зимову сплячку. Узимку, користуючись численними ходами під снігом, вони не мають потреби виходити на поверхню, бо знаходять там достатню кількість різноманітної їжі. Маса корму, який кутора споживає протягом лише однієї доби, більша навіть за вагу її тіла. Проте голодувати вони можуть набагато довше, ніж бурозубки, і гинуть від голоду лише на третю добу.

Хоч кутори особливо діяльні вночі, проте нерідко виявляють активність і протягом усієї доби.

Свої нори кутори риють біля берегів водойм і лише зрідка користуються підземними ходами полівок чи кротів. Гніздове кубло вистеляють сухою травою і листям. Двічі на рік – у березні-квітні та червні-липні – самичка після 24-денної вагітності народжує від шести до десяти голих, сліпих і безпомічних малят, які харчуються материнським молоком близько 35 днів. Вони швидко ростуть і вже у шеститижневому віці починають самостійне життя. Кутори стають здатними до розмноження у перший же рік життя.

ЛАСКА

Хижак.
Максимальна довжина тіла 23 см.
Маса – 100 г.
Харчується мишами, полівками, дрібними хом'ячками, жабами, комахами, дощовими черв'яками.

ЛАСКА (*Mustela nivalis*) здавна живе поряд з людьми, адже вона поширена там, де є достатньо корму. А хживиться вона переважно мишовидними гризунами та комахоїдними тваринами, яких біля людських осель завжди вистачало. Проте зустрічається цей найменший хижак з родини куницевих і в чагарниках, серед гущавини бур'янів, на зарослих зрубках, у заростях очерету по долинах річок та біля інших водойм.

Тіло ласки дуже видовжене, струнке й гнучке. Голова довгаста, вуха маленькі, округлі, лапки коротенькі, п'ятипалі, кігтисті, хвіст короткий. Зазвичай вага цього звіра не перевищує 100 грамів, а тіло рідко буває довшим 23 сантиметрів. Самиці дрібніші за самців – довжина їхнього тіла близько 12 сантиметрів і важать вони в середньому 30 грамів. Самці важать 40-50 грамів і вони на два-три сантиметри більші. Ласці, у порівнянні зі слоном, необхідно у сто разів більше енергії на одиницю ваги.

По землі вона пересувається великими стрибками, круто вигинаючи спину, або плазує. Від інших хижаків відрізняється тим, що забарвлення хутра змінюється залежно від пори року: влітку – рудий або каштановий верх і біле черево та горло, взимку – чисто біле, що гармонує з навколишнім середовищем, але набагато густіше. Хвіст завжди має таке саме забарвлення, як і спина.

Ласка – найкровожерливіша серед хижаків. Її тоненький тулуб вільно проникає в досить вузькі щілини та нори, швидкий біг допомагає легко наздоганяти здобич, а гострі зуби спритно загризати дрібних гризунів, прокушуючи потилицю. Та навіть втамувавши голод, ласки продовжують полювати, але тепер уже виїдають у своєї жертви лише мозок. Іноді впольовану здобич ласки приберігають у якійсь схованці, хоч цих запасів майже не використовують, бо, зголоднівши, знову виходять на полювання. Дослідники одного разу знайшли поблизу нори ласки 456 загризених нею мишей і полівок. Споживають ласки й дрібних хом'ячків, жаб, комах, дощових черв'яків тощо. Є свідчення, що іноді вони нападають навіть на зайців, кроликів, голубів та косачів. Полюють звичайно вночі, хоч нерідко бувають діяльні й удень. Великі хижаки – лисиці й кішки не їдять ласок й убивають їх тільки помилково. Зате соколи, сови й ворони на них полюють. Живуть ласки до трьох років.

Ласки у зимову сплячку не впадають і проявляють активність протягом всього року. Взимку вони полюють на мишей і полівок, користуючись їхніми ж норами. Ласка – звір лінивий. Зазвичай її мисливська територія досить обмежена і складає кілька сот квадратних метрів. Але вилловивши всю здобич на цій території, вона перебирається на іншу ділянку. І так можуть кочувати на площі 7-10 гектарів.

Для виведення малят ласки влаштовують гнізда у норах знищених ними гризунів, лише дещо розширивши і поглибивши їх. Але іноді їх лігвища можна знайти і в дуплах дерев на висоті до двох метрів. Гніздо вони вимощують м'якою сухою травою і навіть шкурками з'їдених гризунів. Самиці після майже двомісячної вагітності раз на рік народжують до десяти (в середньому п'ять-шість) сліпих, глухих і немічних малят, які прозрівають лише на 20-й день, але дуже швидко розвиваються і вже в місячному віці виходять з гнізд. Проте, навіть ставши дорослими, ще довго залишаються разом з матір'ю. Чисельність малят у виводку залежить від кількості гризунів у місцевості проживання ласки.

Ласки мають чимале господарське значення, оберігаючи від мишей та полівок великі площі посівів та запаси зерна. За добу одна ласка добуває до 15 мишовидних гризунів, отже, за рік вона винищує їх до 3000, зберігаючи близько півтонни зерна. Проте намагання приручити ласку були поки що марні. Полювання на цих звірів заборонене на всій території України.

За старих часів у наших предків існувало повір'я, начебто по ночах домовик мучить коней у стайні – заплітає їм гриви, а іноді доводить до «білого поту». З домовиком боролися, тримаючи у стайні козла, якого нібито погань боїться. Та, з'ясувалося, що домовиком є не хто інший, як ласка (іноді її ще називають ласиця). Вона бігає по загривках і спинах коней, які її панічно бояться. Намагаючись скинути із себе, коні сильно пітніють. Ласка ж, вчепившись у гриву, щоб не впасти, злизує піт, одержуючи необхідні мінеральні солі. А ще, трапляється, ласка прокушує шкуру коня і злизує кров.

МОЗОК ІЖАКА

У звичайного іжака (*Eripaseus europaeus*) маса мозку – 3,2 – 3,4 г. Як і у всіх комахоїдних, мозок іжака примітивний – без звивин, гладкий. Півкулі невеликі: не покривають мозочок.

ДЛЯ БАБАКІВ РИЮТЬ НОРИ

Розвести на Курщині (Росія) бабака було ініціативою місцевого управління по охороні і регулюванню використання мисливських тварин. Сто особин гризуна курські фахівці закупили в сусідній Воронезькій області. Для «новоселів» спеціально вирили нори.

ЛИСИЦЯ

Хижак.

Максимальна довжина тіла 90 см.

Маса – 10 кг.

Харчується мишами, полівками, хом'яками, зайцями, птахами, іноді рослинною їжею.

ЖИРАФИ І ЗЕБРИ ІНДИВІДУАЛЬНІ

У двох жирафів не буває однакових плям і у двох зебр не випадає однакового малюнка смуг. Диво природи – зебра без смужок – з'явилося в Національному парку Найробі, розташованому на околиці столиці Кенії.

ЯК ЧАСТО ВОНИ ЛИНЯЮТЬ

У ссавців спостерігається періодична зміна волосяного покриву або линька. У деяких видів вона буває двічі на рік – восени і весною, як у білки, а ось ховрахи, бабаки линяють один раз на рік, у весняно-літній час.

ЛИСИЦЯ (*Vulpes vulpes*) дуже обережна при підході до здобичі, але як тільки спіймає її, втрачає пильність, не помічаючи нових запахів та предметів, які з'являються довкола. У першу чергу лисиця в здобичі виїдає м'які частини. Чималі шматки м'яса вона часто ховає метрів за п'ятдесят, інколи далі. Трапляються випадки, коли самиця відносила половину зайця на відстань понад 300 метрів, а самець – на 700! Виіривши ямку в землі лапами, лисиця кладе в неї принесену поживу і зариває носом, як це роблять собаки, ховаючи кістку. При цьому вона, утрамбувавши мордою поверхню, обов'язково посидить на схованці. Повертається за здобиччю через декілька днів.

У ясенівому лісочку поблизу села Храбузна Полонського району декілька років тому поселилася лисиця з виводком. Якось восени вона напала на табун сільських гусей, що паслися на стерні свіжоскошеного пшеничного поля. Підбралася до них нишком з підвітряного боку і раптово накинулася. Перелякані гуси злетіли, але одній гусці руда все таки вп'ялилась гострими зубами в шию... На протилежному боці долини люди копали картоплю. Один чоловік, першим помітивши напад лисиці, кинувся з криком до неї. Лисиця знехотя відступила, залишивши мертву гуску.

Напад лисиці можна передбачити, знаючи напрямок пануючих вітрів, тому що вона завжди підкрадається до здобичі з підвітряного боку.

Пара лисиць займає ділянку від трьох до восьми квадратних кілометрів (в літературі зустрічаються також дані про те, що полюють лисиці на площі 30-100 квадратних кілометрів). Лисиці риють нори самі або ж займають ті, в яких раніше жили борсуки, бабаки та інші тварини, пристосовуючи їх до своїх потреб. Селяться вони на схилах ярів або пагорбів, обираючи ділянки, захищені від заливання дощовими, талими й ґрунтовими водами. Нора має кілька вхідних отворів, що ведуть через довгі, похилі тунелі у велику гніздову камеру. Проте відомі випадки, коли лисяча нора мала 27(!) виходів. Як правило, лисиці користуються постійними житлами тільки в період виховання молодняка, а в інші пори року, зокрема, взимку, відпочивають у відкритих лігвищах, у снігу або в траві. Однак, рятуючись від переслідування, лисиці нерідко ховаються у першій-ліпшій норі, яка трапляється на її шляху. Порятунку звіра служить і її хвіст – найпомітніша частина граціозної фігури. Хвіст є і чудовим кермом (можливий поворот при бігу на дев'яносто градусів), і балансиром, коли треба пробігти по дереву, що лежить поперек струмка або річки.

Якщо лисиця завдає багато шкоди людям, то з нею можна успішно боротись. Покинути нору назавжди її може примусити не лише дим. Якщо в нору покласти стріляну гільзу, недопалок та інші предмети, що мають неприємний

для лисиці запах, то вона перебереться в інше місце. Лисенята не вилазять на поверхню навіть тоді, коли в нору засунути ганчірку змащену солідолом. Та найефективніше з рудою злодійкою борються собаки. Почувши собаку в норі, лисиця тікає від неї по лабіринту ходів чи обороняється. Якщо собака лихий і впертий, то лисиця не витримує натиску і через 3-5 хвилин вискакує назовні та тікає геть...

Але лисиці мають і велике господарське значення як виключно активні винищувачі шкідливих гризунів. Цікаво, що в роки масового розмноження гризунів лисиця загризає їх значно більше, ніж може з'їсти. Відомі випадки, коли лисиця знищувала за одну ніч близько 100 полівок. Живлячись комахами-шкідниками, лисиці приносять користь і лісовому господарству, оберігаючи молоді лісові насадження від пошкоджень. Крім того, важливе значення має лисиця і як цінний мисливсько-промисловий хутровий звір. На Хмельниччині у 2005 році нараховувалося близько п'яти тисяч лисиць. Найбільше їх мешкало у Шепетівському, Красилівському, Городоцькому, Віньковецькому і Білогірському районах. Загалом же на земній кулі відомі 25 підвидів лисиць.

ЛОСЬ

Родина оленевих.
Довжина тіла до 3 м,
висота – 2,3 м.
Маса – 600 кг.
Харчується
очеретом, пагонами
листяних і хвойних
дерев, листям
дерев, корою та
трав'янистою
рослинністю..
Живе до 25 років.

ЛОСЬ (Alces alces) – найбільший наш олень, хоч зовні й дуже відрізняється від усталеного уявлення про цих красивих звірів. Дорослі самці мають довжину тіла до трьох метрів, висоту в холці до 235 сантиметрів і масу до 580-600 кілограмів. Він має масивну грудну клітку, відносно короткий тулуб і важку горбоносу голову. Роги у лося складаються з короткого стовбура й широкої сплющеної, трохи ввігнутої «лопати». Від «лопати» вперед, назовні й назад відходять відростки (їх може бути до 18). Дорослі самці скидають роги в листопаді – грудні. Нові роги починають рости у квітні-травні. Поки роги м'які, вони чутливі до ударів й укусів комах. Твердіють вони в липні, а в серпні-вересні самці очищають їх від шкіри. Протягом життя в організмі лося-самця виробляється до 300 кілограмів органічної речовини, з якої формуються роги. Колір шерсті у лося бурувато-чорний. Ноги від середини гомілки й передпліччя вниз ясно-сірі, майже білі. Лосі можуть дожити до 20-25 років, але більшість тварин у природі гине значно раніше.

Одного разу влітку, вудячи рибу на річці Деревичці, що у Полонському районі, довелося побачити, як широкою заплавою серед буйного квіту трав біг, неначе летів, ледь торкаючись землі, красень-лось. Він без особливих зусиль перестрибнув чотириметрову річку.

Найчастіше ж лосів можна зустріти там, де багато верболозу, молоденьких беріз, осик і вільх. Вони любляють узлісся, лісові галявини, заболочені місця та узбережжя водойм. Загалом на Хмельниччині у 2005 році нараховувалося

У БРОНЕНОСЦІВ НЕ ЛИШЕ БРОНЯ

Унікальними здібностями володіють самиці броненосців: у стресових ситуаціях вони можуть затримувати пологи на строк до двох років.

Ці тварини можуть затримувати дихання протягом 6 хвилин, що дає їм можливість ходити під водою. Броненосці одні з небагатьох звірів, які не мають емалі на зубах, але це зовсім не заважає їм процвітати протягом тисячоліть.

А ще броненосець – єдина тварина, окрім людини, яке може захворіти проказою.

**НЕВІДОМІ
ГІПОПОТАМИ**

У давньому Єгипті головними шкідниками полів вважалися не жуки і навіть не сарана, а... гіпопотами. Та це й не дивно, якщо врахувати, що за одну ніч дорослий гіпопотам з'їдає приблизно 150 фунтів трави, і вони поряд зі слонами є найважчими ссавцями – їх вага може досягати 4 тонн. Шкіра ж гіпопотама має товщину близько 4 сантиметрів і не кожна куля її пробиває. Більшу частину свого життя тварина проводить у воді. Навіть дитинчата гіпопотама народжуються під водою і тривалий час проводять у воді, хоча іноді й спливають, щоб набрати повітря. Дорослі тварини можуть залишатися під водою 25 хвилин.

лише близько сотні лосів. Зустрічаються вони найчастіше у Шепетівському, Летичівському, Полонському та Ізяславському районах. Це пояснюється тим, що влітку лосі живляться найрізноманітнішою соковитою трав'янистою рослинністю. З особливим задоволенням споживають водно-болотні рослини – очерет, латаття, лепеху та рогіз. За добу дорослий лось з'їдає влітку близько 35 кілограмів корму, а взимку – 12-15. Усього за рік лось споживає близько 7 тонн корму, з яких близько 4 тонн становлять пагони листяних і хвойних дерев, близько 1,5 тонни – листя дерев і чагарників, близько 700 кілограмів – кори та стільки ж трав'янистої рослинності й чагарників. Загалом же їх меню складає понад 250 найменувань рослин. Цікаво, що, рятуючись від кровососних комах, лосі можуть довго стояти у воді, майстерно плавати і навіть пірнати на глибину до п'яти метрів. А взимку ці звірі живляться пагонами, корою осики, верби, клена, тополі та берези.

Наприкінці літа у лосів починається парувальний сезон. Збуджені самці в пошуках самиць глухо ревуть. Майже всі звуки видають із закритим ротом, тільки при тривалих криках іноді розкривають його. За голосами лосих досить легко визначити їх вік: у молодих він вищий, у старших низький, грубий, а в кінці крику часто нагадує приглушений рик. Самці в парувальний сезон ламають рогами гілки дерев, вибивають у ґрунті копитами ями. Між ними виникають жорстокі бійки, турнірні сутички. Переможці об'єднуються з однією або двома самицями, які залишають на цей час свої невеликі сімейні групи.

У період парування самці втрачають характерну для них обережність, виходять на шляхи, навіть не уникають зустрічі з людиною. У літературі описується випадок, коли лось, перебігаючи дорогу, потрапив черевом прямо на капот автомобіля та деякий час так їхав, поки машина не зупинилася. Тоді звір став на ноги і втік у ліс.

Після восьмимісячної вагітності лосиха в лісовій хащі народжує одне або двоє телят. Лосенята можуть твердо стояти на ногах, але перший день ссуть матір лежачи. Наступного дня уже йдуть за матір'ю на невеликій відстані. У двотижневому віці вони вже не відстають від лосихи. Протягом доби самиця годує дитинча 6-7 разів. За цей час вони випивають близько трьох літрів жирного молока. Молоко лосих у чотири рази жирніше, ніж коров'яче, і має в п'ять разів більше білків. Молочна годівля зазвичай триває 3,5-4 місяці. Новонароджені лосенята мають вагу від 6 до 16 кілограмів, вони швидко ростуть і до осені набирають 120-130, іноді й 200 кілограмів. Статева зрілість лосів настає вже в півторарічному віці, якщо тварини мають масу понад 200 кілограмів.

З наближенням людини лосиха рідко намагається захищати своє потомство: частіше покидає його. Інколи вона проявляє ознаки турботи та хвилювання. Коли підходять люди, то самиця нервово топчеться біля лосеняти, наближається на декілька метрів до людей, немовби лякає. Роздуває ніздрі, голову високо підіймає та дуже часто дихає, але якщо люди не відходять, лосиха тікає та вже віддалік спостерігає за людьми.

Єдиним ворогом лося в дикій природі є вовки, але й вони не завжди наважуються напасти на нього. Відомий випадок, коли лосиха, вискочивши з лісу, швидко прилаштувалася за трактором, що вів передпосівний обробіток ґрунту. Лосиха важко дихала, крутила головою. Вона, тікаючи, дуже задихалася. Майже в той час на узліссі з'явилися вовки. Тракторист розумно вирішив не зупиняти машину. Так з півгодини лосиха ходила за трактором, а потім побігла полем і зникла.

В тиху погоду лось виявляє небезпеку за 100-200 метрів. Тварина декілька секунд стоїть нерухомо, намагаючись зорієнтуватися, звідки наближається небезпека, а потім тікає. Але, якщо лось потрапляє в яму-пастку, на краю якої стоїть людина, то може схопити зубами за одяг і скинути до себе в яму та затоптати ногами. Цей звір здатний дістати людину, яка стоїть на відстані двох кроків від краю ями.

МИША ЖОВТОГРУДА

Гризун.
Максимальна довжина тіла 13 см.
Харчується жолудями, горіхами, шишками ялини і сосни, горішками липи, плодівих фруктових дерев.

МИШІ ЖОВТОГРУДІ (*Apodemus flavicollis*) серед усіх мишей Хмельниччини найбільші за розмірами: довжина їх тіла сягає 13 сантиметрів. А хвіст ці гризуни мають такий довгий, що він майже дорівнює довжині тіла разом з головою. Очі великі, добре розвинені, вушні раковини довгі й прямостоячі. Свою назву отримали за яскраву жовту пляму на грудях між передніми кінцівками, яка буває різної форми – від смужки до овалу. Волосяний покрив рудий з інтенсивно іржавим відтінком уздовж спини, черево яскраво-біле.

Живе в рідколіссі. Добре лазить по деревах, тому часто оселяється в дуплах. У деяких місцях – в ярах, садках, парках – жовтогруда миша живе поряд з лісовою полівкою. Та ставляться вони одні до одних агресивно. Якщо в клітку до жовтогрудої миші підсадити лісову полівку (будь-якої статі і віку), перша загризе другу. На жовтогрудих мишах і лісових полівках німецькі вчені проводили досліди (навіщо їх пробували вивести новий вид).

Улюбленими місцями жовтогрудих мишей є старі листяні ліси з кущами ліщини й іншим густим підліском. Тут вони влаштовують нори між корінням дерев, серед чагарників. Нори звичайно закінчуються гніздовою та кількома продуктовими камерами, у яких зберігаються запаси їжі, заготовлені на зиму. Рідше ці миші влаштовують своє житло в дуплах старих дерев, невисоко над землею. Там, де лани межують з лісовими масивами, жовтогруду мишу можна побачити на посівах зернових культур, а взимку іноді – в господарських будівлях і житлових приміщеннях. Активні вони переважно вночі, хоч зрідка їх можна побачити і вдень.

Основу живлення цих мишей становлять жолуді, горіхи, насіння з шишок ялини і сосни, горішки липи, плоди диких фруктових дерев тощо. Зрідка, на відміну від інших мишовидних гризунів, жовтогруді миші навіть не чекають, коли опадуть жолуді або горіхи ліщини, а вилазять за ними досить високо на дерева. У роки, коли цих кормів обмаль або ж вони відсутні взагалі, ці гризуни поїдають плоди липи, клена, береста. Споживають жовтогруді миші й гриби, а також різноманітних комах.

Розмножуватися жовтогруді миші починають з кінця березня і дають два, три і навіть чотири приплоди, народжуючи кожного разу по четверо-шестеро малят. Ростуть малята дуже швидко: у місячному віці вже виходять з кубла, самостійно добуваючи їжу і відрізняючись від дорослих лише розмірами. А в тримісячному віці, як і інші мишовидні, здатні розмножуватись.

У зимову сплячку ці миші не впадають. За несприятливих погодних умов можуть тривалий час не виходити зі схованок, живлячись запасами, заготовленими восени.

Жовтогруді миші завдають лісовому господарству значної шкоди, вибірюючи в культурних лісових і плодівих шкідках з ґрунту посівний матеріал (жолуді, горіхи), знищують молоді сходи, обгризаючи на них кору тощо.

ТВАРИНА З ГІГАНТСЬКИМ КРОКОМ

Це – жираф. Самець цієї тварина має крок довжиною 6-8 метрів і може бігти зі швидкістю приблизно 55 кілометрів на годину.

Можливість так проворно рухатися забезпечує жирафу величезне серце вагою до 11 кілограмів, довжиною до 60 сантиметрів і стінками у 6 сантиметрів товщиною. Самці жирафів досягають у висоту 5 метрів, проте є відомості і про 7-метрові екземпляри.

Їх єдиним реальним ворогом, окрім людини, є лев. Проте удар дорослого жирафа настільки сильний, що може обезголовити лева.

У жирафів язик може сягати 45 сантиметрів. Це дозволяє жирафам чистити ним... вуха.

МИША ЛІСОВА

Гризун.

Максимальна довжина тіла 11 см.

Харчується жолудями, горіхами, насінням з шишок ялини і сосни, горішками липи, плодівих диких фруктових дерев.

І ДО ОТРУТИ НЕ ЧУТЛИВИ

Те, що організм їжаків стійкий до багатьох отрут, загальновідомо. Але виявилось, що не лише зміїна отрута не діє на цих тварин, але й миш'як, синильна кислота, сулима їм практично не завдають шкоди. Проте, граючись з їжаком, можна догратися до енцефаліту. Адже ці колючі звірі для різноманітних кліщів справжня знахідка: тут два в одному – і шикарний стіл, і надійний захист. Голки ж у їжака – не лише захист, але й пристосування для лазання, і своєрідний амортизатор, завдяки якому їжаку не страшно падіння з другого поверху. Серце їжака, в середньому, б'ється із швидкістю 190 ударів в хвилину.

МИША ЛІСОВА (*Apodemus sylvaticus*) на полях оселяється дуже рідко. Її звичним місцем проживання є річкові заплави та луки, зарослі чагарниками, листяні та змішані ліси. Там вона займає пустуючі нори інших гризунів чи кротів, або ж риє підземну схованку у вподобаному місці сама.

Основу харчового раціону складає насіння трав і дерев. Проте при нагоді може поласувати і комахами, і їх личинками. У зимову сплячку миша лісова не впадає, а тому робить запаси, носячи у підземні схованки жолуді, горіхи та інше насіння.

Миша лісова має декілька особливостей. По-перше: у більшості звірків на грудях не буває плями жовтого чи охристого кольору. Але у деяких особин вони присутні і проглядаються досить виразно. По-друге: ці миші відрізняються від інших мишовидних гризунів довжиною ступні. При довжині тіла 7-11 сантиметрів та такій же довжині хвоста, їх ступні мають 18-23 міліметри. Ця зовнішня ознака характерна тільки для мишей лісових.

З травня до жовтня у мишей лісових буває по два-три приплоди від трьох до дев'яти безпорадних, сліпих малят у кожному. Як і у всіх мишовидних гризунів, дитинчата дуже швидко ростуть і за кілька місяців уже здатні розмножуватися.

МИША МАЛЕНЬКА

Гризун.

Максимальна довжина тіла 9 см.

Харчується насінням рослин, ягодами, зерном молочної стиглості. Живе до 2,5 року.

МИША МАЛЕНЬКА (*Micromys minutus*) активна в нічні години. А вдень вона спить. Живиться насінням трав'янистих і деревних рослин, ягодами, а в період дозрівання хліба ще й зерном молочної стиглості. Досить значну частину їх корму складають дрібні комахи, метелики, гусінь, жуки, мурашки та їхні личинки.

Цілком відповідає своїй назві, адже це найменший і найсимпатичніший представник мишовидних гризунів нашої області. Голова у неї невелика, із загостреною мордочкою, а вуха великі, виразні, дуже рухливі. Особливою

ознакою цих мишей є дуже довгий, тонкий хвіст, який може обвиватися навколо стебел трави та кущів. Довжина тіла складає шість-сім сантиметрів, а вага – п'ять-шість грамів. Хутро на спині коричнево-жовте, а на горлі й череві майже біле, різко відмежоване від забарвлення боків. Живуть ці звірки до 2,5 року.

Населяють ці миші освітлені мішані та широколистяні ліси з підліском, ягідниками і трухлявими пнями. Але досить часто трапляються й біля хлібних полів, серед чагарників, уздовж узлісь.

Особливістю мишей маленьких є їх будівельні здібності. Постійно проживаючи в норах, у період розмноження вони влаштовують для своїх малят чудове гніздо діаметром близько 14 сантиметрів, сплетене із сухих травинок, рослинних волоконець і закріплене на кількох стеблинах. Воно має кулясту форму з круглим бічним отвором. У цьому гнізді на висоті близько метра над землею самиця три-чотири рази на рік, після 21-денної вагітності, народжує по троє-четверо голих, сліпих малят. Ще задовго до справжніх морозів миші маленькі залягають у зимову сплячку, яка триває вісім-дев'ять місяців. Для цього вони вибирають місця в покинутих норах, старих пнях, у дуплах. А ще миші маленькі зовсім не бояться людей і чудово приручаються, харчуючись тим же, чим і господар.

МИША ПОЛЬОВА

Гризун.
Максимальна довжина тіла 12 см.
Харчується листям, зеленими стеблами й насінням різноманітних диких трав, ягодами, зерном, комахами та їх личинками.
Живе до 2,5 року.

МИША ПОЛЬОВА (*Apodemus agrarius*) відрізняється від інших представників мишиних забарвленням хутра. Воно у неї зверху й з боків рудувато-коричневе. Уздовж середини спини – від лоба і до хвоста тягнеться чітка чорна смуга («ремі- нець»). Горло, груди і черево білясті. Довжина тіла цього гризуна складає 10-12, хвоста – 6-9 сантиметрів. Вуха має короткі, відігнуті наперед. Хвіст з виразними кільцями вкритий роговими лусочками. Незважаючи на свою багаточисельність, на очі людям потрапляє рідко, оскільки в будівлях майже не поселяється. Не трапляється вона і на посівах озимих та просапних культур. У невеликих лісах, особливо в перелісках і полезахисних лісосмугах, їх не менше, ніж лісових мишей. Та найпоширеніша вона на лучних заплавах, порослих чагарником, забур'янених ділянках оброблених територій. Оселяється також у садах, виноградниках, на узліссях густих лісових насаджень, по річкових долинах. Унікає миша польова лише хвойних лісів.

Живе переважно в норах, які рие сама чи займає вириті іншими гризунами й кротоми. Харчується не лише листям, зеленими стеблами й насінням різноманітних диких трав, ягодами, під час дозрівання хлібів – зерном, але й комахами та їх личинками. Узимку польові миші скупчуються в скиртах соломи, а в садах і перелісках – під опалим листям

ОСЬ ТАКИЙ СИМВОЛ

Заєць, виявляється, є не лише одним з найпопулярніших героїв народних казок, але у давніх християн був символом грішника, що розкався. Чому саме ця тварина була обрана для такого символу – не відомо. Але досліджено, що у спеку вуха зайця виконують роль терморегулятора: саме через ці органи вони скидають в навколишнє середовище третину метаболічного тепла. Саме завдяки такому охолодженню зайців не дуже мучить спрага. Звичайна вагітність у них триває 50 днів. Проте, в Австралії у зайчих другі пологи можуть настати через 25-30 днів після перших: вони вмудряються завагітніти ще не розродившись!

ВІДМІННО ПЛАВАЮТЬ

Самці бегемотів важчі за самок і важать від 1,5 до 3,2 т, довжина тіла самця також вражає: вона складає від 3,2 до 4,2 метра. Проте, не дивлячись на зовнішню неповороткість, бегемоти відмінно плавають і швидко бігають. Звичайно бегемоти пірнають на 1-5 хвилин, але можуть пробути під водою до 15-ти хвилин. Там вони інколи розвивають швидкість до 13 км/год.

НАЙБІЛЬШЕ СПЛЯТЬ ЛЕВИ

Швейцарський зоолог П.Ходігер протягом декількох років подорожував по країнах і континентах, з'ясовуючи скільки сплять різні звірі. Виявилось, що найбільше сплять африканські леви. Інший рекорд належить тхорам і лінивцям. Лінивці сплять 15-18 годин. Тхори також сплять до 20 годин на добу. Менше всього сплять зебри і антилопи.

Для виведення потомства польові миші влаштовують гніздову камеру як у норі на 20-сантиметровій глибині, так і під купами соломи чи каміння. Протягом теплої пори року після 22-денної вагітності дають по чотири-п'ять приплодів по три-дев'ять мишенят у кожному. Малята народжуються зовсім немічними, сліпими і голими. Проте розвиваються швидко: в десятиденному віці вже нагадують дорослих, а тритижневі мишенята вже самостійно розшуковують собі їжу. Через два з половиною місяці починають розмножуватися.

МИША ХАТНЯ

Гризун.
Максимальна довжина тіла 10 см.
Маса – 30 г.
Харчується зерном, борошном, крупами, гризе книги, меблі.
Живе до 2 років.

МИША ХАТНЯ (Mus musculus) не зустрічалася хіба що в Антарктиді, але зараз напевно сказати не можна. Батьківщина цього гризуна – оази Північної Африки, де вона живе й дотепер. Вона найвідоміша на нашій планеті не лише тому, що всі ми з дитинства читали казки про мишей, і не лише тому, що ця миша герой фольклору багатьох народів, а й тому, що, як свідчить англійський вчений Роу, хатня миша майже всюдишуща. І хоча має назву хатня, але не прив'язана до людського житла. І якщо умови сприяють, може жити «на волі». Тому в наших лісах та полях можна зустріти і хатніх мишей: одні там «промишляють» постійно, інші переселяються на якийсь час, а з приходом холодів повертаються до людей.

За спостереженнями професора А.Формозова, хатні миші, які виїжджають на «літні дачі», розмножуються значно інтенсивніше, аніж «домосиди». За результатами досліджень вчених на одному гектарі може проживати більше двохсот тисяч особин, або дві миші на квадратному метрі.

І все ж основне місце проживання хатньої миші – житла людей. Тому її так і називають. Зараз вже неможливо визначити, коли саме гризуни стали нахлібниками людини. Та сталося це дуже давно. Напевно, задовго до того, як згадав про цих гризунів Гомер. Бо у ті часи в давній Греції миші були так розповсюджені і завдавали такої шкоди, що люди приносили в жертву богу Аполону (котрий крім всіх інших титулів називався ще й «мишатником», бо, на думку греків, керував гризунами) золотих мишей в надії, що за ці підношення бог вгамує свою нищівну рать. Але бог не допоміг ні давнім грекам, ні єгиптянам.

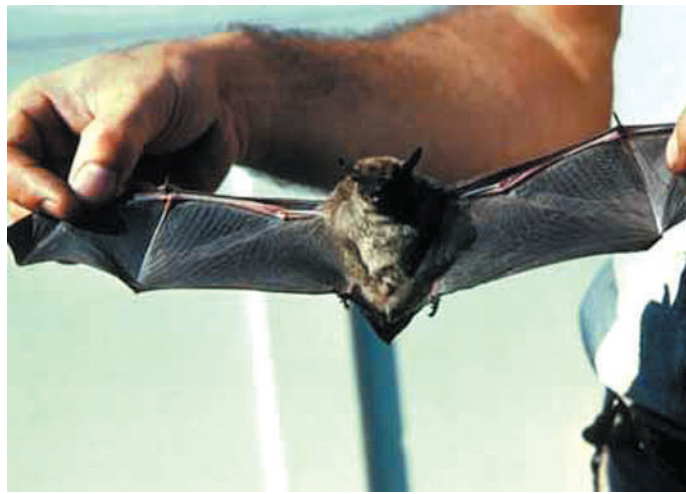
Одна хатня миша з'їдає за добу три грами корму. Але якщо врахувати, що ці звірята за сприятливих умов можуть розмножуватися до десятка раз на рік, народжуючи від п'яти до десяти мишенят, а молоді в півторамісячному віці уже, в свою чергу, можуть плодитися, то легко зрозуміти, чому шкода, яку завдають ці симпатичні на вигляд гризуни, така значна. До цього слід додати, що миші не обмежуються зерном, борошном, крупами. Вони охоче гризуть книги, килими, меблі, музейні експонати, картини. В 1956 році французька газета «Фігаро» повідомила, що миші в Луврі добралися до полотен Тиціана і Ван-Дейка, а в 1960-му італійська газета «Стампа» писала: «Одна із причин

похилення Пізанської вежі в тому, що її століттями підточують миші». (Хоча вежа і кам'яна, але гризуни знаходять собі роботу і тут). Свою руйнівну роботу миші ведуть тихо. Інколи вони подовгу живуть поряд з людиною, абсолютно себе не видаючи, і лишень сліди їх діяльності та характерний запах вказують на присутність гризунів. Проте в своїх помешканнях вони тиші не дотримуються, хоча порядок панує повний: у кожній мишиній родині є своя ділянка, і межі її дуже рідко порушуються. Коли родина збільшується, молоді знаходять собі нові, ніким не зайняті куточки. Якщо ж таких немає, переселяються у сусідній будинок, а якщо там такого нема – йдуть досить далеко.

Теоретично наша планета давно повинна була бути перенаселена цими гризунами, але такого не трапилося. Чому? Однією з причин вчені вважають саморегуляцію: існує припущення, що у тварин виділяється спеціальний гормон, який уповільнює розмноження і допомагає мишам уникнути перенаселення й голоду, а за сприятливих умов швидко поповнити свої ряди.

НІЧНИЦЯ ВЕЛИКА

Ряд Рукокрилих.
Розмах крил 40 см,
довжина тіла –
83 мм.
Маса – 40 г.
Харчується жуками
та лускокрилими.

НІЧНИЦЯ ВЕЛИКА (*Myotis myotis*) селиться в печерах і старих будівлях. На полювання ці звірі вилітають пізно. Їх політ спокійний, розмірений і маневрений. В листяних лісах або на галявинах нічниця велика полюють на комах у повітрі. Іноді вони збирають з листяної підстилки жужелиць та інших безхребетних. Свою здобич знаходять завдяки ехолокаційним сигналам, які мають частоту від 25 до 65 кілогерц (максимальна амплітуда близько 35-40 кілогерц).

Серед звірів Хмельниччини найбільш своєрідну будову тіла мають, безперечно, кажани, або, як їх часто називають, летючі миші. Належать вони до ряду Рукокрилих. Наші предки були переконані, що у летючу миш перетворюються миші звичайні, які скуштували освячених на Великодень страв. Вважалося також, що кажани належать до вампірів і живляться кров'ю.

Насправді ж наші рукокрилі типові комахоїди, хоч і наділені особливими здібностями. Найцікавішим у кажана є його крила, які утворилися з передніх кінцівок у процесі тривалого пристосування до польоту, та здатність до ехолокації. З 24 видів кажанів України, на Хмельниччині зустрічається лише чотири.

Нічниця велика має на спині довге, нерівне хутро, забарвлення якого змінюється у різних особин від попелясто-сірого до оливково-бурого. Забарвлення черева – від сіруватого до палево-білястого. Довжина її тіла – 62-83 міліметри, а вага 16-40 грамів. Розмах крил у нічниця великої 35-43 сантиметри. Вуха широкі, середньої довжини. На мордочці шерсті майже немає, а шкіра має рожевий відтінок.

СТОРОЖОВИЙ КАБАН

За порядком на кримському гірському озері Муловське, що недалік Севастополя, стежить сторожовий кабан П'ятачок. Важить він 130 кілограмів і допомагає своїм господарям – доглядачам гірського озера – підтримувати порядок біля водоймища. «Відпочиваючі просто німіють і відразу стають смирними, побачивши ікластого звіра», – розповідає дресирувальниця кабанчика Світлана Лісиченко. – Сам він весь чорний, а на п'ятачку – біла плямочка». Коли порося перетворилося на могутнього ікластого красеня, його посадили на ланцюг – кабан любить сунути свій п'ятак туди, куди не треба, знищуючи все на своєму шляху.

**ВІДБИЛАСЯ
ВІД ПУМИ**

В одному з каліфорнійських парків неподалік Сан-Франциско 65-річна Нелл Хамм зуміла відбити свого 70-річного чоловіка у розлюченої пуми за допомогою кулькової ручки. Під час прогулянки дика пума несподівано напала на нього і вчепилася в голову. Жінка змогла дістати ручку, яка лежала в кишені чоловіка, і вдарила тварину в око.

Проте пума не відразу відпустила чоловіка, тому жінці довелося відгонити її дерев'яною палицею. Не дивлячись на відважні дії пенсіонерки, її чоловік одержав серйозні поранення голови. Після цього інциденту доглядачі вистежили і убили двох пум, що знаходилися поряд з місцем нападу.

Наприкінці травня – початку червня самиця після 60-денної вагітності народжує одне дуже рідко двох дитинчат. У цей час створюються виводкові колонії, у яких може бути декілька тисяч самиць. Самці після спарювання тримаються окремо. Новонароджені малята міцно чіпляються за черевце матері і літають разом з нею. Дитинчата харчуються материнським молоком близько сорока днів. На зимівлю нічниця велика мігрує на 100-150 кілометрів на південь, де розшукує підземні притулки. Там збираються тисячі кажанів. Зачепившись кігтями задніх кінцівок і обгорнувшись крилами, вони впадають у зимову сплячку.

НІЧНИЦЯ ВОДЯНА

Ряд рукокрилих.
Розмах крил 27 см,
довжина тіла –
60 мм. Маса – 10 г.
Харчується ко-
махами, яких ловить
у повітрі над водним
дзеркалом або
збирає їх з поверхні
води.

НІЧНИЦЯ ВОДЯНА (*Myotis Daubentoni*) має декілька назв. Так, її ще називають нічниця Добентона та нічниця червона. Це досить чисельний вид. Довжина тіла нічниць водяних становить 40-60 міліметрів, розмах крил близько 25-27 сантиметрів. Важать вони в середньому 6-10 грамів. Хутро ці звірки мають дуже густе, рівне і довге. Спина бура, з відтінками від сіруватого й сріблясто-палевого до шоколадного, контрастує з майже білим або світло-сірим черевцем. Вуха у нічниць водяних середньої довжини.

Селяться нічниця водяна у заплавах річок. Ведуть нічний спосіб життя. Вдень вони сплять у дуплах дерев, на горищах старих покинутих будівель чи у скельних тріщинах. Нічниця водяна вилітає на полювання в сутінках. На відміну від інших представників рукокрилих Хмельниччини, політ у них нерівний, з різкими вертикальними стрибками. Живиться, зазвичай, над водоймами, полюючи там на комах, яких ловить у повітрі над водним дзеркалом або збирає їх з поверхні води. Для цього використовує ехолокаційні сигнали середньої або низької інтенсивності в діапазоні 85-35 кілогерц, з максимальною амплітудою близько 45 кілогерц. До речі, як і всі кажани, нічниця водяна п'ють воду на льоту.

Виводкові колонії не багаточисельні. У них буває від 15 до 100 самиць. Цікаво, що в цих колоніях можуть бути й самиці інших видів кажанів. Самці тримаються окремо або й разом із самками. Вагітність у нічниць водяних триває близько двох місяців. На початку літа народжується по одному дитинчаті. Вони міцно чіпляються до черевця матері і літають разом з нею, харчуючись молоком від шести до восьми тижнів.

На зиму нічниця водяна залишається у місцях постійного проживання, розшукуючи печери чи штучні підземні споруди. Там збирається величезна кількість кажанів. Під час сплячки температура тіла нічниця дуже падає, серце скорочується не більше одного разу на дві-три хвилини, дихання майже припиняється. Життєві процеси підтримуються лише завдяки жировим запасам. За свідченнями дослідників, максимальна тривалість життя нічниця водяної становить 22 роки.

НІЧНИЦЯ СТАВКОВА

Ряд рукокрилих.
Розмах крил
35 см, довжина
тіла – 68 мм.
Маса – 25 г.
Харчується
дрібними
метеликами,
жуками,
одноденками
та двокрилими.

НІЧНИЦЯ СТАВКОВА (*Myotis dasycneme*) селиться поблизу стоячих водойм або рівнинних рік. Для денних схованок обирає переважно горища будинків. У дуплах дерев, штольнях та скельних тріщинах ховається дуже рідко. Вдень у затишних схованках вони, зачепившись кігтями задніх кінцівок за нерівності опори і загорнувшись у крила, звисають головою вниз доти, поки не настане вечір. Вилітають на полювання в густих сутінках. Полюють над водоймами зі стоячою водою чи тихоплинними річками. У рідких випадках живляться і над прибережною частиною. Харчуються переважно дрібними метеликами, жуками, одноденками та двокрилими, яких ловлять над водою на висоті 5-20 сантиметрів. Політ нічниць ставкової рівний, але досить швидкий, іноді з вертикальними стрибками.

Довжина тіла цього кажана 57-68 міліметрів, а розмах крил близько 28-35 сантиметрів. Вага – 13-25 грамів. Хутро нічниця ставкова має густе і довге. Забарвлення спини від каштаново-шоколадного до сріблясто-палевого й оливково-сіруватого, черева – від коричневатого-сірого до майже білого. Вуха – невеликі. Ехолокаційні сигнали низької та середньої інтенсивності в діапазоні близько 25-65, з максимальною амплітудою близько 35 кілогерц.

У другій половині червня самиці утворюють виводкові колонії, які, зазвичай, складаються з десятка особин. Хоча у більш просторих приміщеннях можуть збиратися до сотні кажанів, серед яких досить часто перебувають і самці. Після двомісячної вагітності народжується одне дитинча, яке чіпляється до черевця матері. Малята швидко розвиваються, і вже в кінці першого тижня після народження маса їх тіла збільшується вдвічі, а в місячному віці вони вже самостійно вилітають на полювання, хоч деякий час ще продовжують підгодовуватися молоком матері.

Зимує нічниця ставкова в тріщинах і щілинах будівель або в печерах та інших підземних притулках, які відшукує у місцях постійного проживання. На зимівлі, як правило, великих колоній не утворює. Живе до 19 років. Нічниця ставкова занесена до Червоної книги України.

Зменшення кількості нічниць ставкових пов'язано, в першу чергу, із зникненням схованок та забрудненням природного середовища. А єдиними їхніми природними ворогами є сови.

ПРАВО СИЛЬНОГО КРОЛИКА

В середовищі кроликів панує жорсткий ієрархічний порядок.

У численних і вельми агресивних сутичках sameць відстоює право називатися першим. Ним стає найкрупніший і найсильніший.

Він вибирає собі самицю, і чолова пара займає нору в тій частині

території, де росте найсоковитіша, найсмачніша трава.

Заходити сюди суворо заборонено всім, а в першу чергу самцям.

Старший кролик має право мати й другу сім'ю. Але живе ця сім'я де-небудь по сусідству, не сміючи підходити до його помешкання, – господаря не підпустить.

А сильний не дозволяє наблизитися самцям-кроликам до території своєї другої обранці. На прибульця, що не послухався, в люті наскакує, та так, що летить у всі боки шерсть клопцями, і покусаний той буває неабияк.

НОРКА

Хижак.
Максимальна
довжина
тіла 43 см.
Маса – 800 г.
Харчується
водяними
полівками,
молодими
ондатрами,
дрібними
гризунами,
раками, рибою
та жабами.

ДУЖЕ
НЕБЕЗПЕЧНІ

На островах
Карибського
басейну мешкає
рідкісна тварина
щелезуб
(*Solenodon*) –
невеликий,
нешкідливий на
вигляд ссавець,
схожий на пацюка.
Він веде нічний
спосіб життя і
зустріти його
нелегко. Другий
різець з кожної
сторони на нижній
щелепі щелезуба
сполучений із
залозою, що
виробляє токсини,
від яких отрута
подається до
основи решти зубів.
Ця отруйна слина
вбиває жертву,
вона небезпечна
і для людини. У
щелезубів немає
імунітету до власної
отрути. Бували
випадки, коли
самці, що жили в
зоопарках, вмирили
після легких укусів.
Викопні останки
свідчать, що
щелезуби існували
30 мільйон років
тому на території
сучасної Північної
Америци. Тепер
мешкають на
двох островах, де
вижили завдяки
відсутності
природних ворогів.

НОРКИ (*Mustela lutreola*) відмінно плавають, пірнають і пристосовані для амфібічного способу життя. На вигляд норка нагадує тхора, але тіло її ще приземистіше, голова приплюснута, вуха менші, шерсть значно щільніша, з дуже густим підшерстком. Забарвлення однотонне – темно-буре, рудувате. На обох губах розміщена біла пляма. Середня довжина її тіла 32-43 сантиметри, хвоста – 12-19 сантиметрів, маса – 550-800 грамів.

Норки віддають перевагу водоймищам з безлісими, підмитими берегами, де багато надійних притулків серед коріння і в дуплах. Основу харчування норки складають водяні полівки, молоді ондатри, дрібні гризуни, раки, риба та жаби. Взимку норки тримаються біля ополонки або ховаються під льодом та снігом і лише зрідка з'являються на поверхні.

Парування у норку відбувається ранньою весною, коли ще лежить сніг. У цю пору активність звірків різко зростає: нерідко вони долають по декілька кілометрів. Тривалість вагітності у норки 42-46 днів. Дитинчата (3-7) з'являються у травні-червні. У віці 2-3 місяців вони стають самостійними, а через рік досягають статевої зрілості.

Чисельність норки на Хмельниччині не значна. Лісники нараховують лише 184 особини. Мешкають вони переважно на території Шепетівського і Полонського районів.

Норки належать до цінних хутрових звірів. Їх шкірки відрізняються не тільки красою, але і міцністю. Ще в 70-х роках минулого сторіччя цих звірів почали розводити в клітках. А нині норки займають одне з перших місць у світовому звірівництві. Виведені різні породи норок: їх забарвлення буває чорним, чорним зі срібним відтінком, білим, сапфіровим, блакитним та інші. Штучне розведення норки, як це не дивно, сприяє зростанню їх чисельності у природі, адже, іноді, тікаючи зі звіроферм, ці звірки досить успішно приживаються в природних умовах. Та не зважаючи на це, норки занесені до Червоної книги України..

ОЛЕНЬ ПЛЯМИСТИЙ

Родина оленевих.
Довжина тіла 180 см, висота – 112 см.
Маса – 131 кг.
Харчується різнотрав'ям, листям, жолудями, бруньками і гілками дуба, верби, клена.

ОЛЕНЬ ПЛЯМИСТИЙ (*Cervus nipon*) – це струнка, легкої статури тварина. Літнє забарвлення хутра плямисте в особин будь-якого віку. Взимку плямистість виражена слабо або її немає зовсім. «Дзеркало» дуже мале і на крупі вище за основу хвоста не заходить. Довжина тіла дорослих самців 173-180 сантиметрів, самиць – 162-174 сантиметрів. Висота самців у загривку складає – 109-112 сантиметрів, самиць – 94- 98 сантиметрів. Середня вага самців у природі складає – 117-131 кілограм, самиць – 73-84 кілограми. У розплідниках, відповідно, 148 і 86 кілограмів. Довжина рогів дорослих оленів сягає 65-79 сантиметрів (максимальна – до 93 сантиметрів). Роги, зазвичай чотириконечні, але у деяких старих самців з'являється третій кінцевий відросток (всього 5) і навіть другий очноямковий відросток (всього 6).

Батьківщиною оленя плямистого є Південне Примор'я та Північно-Східний Китай. Водиться він на острові Тайвань, у Північному В'єтнамі, Кореї і Японії. У Китаї майже повсюдно винищений, лише подекуди залишився як украй рідкісна тварина. У Південному Примор'ї ареал плямистого оленя за останній час розширився і чисельність його значно зросла. Саме звідти родом і плямисті олені Хмельниччини.

Водяться вони переважно на півночі області. За інформацією мисливських господарств у 2006 році на Хмельниччині нараховувалося 103 особини. Олень плямистий віддає перевагу широколистяним, переважно дубовим, лісам з густим підліском і трав'янистими полянами. Особливо часто трапляються вони на вирубах, де є багато низькорослих дубняків і чагарників порослевого походження. Якщо є можливість, вони вибирають заплавні ліси, як найбагатші чагарниками і різноманітніші за складом. Зустрічається і в хвойних, і в змішаних лісах, але помітно рідше.

Влітку основу їх живлення складають злаки, зонтичні, складноцвітні, лілейні і боби. Окрім трав'янистої рослинності, в помітних кількостях олені їдять листя дерев і чагарників. На берегах річок і озер іноді підбирають рибу.

Взимку уникає місць, де сніговий покрив вищий 45 сантиметрів. Основу зимового харчування оленя плямистого складають жолуді, які він дістає з-під снігу. Їсть і сухе листя, бруньки і гілки дуба, липи, верби, клена, ясена, рідше бузини і ліщини. Опале листя, особливо дуба, олені поїдають протягом всієї зими. Навпаки, кору їдять неохоче і мало.

Площа, зайнята стадом плямистих оленів улітку, приблизно утричі більша, ніж взимку. Ділянка одиночних оленів рідко перевищує 100-200 га. Самці з гаремами тримаються на площі близько 400 га, а велике стадо в 12-15 голів займає 800-900 га. Добовий хід оленя взимку складає – 300-2500 метрів, а у випадку достатньої кількості кормів не більш 500 метрів. Годуються олені частіше вранці і увечері. Взимку – нерідко і у середині дня. Добре плавають, долаючи навіть морські протоки понад 10 кілометрів завширшки.

КРОЛЯЧА ДІЛЯНКА

По Гржімеку (1975), ділянка дикого кролика складає не більше 20 га. У наукових цілях відловили, а потім випустили в природу групу з 63 кроликів. Через рік 15 особин з групи мешкали на ділянці, розташованій в 100 метрах від місця, де вони були спіймані. Щільність популяції часто складає 25-37 особин на га, а на острові Скокхолм (поблизу південно-західного узбережжя Уельсу) досягала 100 кроликів на гектар.

ЖЕНИХИ Й НАРЕЧЕНІ

Коли кролик вибирає собі кролицю, він прагне їй сподобатися, а для цього ходить перед нею на лапах, що не гнуться, немов на ходулях, раз у раз повертаючись до неї хвостом, демонструючи його білий виворіт. Жених мітить свою наречену з метрової відстані або перестрибуючи через неї. Потім він обприскує і своїх суперників.

**НА ВЛАСНИХ
ФЕРМЕНТАХ**

Травна система зайцеподібних пристосована для переварювання великого об'єму рослинного корму. Вони дуже розбірливі в їжі, поїдаючи зелені частини свіжих рослин. Під час травного акту целюлоза розщеплюється за допомогою бактерій. Для прискорення процесу перетравлення їжі зайці і кролики поїдають свій послід (м'який, зелений, а не чорний твердий), який містить необхідні ферменти. Подібне спостерігається у хом'яків, молодих коней і слонів, останні поїдають материнський послід з тим, щоб одержати необхідні ферменти. М'який послід кролики поїдають вночі (денні види) або вдень (нічні види), ферменти поступають в шлунок і змішуються з наступною порцією целюлози, прискорюючи процес травлення.

Самиці плямистих оленів стають статевозрілими у півторарічному віці. Більшість з них бере участь в гоні на третьому, рідше на другому році життя. Самці беруть участь в гоні з третьої-четвертої осені. Гін у плямистих оленів відбувається з кінця вересня до початку листопада. Найінтенсивніше ж проходить він у середині жовтня і триває від 4 до 7 днів. Гін проходить тихо, без запеклих бійок між самцями. Гаремі у самців у природі складаються з 3-4 самиць.

На світанку дорослі самці видають сильні свистячі звуки, що переходять у хриплий рев. Олені ревуть на одних і тих же ділянках, де самці вибивають копитами майданчики – токовища, розміром близько чотирьох квадратних метрів. В період гону самці погано їдять і втрачають 20-25 відсотків маси тіла. Тривалість вагітності – 7,5 місяця. Масове отелення з кінця квітня до середини червня. За рідкісним винятком, самка приносить одне оленя. Оленята харчуються материнським молоком 4-5 місяців, але пастися починають з 10-20-денного віку. З самкою залишаються до весни наступного року, іноді довше. На 10-у місяці життя у самців на місці майбутніх рогів з'являються «дудки» до 3,5 сантиметра висотою, а в квітні виростають перші роги, що не гілкуються. Вони спадають у травні-червні наступного року. Другі роги вже гілкуються і скидаються щорічно в квітні-травні. Очищаються молоді роги від шкіри у вересні. У природі тривалість життя плямистих оленів не перевищує 11-14 років.

Головний ворог плямистого оленя – вовк. Частіше олені гинуть в березні – квітні, коли вони ослаблені зимівлею і хворобами. Рятуючись від вовків, олені іноді йдуть навіть у воду. Новонароджені оленята гинуть і від лисиць і єнотовидних собак. Олені плямисті підлягають охороні – вони занесені до Міжнародної Червоної книги.

Велика кількість оленів проживає в господарствах пантового оленярства. Основна цінність продукції яких, – молоді, незакошені роги – панти, з яких виготовляють тонізуючий засіб – пантокрин. Лікувальна цінність пантів оленя плямистого вища, ніж в інших оленів.

ОНДАТРА

Гризун.
Максимальна довжина тіла 40 см.
Маса – 2 кг.
Харчується стеблами і листям різноманітних трав'янистих рослин.

ОНДАТРУ (*Ondatra zibethica*) на території Хмельниччини можна побачити найчастіше біля різноманітних водойм – озер, ставків, у заплавах річок. В області їх нараховується близько п'ятнадцяти тисяч. Найбільше їх в у Теофіпольському та Деражнянському районах. Тобто там, де береги річок низинні або заболочені. Ондатри з водяних і болотяних рослин, серед заростей очерету, татарського зілля, осоки та хвоща влаштовують щось подібне до хатки з підводним входом до неї. Форма хаток, зазвичай, нагадує округлий конус, висота надводної частини якого близько 1,2 метра. У хатинці є ходи, кормова камера, в якій ондатри їдять різноманітні трави, струшують воду та

приводять до ладу волосяний покрив. Вище в хатці розміщуються декілька гніздових камер, які вимощені залишками сухої трави, де й живуть ондатри. Своє житло ці звірі підтримують в чистоті, тому що вони дуже охайні тварини. Цікаво, що в будівництві хатки бере участь вся родина – і старі ондатри, і молодняк. Навіть малюки намагаються подавати старшим на круту вершину хатки шматочки будівельного матеріалу. Під час будівництва хатки ондатри використовують все, що знаходять довкола – рослини, корневища, мул, корені, предмети, які залишила людина – папір, дощечки, ганчірки. Хатки з такого матеріалу збе-рігають тепло і тому всередині завжди плюсова температура.

Якщо мисливці руйнують хатку, то її мешканці намагаються втекти у воду. Першими покидають оселю дорослі особини, другими – молодняк першого виводка, останньою вибирається малеча ондатр.

Узимку ондатра поводить себе агресивно – кидається на мисливців і собак, намагаючись вкусити. Проте ондатри проявляють агресивність і до своїх одноплемінників, які потрапили у капкан. Але поїдання особин свого виду частіше всього проявляється при високій численності звірків, і в особин, що мігрують. Якщо дві ондатри, що потрапили у пастки, можуть дотягнутися одна до одної, то між ними виникає бійка, яка закінчується смертю одного із звірів. Трапляється й так, що нападу піддаються не всі особини. Інколи буває, що біля звірка, який потрапив у капкан, мирно стоїть інший звірок...

Цікаво, що не тільки жилі хатки будують ондатри. Ближче до зими, на деякій відстані від основного житла, влаштовують кормові хатки, де в зимову віхолу, мандруючи під льодом, відпочивають та їдять корм. Улітку ондатри живляться різноманітними узбережними та водяними рослинами – пагонами очерету, стрілолистом, осокою, рогозою, лепехою і лататтям. Охоче їдять пагони та листя різних видів верб, але можуть їсти молюсків, раків, великих комах, жаб і мальків риб.

Як правило, ондатри розмножуються двічі на рік. У квітні в них відбувається гон. У цю пору вони втрачають обережність плавають на поверхні води, пірнають, самці переслідують самиць. Десять у травні в теплому гнізді ондатрового помешкання з'являється до восьми сліпих і голих малят. Через тиждень у них виростають різці. Самиця ондатри значну частину часу проводить у гнізді з малечею, яка жадібно живиться молоком матері. У цей час самиця дуже рідко з'являється на годівлі. А самець, як правило, займається будівництвом житла, охороняє свою ділянку. Ставить мітки, якими є кормові столи та купки екскрементів. На мові ондатр це означає: «Ми тут уже поселились». Якщо якась бродяча ондатра потрапляє на територію родини, то між нею і самцем виникає бійка. Інколи ця бійка закінчується навіть смертю одного із суперників. Частіше всього, переможцем стає господар ділянки. Бо ж він відчуває себе впевненіше, а тому й поводить себе агресивніше, адже захищає своє, тоді як бродячій особині ондатри немає що захищати, зате є куди піти...

Приблизно у десятиденному віці малята ондатри вже вкриті сіро-коричневою шерстю. У цей же час у них відкриваються очі. Згодом малеча починає їсти траву, яку приносять до гнізда батьки, але при цьому продовжують ссати молоко. У місячному віці малюки вже здатні покидати гніздо. В міру дорослішання виводка та все більшої його самостійності, зменшується турбота батьків про нього. І якщо все благополучно, ондатри знов приступають до розмноження.

У науковій літературі відомий такий дивний випадок. На пересохлій стариці, де жила родина ондатр, залишилася лише невелика, метрів дев'ять, калюжа, від якої й починалась нора ондатр. Зрозуміло, що звірки потрапили

ПІКНІК В КАБРІОЛЕТІ

На парковочній стоянці біля американського озера Тахо у раритетний кабріолет Бьюік залізло ведмежа, аби пригоститися піццою. Не звертаючи ніякої уваги на людей навколо, ведмідь забрався в машину і приступив до трапези.

Піцца з курки і з перчиком виявилася для ведмедика дещо гострою, і він вирушив на пошуки чого-небудь прохолодного.

На радість клишоногого, господар залишив в машині міні-холодильник із запасами води і алкоголю. Наївшись і угамувавши спрагу коктейлем з віскі, горілки, пива і содової, ситий і захмелілий ведмедик, нарешті, пішов геть.

ЗАЙЦІ І КРОЛИКИ

Родина заячих складається з 11 родів, які об'єднують 54 види зайців і кроликів. З них зайців 23 види. У фауні країн колишнього Радянського Союзу зустрічається 15 видів зайцеоподібних, які відносяться до 2 родів. Зайці відрізняються від кроликів Вони, зазвичай, не риють нір, кролики ж, навпаки, риють нори. Зайці народжуються з розплющеними очима, і вони можуть бігати вже відразу після народження (у віці декількох хвилин). Кролики народжуються сліпими, голими і перші дні життя проводять в кублі, викладеному пухом. Зовнішні відмінності між зайцями і кроликами незначні, але по будові черепа вони відрізняються досить чітко.

у важке становище, але не перебрались на сусідню водойму. Можливо, в них були малята чи якась інша причина, про яку доводиться лише здогадуватися. До цього чаплі з тиждень їли карасів, в'юннів, головастиків на цьому пересихаючому п'ятачку. Вже здавалося, що в ньому нічого живого немає, але через певний час з'явилося якимось дивом до двох десятків карасів. Згодом усе з'ясувалось: як тільки чаплі підходили до калюжі, карасики ховались у нору ондатр і відсиджувались там до кращого часу. Цікаво, що ондатри карасиків не чіпали, всі вони були неушкоджені. Кожен вечір у сутінках ондатри вибирались із нори та йшли по болоту до прибережної рослинності живитися. А згодом пішли затяжні дощі, старицю залило водою, а карасі, що вціліли розпливлися у каламутній воді. Відносно цього явища можна зробити два висновки: або ондатри були байдужі до тваринної їжі в цей літній час, або стихійне лихо примирило їх з карасями.

Наші ондатри мають чимало природних ворогів: їх переслідують із повітря, на землі, у воді. На землі їхні хатки руйнують лисиці, бродячі собаки, а інколи навіть дикі свині. З повітря їм загрожують луні, яструби, канюки, а у воді - видри. Чаплі здатні цілими годинами стояти біля хатки, чекаючи, чи не з'явиться з нори бажана здобич. Молодого звірка може у воді проковтнути щука чи сом. Інколи соми поїдають цілі виводки. Спіймають рибалки такого сома, розріжуть йому череву, а там декілька малят ондатри.

ПАЦЮК СІРИЙ

Гризун.
Максимальна довжина тіла 30 см.
Маса – 1 кг.
Харчується переважно залишками харчових продуктів, фуражним зерном, овочами, фруктами.

ПАЦЮК СІРИЙ (*Rattus norvegicus*) серед усіх мишовидних гризунів – найбільший синантроп. У містах і селах Хмельницької області улюбленими місцями поселень пацюків, як правило, є старі господарські будівлі, смітники та стічні канали. Не обминають пацюки ферм, зернових складів, хлівів та інших господарських приміщень. Однак вони добре почуваються і здатні розмножуватися і в холодильниках, де температура сягає 18-20 градусів морозу, і за обшивками парових котлів, де постійно тримається температура близько +40 градусів. Можливо, терморегуляції сприяє те, що пацюки роблять 100-150 дихальних рухів за хвилину, а пульс їх сердець складає 250-600 ударів на хвилину. За спостереженнями натуралістів, пацюки можуть жити без води довше, ніж верблюди. До того ж ці тварини мають надчутливий слух: вони чують звуки частотою до 40 кГц, тоді як верхня межа людського слуху сягає лише 20 кГц. На думку вчених, пацюки бачать лише відтінки сірого і зовсім

не чутливі до інших кольорів, а рух помічають лише на віддалі 9 метрів. А ще вони зовсім не бояться падінь з великої висоти. Так зафіксовані випадки, коли пацюки падали з п'ятого поверху і не лише залишалися живими, але й не мали ніяких ушкоджень.

Живляться вони переважно харчовими продуктами сільськогосподарських тварин і людини – фуражним зерном, овочами, фруктами, харчовими залишками. Ці істоти псувають тару, меблі, паперові, шкіряні вироби та дерев'яні частини будівель.

Але особливо небезпечні пацюки тим, що вони є переносниками мікробів-збудників 20 тяжких захворювань людини і свійських тварин – сказу, дизентерії, ящуру, лептоспірозу, черевного тифу та інших. Сірі пацюки – обережні і агресивні тварини. У XVIII столітті вони витіснили чорних пацюків, які мешкали в будівлях поруч з людиною, у ліси і поля. До того ж сірі пацюки мають винятково високу плодючість і дуже інтенсивно розмножуються у весняно-літній період. Кубла для своїх малят влаштовують під підлогою, в стінах або в якихось інших затишних і темних місцях. З використанням нових технологій у будівництві, пацюки тепер облаштовують гнізда навіть на підвісних натяжних стелях. Гнізда вони вистеляють ганчір'ям, шматками паперу, сухим листям і навіть пір'ям. Траплялися випадки, коли пацючі гнізда були вистелені паперовими грошима. Після 21-денної вагітності самиці народжують до 17 малят, при цьому даючи три-чотири приплоди на рік. Новонароджені малята важать шість грамів. Зуби у них прорізаються на 8-й день, на 12-й вони вже здатні їсти тверду їжу, на 14-17-й день прозрівають. А на 21-й день пацючата покидають матір. Вже в 35-денному віці вони стають статевозрілими, а в тримісячному віці дають перші приплоди.

У пацюків, як і в левів, також є «прайд», але обов'язки в ньому розподілені приблизно так, як і в бджіл. Є навіть стражники, камікадзе та дегустатори. Помічено, що, наприклад, ласий шматочок їжі, який «раптом» з'явився поблизу місця проживання, перевіряється пацюком-дегустатором (як правило, уже старим). Якщо ж дегустаторові стало погано, одноплемінники дружно тягнуть його до води й примушують пити доти, доки організм тварини не очиститься. Пацюки-камікадзе першими перевіряють шлях нападу або втечі, часто рятуючи ціною свого життя всю сім'ю. Можливо, саме тому серед потомства народжується 52 відсотки самців і 48 відсотків самиць.

При масовому розмноженні, пацюки здатні спожити за короткий строк велику кількість їжі. Відомі випадки, коли, наприклад, на околицях Парижа протягом однієї ночі вони обгризли до кісток 35 конячих туш. Тільки за один 1970-й рік пацюки з'їли в США 15 мільйонів тонн пшениці, кукурудзи та проса, а в Індії – майже 87 мільйонів тонн зерна. В Індонезії були роки, коли пацюки знищували від 10 до 20 відсотків урожаю.

Характерною їх ознакою є те, що навіть при надлишку кормів пацюки не роблять запасів. Та не тільки рослинна їжа входить до раціону пацюків. Якщо вони поселяються на птахофермах, то нерідко загризають курчат і каченят. А на нутрієвих фермах ці ненажери з'їдали молодих нутрій, залишаючи від них лише шкіру. У дорослих же нутрій інколи відгризають хвости.

Пацюки намагаються уникати зустрічі з людиною. Але відомі випадки, коли хворі пацюки нападають і на людей. У Хмельницькому, неподалік центрального овочевого ринку, сірий пацюк вискочив із каналізаційного люка і заліз у штанину молодої жінки, яка з переляку знепритомніла та з укусами потрапила до лікарні. А ран пацюк може завдати дуже серйозних, адже його щелепи здатні створювати тиск 1688 кілограмів на квадратний сантиметр.

ОЛЕНЬ ВЛАШТУВАВ ПОГРОМ З ПОТОПОМ

Буйний олень зайшов на вогник до однієї сім'ї з штату Вісконсін. За словами господаря Джері Фалкнера у якусь мить він почув дивний шум, дзвін посуду і гуркіт. «Величезний олень буквально влетів у вікно, а потім стрімко рвонув у мою кімнату», – згадує пережите Джері.

Після того, як звір ураганом пролетів по всьому будинку, він ненароком зайшов у ванну, де й вдалося його зачинити. Правда, господарі зовсім забули про те, що у ванні перебував їх улюблений пес Шедоу. Спочатку олень легенько зачепив собаку копитом, від чого той знепритомнів, а потім пробив водопровідні труби, затопивши весь будинок.

ВЕДМІДЬ ЗАГНАВ НА ГОРУ

Група британських дослідників за ніч зробила перше в історії людства вимушене зимове сходження на найвищий пік Гренландії, після того, як їх налякав полярний ведмідь. Дослідницька експедиція розбила табір на схилі гори Ганбьорнсфельд, на висоті 2 тисячі метрів над рівнем моря. На такій висоті зазвичай звірі не зустрічаються, тому вчені не взяли з собою зброї. Вони дуже перелякалися, коли одного разу увечері побачили, що до їх наметів забрів самотній полярний ведмідь. Після цього вісім чоловіків і одна жінка за ніч дісталися найвищої вершини Гренландії, не використовуючи ніякого спорядження.

Цікаво, що сірі пацюки пристосувалися до життя і за межами господарських будівель. Вони добре почуваються на водоймах, у плавнях і навіть у гирлах великих річок. У таких умовах ці тварини поведуться, як типові напівводні звірі, дуже добре плавають і пірнають. Вони можуть затримуватися під водою до двох хвилин. У природних умовах сірі пацюки живляться тільки тваринною їжею: яйцями, пташенятами, ящірками, жабами та мальками риб і молюсками. Якщо трапиться нагода, можуть поласувати і великими комахами, і мишовидними гризунами. Живуть вони у норах з простою будовою, але восени намагаються переселитися у скирти соломи, сіна чи перебраться поближче до людей.

ПІДКОВОНІС МАЛИЙ

Ряд Рукокрилих.
Довжина тіла – 47 мм. Маса 25 г.
Харчується метеликами, двокрилими, а також павуками.
Максимальна тривалість життя 17,5 року.

ПІДКОВОНІС МАЛИЙ (Rhinolophus hipposideros) або підковик – рідкісний не лише на Хмельниччині, але й в Україні вид. Оскільки для поселення вибирає він гірську та передгірську місцевість, то й на Хмельниччині зустрічається лише у Товтрах та на півдні області. Водиться переважно там, де є підземелля: гrotи, щілини, шахти, льохи і печери. Довжина тіла підковоноса малого складає 35-47 міліметрів. Хутро на спині має світлобуре, черево біле або білясте.

Як і всі кажани, підковоніс малий вдень спить у схованці, яку влаштовує на горищах старих бідівель, у дуплах дерев та у підземних пустотах. На полювання вилітає через 20-25 хвилин після заходу сонця. Живиться лускокрилими – переважно метеликами, двокрилими та іншими дрібними комахами, а також павуками. Літає здебільшого серед фруктових дерев у садах, над городами та посівами польових культур тощо. Політ у підковиків швидкий, маневрений. За ніч він з'їдає таку кількість комах, яка складає половину його ваги. Лише комарів підковики знищують за ніч близько 4000. За одну годину у добру погоду кажани виловлюють понад 500 комах, у тому числі небезпечних шкідників лісових, садових і польових культур.

Виводкові зграї трапляються на горищах, у затінених місцях під мостами через потоки чи струмки, на дзвінницях і в дуплах дерев. Колонії нараховують до кількох десятків дорослих самиць. Народження малят спостерігається з кінця червня до середини липня. Після 40-50-денної вагітності самиця народжує одне маля, яке прозріває на одинадцять добу. Від народження до початку самостійного полювання проходить місяць. Статевозрілими ж підковики стають у віці менше року. Максимальна

тривалість їх життя становить 17,5 року. Підковоніс малий занесений до Червоної книги України.

Малий підковик належить до осілих видів. Сезонні переміщення його не перевищують 10-15 кілометрів. Лише окремі особини під час зміни зимових сховищ на літні і навпаки можуть долати відстань до 100 кілометрів. Зимовими сховищами слугують їм винятково підземні порожнини різноманітного типу з температурними показниками близько +10°C.

ПОЛІВКА ВОДЯНА

Гризун.
Максимальна довжина тіла 20 см.
Харчується переважно соковитими і м'якими частинами стебел очерету, рогози та інших рослин. З овочів полюбляє моркву.

ПОЛІВКУ ВОДЯНУ (*Arvicola terrestris*) ще називають водяним щуром. Тіло її сягає 20 сантиметрів, вуха невеликі, ледь виступають над м'яким і густим хутром. Влітку водяна полівка селиться на берегах річок, озер, на болотах, на затоплених осокових видолинках. Гнізда влаштовує всередині або на поверхні купин осоки, а наприкінці літа переселяється на вищі ділянки або на зернові поля. Там на невеликій глибині копає складні довгі нори. Живиться переважно соковитими і м'якими частинами стебел очерету, рогози та інших рослин. З овочів полюбляє моркву. Через низьку калорійність корму водяна полівка активна протягом доби і з'їдає його велику кількість.

Добре плаває і пірнає. Розмножується від двох до чотирьох разів у теплу пору року. Після 40 днів вагітності самиці народжують по шість–вісім дитинчат. Частина молодих (з 2-3-місячного віку) починає розмножуватися в тому ж році. Страшенна плодовитість гризунів під час теплої зими зумовлює знищення врожаїв. Але окрім сезонних змін, чисельність полівок коливається за роками. Натуралісти встановили циклічність: кожні десять років один високий підйом народжуваності. Під час літніх переселень з боліт, полівка заповнює поля і вчиняє на них справжні погроми. Частину зернових (переважно ярину) тваринки з'їдають, а решту перемішують із землею.

Під час високої чисельності, водяні полівки стають причиною виникнення епідемії туляремії. Від тварин часто заражаються люди: через подряпини або порізи рук, через воду і харчові продукти, від комарів, які контактували з хворими полівками. Такі епідемії ввійшли в літературу під назвою жнивних спалахів. В Україні жнивні спалахи гризунів відмічалися у 1966, 1971 та 1975 роках. У 1975 році мишовидними гризунами було пошкоджено понад 5 мільйонів гектарів посівів.

ЗАЄЦЬ-

РОЗБИШАКА

Фантастична історія трапилася в Норвегії. На собачу упряжку несподівано напав... заєць.

Незвичайно великий вухань сміливо стрибнув прямо в середину собачої упряжки.

Йому вдалося посіяти сум'яття серед своїх одвічних ворогів.

Поки ж собаки, очманілі від такої зухвалості, роззявивши пащі, дивилися

на нахабу, він підстрибнув, стукнув деяких з них лапами

по носах і втік у найближчий перелісок.

Налякані цією подією місцеві жителі стали побоюватися

ходити в ліс поодиноці: мало що може збрести в голову

довговухому розбишаці.

ПОЛІВКА ЗВИЧАЙНА

ЩЕ Й ПО
ДЕРЕВАХ ЛАЗИТЬ

Існують і деревні види зайців. Наприклад, заєць *Pentalgus furnessi* живе в лісі, де зарості густі, і лазить по стовбурах дерев. Харчується гілками бамбуку. Він один з найрідкісніших – зустрічається тільки на островах Рюккю (Японія) і його чисельність в минулому столітті не перевищувала півтисячі тварин.

АГРЕСИВНІ ЗАЙЦІ

Під час шлюбного сезону зайці-самці стають агресивні: вони переслідують самиць і б'ються між собою. Бійки двох видів: бокс передніми лапами і стусани – задніми. В цей час самиці можуть серйозно постраждати від сексуальних переслідувачів: ті кусають їх і штовхають сильними задніми лапами.

Гризун.
Довжина тіла до 12 см.
Харчується зеленими частинами, корінцями і насінням різноманітних трав'янистих рослин, зерновими культурами, картоплею.

ПОЛІВКА ЗВИЧАЙНА (*Microtus agrestis*) живе на відкритих просторах, переважно в степовій зоні, але нерідко зустрічається в листяних та мішаних лісах, де також чудово себе почуває. Але найкраще ці гризуни пристосувалися до життя на посівах сільськогосподарських культур. Особливо часто полівки звичайні оселяються на посівах озимини й багаторічних трав. В будовах селяться рідко і в малій кількості. Полівки активно риють численні нори у дерновому шарі ґрунту. Їх нори мають «багатоцільове» призначення: вони використовуються і як «кормові ходи», де споживають підземні частини рослин, і як житлові камери.

Тіло полівок має 10-12 сантиметрів завдовжки, голова велика, з округлою мордою. Від інших мишовидних гризунів полівок звичайних відрізняє короткий хвіст, який складає лише близько чверті довжини тіла. Шерсть верхньої частини тіла сіра, з рудуватим відтінком, черево біле. Хвіст двоколірний: зверху бурий, знизу білуватий.

Основу харчування полівок складають зелені частини, корінці і насіння різноманітних трав'янистих рослин. Але, оселяючись на сільськогосподарських угіддях, переходять виключно на харчування зерновими озимими та ярими культурами, бульбами картоплі тощо.

Розмножуються вони не лише протягом усієї теплої пори року, а за сприятливих температурних і кормових умов, поселившись у скиртах соломи, нерідко дають приплоди навіть і взимку. Гніздові камери полівки влаштовують під землею на глибині близько 50 сантиметрів. Після тритижневої вагітності самиця в окремі роки може дати до десяти приплодів, по троє–четверо, а то й до тринадцяти малят у кожному.

Малі полівки дуже швидко розвиваються. У тритижневому віці переходять до самостійного життя, а в 40-денному віці вже можуть дати перше потомство. Цікаво, що полівки для пошуку партнера використовують такий несподіваний орган, як другий ніс, що визначає стать, статус, а також генетику іншої тваринки. Другий ніс (веромоназальний орган) – це дуже маленька трубчаста структура, що нагадує язик в основі звичайного носа.

Поряд із здатністю до швидкого розмноження, для полівок характерне коливання їх кількості по роках. На думку вчених, чисельність полівок залежить від рівня сонячної активності. Бувають роки масового розмноження, коли полівки досягають максимальної кількості. Помічено, що напередодні мишачого максимуму, у середній смузі Росії з'являються навіть полярні сови. Під час масових розмножень полівки можуть знищити сходи жита і пшениці

на великих площах. А напередодні жнив перегризають стебла, на яких не лише поїдають зерно, але й цілі колоски затягують у свої численні нори. На Хмельниччині 2004 рік став часом такого масового розмноження полівки.

Полівки звичайні мають дуже багато природних ворогів, адже їх постійно переслідують всі хижі звірі і птахи. Але під час масових розмножень полівкам вдається швидко відновлювати свою кількість. Вважається, що польові миші можуть розповсюджувати вірус нефрозонефриту, лихоманки Ку і одну із форм лептоспірозу. Під час Другої світової війни – у 1942 році – у середній частині Росії, заразившись від полівки, перехворіли на туляремію сотні тисяч людей. Про це у своїх мемуарах писали тодішні полководці, зокрема і Костянтин Рокоссовський.

ПОЛІВКА РУДА ЛІСОВА

Гризун.
Максимальна довжина тіла 12 см.
Харчується травою, насінням дерев, жолудями, горіхами, ягодами, паростками і корою.

ПОЛІВКА РУДА ЛІСОВА (*Clethrionomys glareolus*) відрізняється від своїх родичів кольором хутра. На спині воно рудувате або червоно-руде. Мешкає у широколистяних та хвойних лісах, березових гаях. Інколи поселяється в садах, але на поля, навіть на ті, що межують з лісом, виходить рідко. Ховається в глибоких норах, прокладених в рихлому лісовому ґрунті серед коріння дерев і чагарників.

Полівка руда лісова добре лазить по деревах, тому досить часто влаштовує сховища і в дуплах. Влітку живиться травою, насінням дерев, жолудями, горіхами, ягодами. Зимом – паростками і корою. Проте траплялися випадки, коли взимку полівки обгризали тварин, котрі потрапили у пастку. Полівки дуже рухливі: коли випадає сніг вони у ньому прокладають ходи. Дуже обачні, вміють рухатися майже безшумно, бігаючи спритно і швидко. Їх важко помітити, хоча вважається, що в лісі на одному квадратному кілометрі їх живе приблизно 40 тисяч. До речі, це – не катастрофічна чисельність, не нападсть (під час масового розмноження гризунів буває значно більше), а нормальна кількість.

За літо у самиці лісової полівки буває від двох до чотирьох виводків. Для виведення потомства полівки лісові влаштовують гніздові камери, виривши нору на глибину до 50 сантиметрів. Ці камери вистеляються м'якими частинами трав'янистих рослин. У порівнянні з іншими мишовидними гризунами, полівки лісові мають дещо нижчу плодючість. Так в одному приплоді буває від трьох до дев'яти дитинчат. Проте малята полівки лісової розвиваються так само швидко, як і інших мишовидних: у тритижневому віці вони вже переходять до самостійного життя. У лісах Хмельниччини ця полівка є основним кормом як для хижих звірів, так і для птахів.

КОТЯЧИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ СПЕЦЗАГІН

В Індії організували котячий загін спецпризначення.

Так, дев'ять спеціально навчених котів тепер служать

в одній з поліцейських дільниць індійського штату Біхар. Вони охоронятимуть територію і самих правоохоронців від нашестя отруйних змій.

Поліцейській дільниці більше 100 років.

Будівля давно не ремонтувалася і через дірки в стелі і підлозі в

нього заповзають непрошені отруйні гості. Незадовго до появи котячого загону від укусів змій загинули троє поліцейських.

Нові ж чотириногі працівники, як і належить спецагентам, не мають чинів і звань, а працювати готові за смачний обід.

СВИНЯ ДИКА

Парнокопитна.
Довжина тіла до 115 см.
Маса – 350 кг.
Харчується корінням, коренеплодами, жолудями, горіхами, ягодами, комахами, рибою, жабами, вужами, ящірками, гризунами.

СИЛЬНИЙ НЕ ЗАВЖДИ НАЙСИЛЬНІШИЙ
Видалили з колонії «сильного» кролика. Що тут почалося! Скажені бійки не припинялися до тих пір, поки знову не знайшовся такий, який всіх побив. Тоді повернули в колонію колишнього «старшого». І, як з'ясувалося, не завжди йому вдається зайняти колишнє становище. Іноді він скочується по сходах ієрархії в самий низ, де, зазвичай, виявляються лише найслабкіші, боязкі самці. У них деколи ні власної нори, ні сім'ї не буває. Сплять де-небудь прямо на землі.

СВИНІ ДИКІ (Sus scrofa) живуть у північних районах нашої області, в дуже захаращених місцях лісових масивів. Вони тримаються невеликими групами, що складаються з декількох самиць, підсвинків і поросят. Старі ж самці – сікачі – приєднуються до гурту лише під час гону. А протягом всього року ходять поодиночі. Вони мають грізні тригранні ікла на нижній щелепі, що іноді виростають до 10 сантиметрів.

Найактивніші дикі свині в нічні години. Вдень вони відпочивають у затишних лігвах, які влаштовують у густому очереті на болотяних острівцях або в чагарникових хащах, а під вечір виходять шукати поживу.

Дикі свині харчуються корінням, коренеплодами, бульбами, корою, паростками, молодими гілками, плодами та насінням різноманітних деревних і трав'янистих рослин. Особливо любляють жолуді, горіхи, ягоди та лісові фрукти. Із великим задоволенням поїдають різноманітних комах і їх личинок, рибу, жаб, вужів, ящірок, яйця птахів та навіть мишовидних гризунів.

Виходять вони і на поля. Навесні часто пасуться на озимині або риють щойно посажену картоплю. Влітку, хоч і достатньо природних кормів, ходять на посіви гороху і вівса.

Першим виходить на відкрите місце сікач, а при його відсутності – самиця. Вийшовши з кущів, обдивляється. Якщо небезпеки немає, то подає голосом сигнал або починає плямкати, поїдаючи корм, що також слугує командою для виходу інших. Перевіряючи безпечність, вождя робить швидкі пробіжки в глибину поля та вздовж краю лісу. Сікач живиться попереду зграї. Поросята часом слідує за ним, але якщо тварини почули сигнал небезпеки, підсвинки та поросята швидко повертаються до самиць. Проте, коли свиня залишається на місці, то поросята заспокоюються і, постоявши, продовжують їсти...

Парування у диких свиней відбувається на початку зими. Між сікачами точаться жорстокі бійки, але вони не призводять до смертельних наслідків.

На початку квітня, після чотиримісячної вагітності, самиці народжують від 6 до 12 поросят і годують своїх малят молоком до трьох з половиною місяців. Мати через кожні чотири години повертається до лігва, де тихо лежать її поросята, тісно притулившись одне до одного. Погодувавши малят, самиця знову поспішає на жирування, але ніч завжди проводить у лігві з поросятами.

Цікаво, що при появі людей поблизу лігва, сікач демонструє погрози: морда у нього низько опущена, вуха притиснуті, загривок піднімається, з рота йде піна. Звір ходить довкола людини, повільно наближаючись, та вибирає момент для нападу. Проте це трапляється не завжди і залежить від багатьох причин. Коли людина кидається тікати, сікач біжить за нею і може, догнавши, атакувати. Якщо ж людина залишається на місці, найчастіше відступає. У деяких випадках, відступивши і причаївшись, сікач, вибравши момент,

несподівано атакує: грізно біжить до людини, але, наблизившись на відстані 10-15 метрів, повертає в бік і знову віддаляється. Якщо біля лігва з'являється більше двох людей, то дикі свині можуть розбігтись, залишаються лише сікач і поросята, що причаїлися. Через деякий час малята тікають, а сікач, показавшись, зникає в гушавині. Якщо сікач поранений, то він кидається на людину. Він або сильно штовхає носом, збиваючи з ніг, або рве зубами та б'є рилом. Великі поросята також можуть кинутись на людину...

Але найгрізнішим ворогом диких свиней є вовки. Під час засніженої зими ці хижакі можуть знищити майже повністю річні приплоди та частково підсвинків. Крім того, на диких свиней згубно діють ожеледь та глибоке промерзання ґрунту, оскільки стає важко рити та добувати їжу. Тому в природі дикі свині рідко доживають до 20 років, а в неволі можуть жити й до 30 років. Вага найбільших диких свиней, зафіксована мисливцями, складала 275 кілограмів.

Окрім шкоди, яку дикі свині завдають посівам, мають вони і господарське значення. Розкопуючи в пошуках їжі значні площі ґрунту в лісі, вони сприяють загортанню насіння, а тим самим і відновленню деревних та чагарникових порід. Якоюсь мірою допомагають і лісовідновленню, знищуючи шкідників лісу. На Хмельниччині свиней диких проживає близько тисячі. Найбільше їх у Летичівському, Кам'янець-Подільському, Шепетівському, Новоушицькому, Славутському та Дунаєвецькому районах.

ТХІР СТЕПОВИЙ

Хижак.
Максимальна довжина тіла 56 см.
Маса – до 2 кг.
Харчується мишовидними гризунами, ховрахами, хом'яками, птахами і рибою.

ТХІР СТЕПОВИЙ (*Mustela eversmanni*) на відміну від тхора чорного, який в області має досить чисельну популяцію, трапляється дуже рідко. Причиною його малої кількості є те, що протягом останніх ста років майже не залишалося вільних степових та безлісних місцевостей, які б не використовувалися для сільськогосподарських робіт. Кількість тхора степового обмежується ще й наявністю основної поживи (мишовидні гризуни, ховрахи, хом'яки). А масова обробка степових угідь отрутохімікатами під час боротьби зі шкідливими гризунами, призводить до загибелі й цих хижаків.

Тому нині він селиться переважно на випасах, схилах балок, також на оброблених ланах і поблизу населених пунктів, займаючи нори ховрахів, хом'яків. Лише зрідка самотійно рие собі невелику нору. Проте ареал цього виду помітно поширився на північ області, що частково пов'язано з вирубуванням лісів. Степові тхори, що живуть неподалік річок та озер, полюють на водяних полівок, птахів і рибу. При надлишку кормів всі тхори роблять запаси. Степовий тхір, як і інші тхори, веде нічний спосіб життя. Вчені вважають, що степовий тхір може проспати у своїй норі до 20 годин на добу.

РОДИНА БОБРІВ ВЛАШТУВАЛА АВАРІЮ

Села Хороші і Великі Коряки Кіровської області в результаті аварії на лінії електропередачі напругою 10 кіловольт на декілька годин залишилися без електрики. Під час обходу ЛЕП оперативною бригадою з'ясувалося, що винуватцем події стала родина бобрів, що мешкають на березі маленької річки в 9 кілометрах від Богородська. Тварини біля берега річки підгризли осіку заввишки 20 метрів, і дерево впало на повітряну лінію електропередачі. Дроти обірвалися, спрацювала система аварійного відключення електроенергії. Була відновлена через 3 години після аварії

КВАРТИРИ ГРАБУЮТЬ... БІЛКИ

Екологи в Новосибірську зафіксували незвичайний сплеск активності білок. Хвостаті гризуни полізли з лісів у квартири жителів Академмістечка. Зухвалі білки залазять на кухні і влаштовують погроми. Гризуни перевертають на відкритих полицях банки із спеціями, потрошать хлібниці, скачуть по столах у пошуках ласого шматочка. Фахівці екологічного клубу при Новосибірському держуніверситеті вважають, що сезонна нестача кормів жене білок в квартири людей. За багато років гризуни звикли, що в Академмістечку люди їх постійно підгодовують, і знають, що людина нічого поганого їм не зробить.

Серед тхорів степовий – найбільший. Довжина його тіла складає 56 сантиметрів, хвоста – 18 сантиметрів. Важить він до двох кілограмів. Степові тхори мають високий, але рідкий волосяний покрив, завдяки чому добре видно густе світле підшерстя. Характерним для цього звіра є також темне забарвлення лап, хвоста (або його кінця), своєрідне розфарбування мордочки, що нагадує маску. У тхорів сильно розвинені анальні залози, що виділяють рідину з різким запахом.

Потомство у степових тхорів народжується один раз на рік. Після 36-40 днів вагітності, самиця народжує від 3 до 18 сліпих малят. Причому у районах спільного проживання досить частими є схрещування тхорів чорних зі степовими. Тхір степовий занесений до Червоної книги України.

Прозрівають малята тхора степового лише через чотири тижні. Тоді ж тхоренята починають вільно пересуватися. Через 2,5 місяця молоді тхори переходять до самостійного життя, а восени виводки розпадаються. Тхори доживають до 12 років. Мисливські угіддя тхорів складають 15-20 квадратних кілометрів.

Ці звірі належать до важливих хутрових звірів. Однак промисел його варто обмежувати, з одного боку через його малу численність, а з іншого – з огляду на роль цього хижака у винищуванні шкідливих гризунів.

ТХІР ЧОРНИЙ

Хижак.
Максимальна довжина тіла 45 см.
Маса – до 2 кг.
Харчується мишовидними гризунами, ящірками, зміями, пташенятами, жабами, дрібною рибою.

ТХІР ЧОРНИЙ (*Mustela putorius*) – дрібний хижак, що має блискуче чорно-буре хутро. З боків у нього просвічується жовтуватий підшерсток. Хвіст у тхора темний, кінчики вух і смужки над очима білуваті. Голова округла, морда трохи видовжена і непомітно переходить у рухливий шийний відділ тулуба. Вуха невеликі, ледве видно їх з хутра. Кінцівки короткі, сильні. При 40-45-сантиметровій довжині його тіла, хвіст він має близько 18 сантиметрів, важить не більше двох кілограмів.

Тхір чорний найчастіше зустрічається в розріджених лісах, які чергуються із сільськогосподарськими угіддями, заплавами річок, луками вздовж берегів водойм. Проте в останні роки по байрачних перелісках та зарослих деревами долинах невеликих річок і полезахисних лісосмугах тхір чорний усе глибше проникає в степові райони, витісняючи звідти споконвічного степового мешканця – тхора степового. На Хмельниччині у 2005 році тхора чорного нараховувалося близько чотирьох тисяч. Найбільша їх чисельність у Новоушицькому, Городоцькому, Ярмолинецькому, Хмельницькому, Кам'янець-Подільському та Волочиському районах.

Але тхір чорний поряд із людськими житлами поселяється лише тоді, коли у своїх звичних природних умовах відчуває брак корму. Тхір за своєю

поведінкою хижак дуже злий, спритний і сильний, з особливо розвиненими органами чуттів. По землі пересувається стрибками, вигинаючи хребта. Харчуватися виходить переважно у нічний час, а вдень міцно спить у своїй схованці. Особливу активність виявляє в місячні ночі.

Живиться він мишовидними гризунами, а також дрібними хребетними – ящірками, зміями, пташенятами та яйцями птахів, які гніздяться на землі. Тхір чорний – добрий плавець, тому нерідко полює і на водяних полівок, жаб, дрібну рибу.

Тхори майже ніколи не риють власних нір, а використовують різноманітні природні притулки, влаштовуючи кубла для народження малят під вивернутими буреломом коренями дерев, у дуплах, які містяться низько над землею, у купах хмизу або каміння, в скиртах або норах інших тварин (частіше водяних полівок), поглиблених до двометрової глибини.

У такому кублі, добре вистеленому пір'ям, пухом, сухим листям і мохом, раз на рік самиця у травні – червні народжує четверо – шестеро сліпих, майже голих малят. Спарювання в тхорів відбувається в березні-квітні. Вагітність у самиць триває 40-43 дні. Дитинчата материнським молоком харчуються лише 4-5 тижнів. Ростуть вони дуже повільно, лише через 5 тижнів прозрівають, до серпня ледве досягають половини розміру дорослих, а повного розвитку набувають на другому році життя.

Самець протягом усього періоду вигодовування малят тримається самиці, забезпечує її їжею, а в разі небезпеки самовіддано, разом із нею, захищає малят.

Тхори іноді завдають шкоди домашнім птахам і кролям. Проте вони приносять значно більшу користь, винищуючи велику кількість шкідливих гризунів – мишей, полівок, пацюків тощо, тим самим оберігаючи урожай. До того ж чорні тхори – цінні хутрові звірі, які мають тепле, міцне, красиве хутро.

ХОВРАХ КРАПЧАСТИЙ

Гризун.
Максимальна довжина тіла 15 см.
Харчується насінням злаків, соковитими частинами трав, цибулинами та кореневищами рослин, жуками, гусеницями, коваликами, сараною.

ХОВРАХ КРАПЧАСТИЙ (*Citellus suslicus*) на Хмельниччині – рідкісна тварина. Поселяються ховрахи здебільшого на відкритих ділянках степового типу, в балках, на вигонах та узбіччях шляхів. Вони уникають не лише лісу, але й ділянок, вкритих густими чагарниками та заростей бур'янів. У ховрахів видовжене тіло, відносно невелика голова з дуже виразними очима, короткі ноги і хвіст, а вуха

ПЕРШИМИ БУЛИ РИМЛЯНИ

Першими кроликів одомашнили римляни. У міру розширення меж Римської імперії розширявся і ареал заселення європейських кроликів. Вони приживалися усюди, де було тепло і росла трава. На Балеарському архіпелазі кролики настільки заповнили всю територію, що місцеві жителі звернулися з проханням до римського імператора прислати їм солдатів для війни з нахабними звірами.

ПОРОДИ КРОЛИКІВ

В світі налічується понад 60 порід кроликів. Наукова класифікація порід кроликів поки що не розроблена. По умовній господарській класифікації всі породи кроликів ділять на хутряні і пухові. Хутряні породи, крім того, розділяють по довжині волосяного покриву на нормальношерстих і короткошерстих

ІНДІЙСЬКИЙ СЛОН ДІЙШОВ ДО АЛЯСКИ

Співробітникам зоопарку Аляски довелося докласти зусиль, щоб врятувати хвору і схудлу слониху Мегі, що якимсь чином подолала замерзлу Берінгову протоку. Коли слониху знайшли, вона майже не рухалася і ніяк не реагувала на наближення людей. Слониха навіть не могла самостійно зійти по похилому трапу у вантажівку. Цілий місяць над слонихою, що одержала кличку Мегі, “чаклували” медики і співробітники зоопарку. За словами представника організації «Люди за етичне поводження з тваринами» Ніколь Майер, дотепер не зрозуміло, що змусило тварину покинути Індію і вирушити в багатомісячну подорож через всю Азію і протоку.

малопомітні. Верх тіла видається рябим, тому що по коричневому тілу від голови до хвоста дуже рясно розкидані білі круглі плями. Черво ж жовтувато-сіре.

Живляться ховрахи крапчасті переважно насінням злаків, соковитими частинами трав, цибулинами та кореневищами рослин. Проте вони можуть їсти й гусениць, жуків, коваликів, сарану та інших комах і їх личинок. Інколи ці тварини поселяються на полях люцерни, конюшини, кукурудзи. Помічено, що під час сівби кукурудзи ховрахи, як правило, не намагаються діставати насіння із ґрунту, а із залишених на поверхні зернин виїдають тільки зародки. Коли з'являються сходи кукурудзи, то викопують насіння, що проросло. У період визрівання зерна на пшеничному полі ховрахи перегризають стебло на рівні колоска. В окремі роки ці тварини знищували до 70 кілограмів зерна пшениці на 1 гектар площі.

Ховрахи – виключно денні тварини, вони найбільш активні у вранішні та у вечірні години. Вночі ж ці тварини сплять у своїх норах.

Розмножуються ховрахи крапчасті лише один раз на рік. Для виведення малюків риють нору (до чотирьох-п'яти метрів), у кінці якої влаштовують кубло, вистеляючи його м'якою травою або соломою. У другій половині квітня самиці народжують до п'ятнадцяти сліпих і голих малят, які швидко ростуть і розвиваються. У місячному віці малюки вкриваються шерстю і вперше вилазять із нір. Десять на початку червня молодь покидає батьківське кубло і, зазвичай, переселяється в сусідні порожні нори та живе з цього часу окремо. Ховрах з наближенням людини спочатку посвистує, стоячи на задніх лапах, а потім, коли відстань скорочується до 15 кроків, тікає в нору. Помічено, що ховрах, який живиться, у подібній ситуації тікає до найближчої нори, але біля входу зупиняється і уважно спостерігає за розвитком ситуації. При цьому витягується, різко піднявши голову та хвіст. Після цього швидко ховається у нору. Але не тікає в глибину, а чекає поблизу входу. Мисливці використовують цю особливість поведінки при полюванні на ховраха. Для цього в нору попередньо засовується прут з гачком, за допомогою якого тваринку й витягують на поверхню. Тоді ховрах стає агресивним і може вкусити. Коли ж люди намагаються розкопати нору, то тварина заривається у ґрунт або закриває за собою хід землею.

Будь-який новий предмет або пастка, поставлені неподалік від нори, викликає у ховраха крапчастого підвищену увагу. Тварина тривалий час оглядає невідомий предмет, близько не підходячи. Виявивши незамаскований капкан, ховрах закидає його землею. Якщо все ж ховрах потрапляє ногою у пастку, то намагається втекти з нею до нори. Коли ж мисливець ловить ховраха на петлю, то тварина, потрапивши до неї у момент виходу із нори і затягнувши петлю на шиї, швидко повертається і ховається у норі. Не маючи можливості розвернутися, рухається задом у нору і скидає петлю через голову. Деякі ховрахи скидають петлю передніми лапами.

Цікаво, що під час зимової сплячки ховрахи зовсім не їдять. Досліджено, що всі життєві процеси в їх організмі у цей час призупиняються настільки, що температура тіла знижується до +3° С. Тому ховрахи майже не втрачають запасів речовин в організмі.

Нині, на території області ховрахів крапчастих потрібно брати під охорону, бо їх чисельність за останні декілька десятиріч різко скоротилась.

ХОМ'ЯК

Гризун.
Максимальна довжина тіла 25 см.
Харчується коренеплодами, кореневищами, коренями, зеленими частинами диких і сільсько-господарських рослин, комахами, мишами, полівками, зерном хлібних злаків, гречки і кукурудзи.
Велику кількість зерна заносять у свої комори.

ХОМ'ЯК (*Cricetus cricetus*) має міцне, незграбне тіло довжиною до 25 сантиметрів, коротенькі лапки та хвіст, а ще великі защічні мішки. Хутро у нього триколірне із яскравим забарвленням: верхня частина тіла вохристо-бура, а нижня – блискучо-чорна. Таке трикольорове забарвлення хом'яка можна вважати таким же застережним, як і аналогічне чергування чорних і жовтих кілець на тілі оси. Хом'яки належать до давніх жителів нашої планети. Так, у Німеччині виявлено скам'яніле гніздо хом'ячків, якому, за висновками вчених, 17 мільйонів років. У гнізді було знайдено більше 1200 скам'янілих горіхів. Так у ті давні часи хом'яки готувалися до довгої зими.

Наші ж хом'яки живуть у норах, які сягають до восьми метрів у довжину та до двох метрів у глибину. Нори, як правило, мають декілька ходів, головний з яких прямовисний і веде в простору житлову камеру, що з'єднується з коморами та вбиральною. Цікаво, що влаштуовуючи нори, хом'яки, виносять землю у защічних мішках. Такі нори можна побачити на полях із зерновими культурами, на околицях лісових масивів та лісових галявинах, а також на городах і навіть у садах.

Хом'яки ведуть переважно нічний спосіб життя. А вдень можуть проспати у норі до 14 годин. Живляться вони коренеплодами, кореневищами, коренями, зеленими частинами диких і сільськогосподарських рослин. Інколи споживають комах, мишей та полівок. У жнива та восени поїдають зерно хлібних злаків, гречки і кукурудзи. Велику кількість зерна заносять у свої комори. Дослідники вважають, що у защічних мішках, хом'як за один раз може переносити до 50 грамів зерна. Маючи до чотирьох підземних комор, запасливий хом'як може наносити до 50 кілограмів відбірного зерна. Якщо ж хом'як поселився на городі чи дачі, то з'їдає багато моркви, буряків, картоплі та інших овочів. Відомі випадки, коли хом'яки приживаються і в будівлях. Так, у Мордовії хом'як зжився з мишами хатніми, комфортно почувавшись у їх товаристві.

РОЗМНОЖУЮТЬСЯ МАЙЖЕ БЕЗ ПЕРЕРВ

У більшості видів зайців сезон розмноження розтягнутий. У *L. californicus* він триває з грудня до вересня (Арізона) і з кінця січня по серпень в Каліфорнії і Канзасі. Саміці приносять 3-4 приплоди щорічно, в кожному 1-6 зайчат, вагітність триває 41-47 днів. У Ботсвані популяції, які були ідентифіковані як *L. saxatilis* розмножувалися круглий рік, навіть в несприятливих умовах; у самиці було 1-2 дитинчати в приплоді. У Шотландії вагітні самиці *L. europaeus* зустрічаються круглий рік, хоча шлюбний сезон триває з лютого по жовтень з піком в квітні-травні; в середньому по 2 ембріони було у вагітних зайчиць в січні, в березні – 3,2. Кролиця, як і зайчиха, приносить декілька приплодів за сезон. Вагітність триває 25-50 (частіше 30) днів.

**ВЕДМІДЬ
ВІДІБРАВ ДВА
КІЛОГРАМИ
ШОКОЛАДУ**

У США в місті Аспен (штат Денвер) в будинок до паралізованого чоловіка забрався ведмідь. За словами господаря будинку Тома Ісаака, ведмідь, якого місцеві жителі прозвали "Товстун Альберт", протягом двох годин господарював у нього на кухні у пошуках ласощів. «Дві години я слухав як б'ються і падають різні предмети. У мене було два кілограми шоколаду, і він його з'їв», - розповів Ісаак, додавши, що його спальня знаходиться всього в 3-5 метрах від кухні, і він боявся, що ведмідь нападе на нього. Це вже не перший випадок коли в будинок Ісаака забираються ведмеді.

Вигнати його водою з нори дуже важко. Захищаючись, він інколи забиває хід землею і вода не досягає мети. Якщо ж вода все-таки заповнює нору, то хом'як поступово піднімається все вище, затримуючись лише перед самим виходом назовні. Враховуючи це, ловці до наливання води в нору, вводять у неї прут з гачком, за допомогою якого звірка витягують назовні. Першою з нори завжди з'являється самиця з хом'ячатами. Хом'як, якого вигнали з власної нори, одразу біжить до нори свого сусіда. Цю особливість мисливці використовують для пошуку наступних нір.

Хом'яка можна вигнати з нори і димом, особливо, коли викурювати його сульфуристим газом. Але при накачуванні газу, хом'яки, як і у випадку з водою, досить часто затикають нору земляною пробкою. Якщо ж хом'як не має можливості втекти від переслідування, то починає гавкати і впевнено кидається на людину, при цьому високо скаче та намагається вкусити. Коли ж хом'як потрапляє в капкан, то вищить. На його крик із нір вибігають інші звірки, навіть якщо це трапилося вдень. Цю особливість використовують ловці, розставивши попередньо пастки і біля сусідніх нір. Хом'яка у капкані, трапляється, вбивають інші одноплемінники. Якщо ж до капкану потрапляє хом'яча, то мати або інші молоді хом'яки затягують його в нору та з'їдають.

У кінці квітня – на початку травня в одній з житлових камер самиця влаштовує гніздову камеру, яку добре вистеляє м'якою сухою травою, подрібненою соломою або половиною. Після місячної вагітності, хом'ячиха народжує до десяти малят, даючи за літо не менше двох приплодів. Хом'ячата дуже швидко ростуть і вже в тритижневому віці переходять на рослинні корми. А розмножуватися починають наступного літа.

Протягом останніх років у нашій області кількість хом'ячків зменшилася настільки, що вони вже не завдають серйозної шкоди врожаю. Тому з хом'яками можна вести боротьбу тільки на сільськогосподарських угіддях, городах та дачах.

Але хом'яки повинні жити на вільних землях – на луках та в лісах – оскільки вони входять до ланцюга живлення таких тварин, як лисиці, тхори та сови. Вони й контролюють його чисельність у природі.

РИБИ (НАЙБІЛЬШ РОЗПОВСЮДЖЕНІ)

Амур білий	4
Амур чорний	5
Бички	6
Верховодка	8
Вирезуб	9
В'юн	10
В'язь	12
Гірчак	13
Жерех, або білизна	14
Йорж	15
Карась	17
Клепець, або білоглазка	19
Короп	20
Краснопірка	22
Лин	23
Лящ	25
Марена	26
Окунь	28
Підуст	30
Пічкур	31
Плітка	32
Сом	34
Судак	36
Рибець	37
Товстолобик	39
Чехоня	40
Щука	42

РИБИ (РІДКІСНІ ТА ЗНИКЛІ)

Атерина чорноморська	44
Білуга чорноморська	45
Лосось чорноморський	46
Мінога українська	47
Минь	48
Осетер азово-чорноморський	49
Севрюга чорноморська	50
Стерлядь	51

ЗЕМНОВОДНІ, АБО АМФІБІЇ

Жаба гостроморда	52
Жаба озерна	53
Жаба ставкова	54
Жаба трав'яна	55
Квакша	56
Кумка червоночерева	57
Ропуха зелена	58
Ропуха сіра	59
Тритон гребінчастий	60
Тритон звичайний	62
Часничниця	63

ПЛАЗУНИ, АБО РЕПТИЛІЇ

Веретільниця	64
Вуж водяний	65

Вуж звичайний	66
Гадюка звичайна	68
Гадюка степова	69
Мідянка	71
Черепаша болотяна	72
Ящірка живородна	73
Ящірка прудка	74
Ящірка зелена	75

ЗВІРІ

Бабак звичайний	76
Білка звичайна	77
Білозубка білочерева	78
Білозубка мала	79
Бобер річковий	81
Борсук	82
Буроzubка	84
Видра річкова	85
Вовк сірий	87
Вовчок горішковий	89
Вовчок лісовий	90
Вовчок сірий	91
Горностай	92
Єнотовидний собака	93
Засць-русак	94
Їжак звичайний	96
Кіт лісовий	98
Козуля	99
Кріт	101
Куниця кам'яна	103
Куниця лісова	104
Кутора звичайна	105
Ласка	106
Лисиця	108
Лось	109
Миша жовтогруда	111
Миша лісова	112
Миша маленька	112
Миша польова	113
Миша хатня	114
Нічниця велика	115
Нічниця водяна	116
Нічниця ставкова	117
Норка	118
Олень плямистий	119
Ондатра	120
Пацюк сірий	122
Підковоніс малий	124
Полівка водяна	125
Полівка звичайна	126
Полівка руда лісова	127
Свиня дика	128
Тхір степовий	129
Тхір чорний	130
Ховрах крапчастий	131
Хом'як	133

Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді.

Упорядники:

Говорун Валентин Давидович, Тимощук Олексій Олександрович,
Антонюк Наталія Іванівна

РИБИ, ЗЕМНОВОДНІ, ПЛАЗУНИ І ЗВІРІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Серія: «Фауна Поділля»

Випуск другий: “Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини”.

Редактор	М.А. Мачківський.
Комп’ютерна верстка	О.О.Тимощук.
Дизайн обкладинки	Т.О. Тимощук.
Коректура	М.І. Марчук-Мачківська.

Підписано до друку 2009 р. Формат 60x84 1/8. Ум. друк. арк. 15,93. Гарнітура TimesNew Roman Cyr.
Друк офсетний. Наклад 450. Зам. №
Віддруковано у ТОВ “Поліграфіст”, м.Хмельницький, вул.Курчатова, 8.

Говорун В., Тимощук О., Антонюк Н.

Г57 Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: „Фауна Поділля”.

Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. –
Хмельницький, «Поліграфіст», 2009. – 136 с.

ISBN978-966-8819-13-1

У посібнику, присвяченому 55-річчю створення Хмельницької обласної станції юннатів та 85-річчю юннатівського руху в Україні, вміщено різноманітні відомості про фауну Поділля – риб, земноводних, плазунів і диких звірів, що водяться поряд з нами у лісах і полях, у ріках і озерах, у водосховищах і ставах, у містах і селах Хмельниччини.

У популярній формі тут подаються не лише розповіді про тварин загальновідомих, але і про тих представників нашої фауни, які дуже рідко потрапляють на очі людям, хоча й живуть постійно поряд із нами, і про тих, які колись жили на Хмельниччині, але в результаті господарської діяльності людини, більше не зустрічаються на цій території. Дохідливий стиль подачі матеріалу автори поєднали з великою кількістю цікавих фактів із життя звірів.

Книга розрахована на широке практичне використання вчителями, школярами, викладачами вузів і технікумів, студентами та любителями природи рідного краю.

А ще книга „Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини” – найкращий та найцінніший подарунок для подільських мисливців і рибалок.

ББК 28.693.32

УДК 597

Г 57

